

ROLE OF
NATIONAL EDUCATION POLICY
NEP-2020
IN DEVELOPMENT OF
EDUCATIONAL INSTITUTE OF
INDIA

Editors

Dr. G.D. Tripathi
Dr. C.D. Dhandhukiya
Dr. Hukmaram Devilal Pawar
Dr. Priyang D. Raval

MARK PUBLISHERS
JAIPUR (INDIA)

CONTENTS

1. ધ્વ રાષ્ટ્રીય શિક્ષા નીતિ 2020 : નવ ભારત કા ઉદય
પ - પ્રોફેસર રમાશંકર ટ્રીપ્ઠી 1
2. National Education Policy: A Futuristic and Holistic Approaches of Indian Education System— A Critical Analysis
— *Dr. Ganeshkumar D Tripathi* 5
3. English Language for the Vocational Courses: Need Based Language Teaching
— *Dr. Chirag D. Dhandhukiya* 11
4. ધોરણ આઠ ના વિદ્યાર્થીઓના અંગ્રેજી વિષયમાં વ્યાકરણના બંધારણ સંબંધી પ્રતિભાવનો અભ્યાસ
— દિવાન અલકાબેન પ્રહલાદભાઈ. 19 —
5. NEP 2020: Features of NEP and Role of Teacher
— *Pro. Aminbhai F Khalifa* 25 —
6. નવી શિક્ષણનીતિ— 2020માં ડિજિટલ શિક્ષણ પર ભાર
— રાહોડ આશાબહેન રામજીભાઈ 32 —
7. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ— 2020ના સંદર્ભમાં Information And Communication Technology (ICT) નો વિનિયોગ
— *Brijeshkumar B. Chaudhari* 38 —
8. Implications of Information and Communication Technology (ICT) in Education
— *Dr. Chintan Vaghela* 48
9. Role of New Education Policy 2020 in Higher Education Institutions
— *Dharmisthaben Ramanbhai Chauhan* 58 —
10. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 અંતર્ગત શિક્ષણ પ્રણાલીના પડકારો અને તકો
— *Dr. Dhavalbhai P. Rana* 67 —

11. ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓની રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ — 2020 માં ભૂમિકા અને પડકાર — ડૉ. દિવ્યાબેન પટેલ 74
12. Challenges and Issues in Implementation of National Education Policy in India — *Dr. Ashok M. Shroff* 78
13. New National Education Policy: Pros and Cons — *Dr. Nazima R. Shaikh* 84
14. આઝાદી પૂર્વે અને આઝાદી બાદની ભારતીય શિક્ષણ વ્યવસ્થા — ડૉ. રોનકકુમાર આર. પરમાર 90
15. Quality Enhancement in Higher Education— Role of Teacher — *Dr. Ankitkumar Pareshkumar Rami* 101
16. નવી શિક્ષણ નીતિ વિશે થોડો વિચાર — પ્રો. ડૉ. જે એમ ચાવડા 108
17. An Impact of National Education Policy 2020 on Higher Education — *Dr. Jagdishbhai K. Patel, Dr. Kalpeshkumar Trikamlal Patel* 115
18. નવી શિક્ષણ નીતિ— ૨૦૨૦' અંગે શિક્ષકોના મંતવ્યો. (માણસા તાલુકાના સંદર્ભમાં) — ડૉ. જીજ્ઞેશકુમાર આર. પુરબીયા 124
19. एनईपी- 2020 के सफल क्रियान्वयन में स्कूल- कॉलेज के शिक्षकों की भूमिका — *Dr. Kailasgiri K. Goswami* 133
20. National Education Policy— 2020: Issues and Challenge — *Dr. Kishorkumar V. Bhesaniya* 139
21. The Role of NEP— 2022 in Shaping Higher Education — *Dr. Mahesh Jani* 145
22. Role of Teachers in Successful Implementation of NEP 2020 — *Dr. Maheshkumar D. Makwana* 149
23. नई शिक्षा नीति का विद्यार्थी - शिक्षण पर असर — प्रो.डॉ.निरुबेन हरसुखभाई बोरिसानिया, प्रो.डॉ. मेरगसिंह ए. यादव 153
24. Transformation of Negative Emotions Through Yoga — *Dr. Mihir M. Dave* 157
25. Integration of Information Technology and Digital Education under New Education Policy 2020 — *Dr. Priyang D. Raval* 167
26. In The Insight of NEP— 2020 — *Dr. Shaswat A. Doshi* 170
27. A Study on Right to Education Special Reference to Education Policy in Ancient India — *Dr. Shital V. Chaudhari* 180

Atmaj

Academic Research Journal

An International Peer-Reviewed Research Journal

ISSN: 2348 - 9456

Impact Factor 5.450

Volume-XVIII, Issue -IX, July-Dec. - 2022

Editor-In-Chief
Dr. Dilkhush Patel

EDITORIAL BOARD

Editor – in - Chief

Dr. Dilkhush U. Patel
Principal
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College
Vadnagar 384355

Executive Publisher & Managing Editor

Dr. Dilkhush U. Patel
Chief Editor & Publisher
Vadnagar
Gujarat (India)

Associate Editor

Dr. Prakash R. Patel
Associate Professor and Head
Department of Economics
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College

Dr. Dinesh N. Patel
Assistant Professor and Head
Department of Commerce
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College

Advisory Editors

Prof. (Dr.) Nirnjan P. Patel
In-charge Vice Chancellor
Sardar Patel University, V.V.nagar

Dr. D. B. Rathva
Professor and Head
Department of Sanskrit and Bharatiya Vidya
Hemchandracharya North Gujarat University, Patan

Dr. M. J. Viradiya
Department of Sanskrit
Smt. A. P. Arts and N. P. Patel Commerce College, Naroda

Content of the Table

Sr. No.	Title of the Paper	Author	Page No.
1	A STUDY ON CUSTOMER SATISFACTION TOWARDS DTH SERVICE PROVIDES BASED IN GUJARAT	AJAYKUMAR M. VARIYA	1
2	GST REFORMS IN INDIA: IMPACTS AND IMPLICATIONS	AKASH DANTANI	7
3	CONCEPTUAL REVIEW OF JOB SATISFACTION OF ACADEMICIANS	DILIPKUMAR A. VAGDIYA	11
4	FINANCIAL PERFORMANCE OF ULTRATECH CEMENT LTD. AND J. K CEMENT LTD.	DR.GORDHAN P.SOLANKI	15
5	A STUDY OF SELF-CONCEPT, AND ACADEMIC ACHIEVEMENT OF STD-10TH AND STD-12TH STUDENTS	Dr. Hiralal Dahyalal Parmar	19
6	Comparative study of different types of addictive behavior in Tribal and Slum area of Gujarat	Dr. Bhanu Kapadin Dr. Pranjali S. Dighe	24
7	Social Competence in Adolescents Period	Dr. Ronakkumar R. Parmar	33
8	Analysis of Index Trading with Protective Put during covid-19: Evidence from Nifty 50 Index	Kaival Dave Dr. Ruchita Dave	37
9	PRESENT SCENARIO OF INDIAN ACCOUNTING STANDARD BETWEEN INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARD	Prof.RAJESH PUNABHAI GANAVA	43
10	ECONOMIC REFORM AND PROCESS OF GLOBAL INTEGRATION	Prof. VINA M. BANSAL	48
11	EMOTIONAL MATURITY AMONG SECONDARY SCHOOL STUDENTS	Ram Devraj Gadhavi	51
12	શ્રીશિક્ષણ: બદલાતી સ્થિતિજો	ડૉ. દિપીકાબેન કે. રોહિત	56
13	ભારતમાં ગ્રામીણ બિન ખેતી વ્યવસાય	ડૉ. જગૃતિ એમ. પંડ્યા	62
14	શ્રી ગોવિંદ ગુરુ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરતાં અનુસ્નાતક વિદ્યાર્થીઓની વાંચન ટેવ	Sevak Niraliben Upendrakumar	69
15	ભાવનગર ના સામાજિક, શૈક્ષણિક વિકાસમાં શિશુવિહાર સંસ્થા નું પ્રદાન	કોમલ સી. જાંબુયા	74
16	સમાજમાં શિક્ષણની પ્રગતિ અને વિકાસ	ડૉ. માલાબેન ડી. ગામીત	77
17	શેઠ શ્રી ગીરધરલાલ છોટાલાલ : એક સ્વાતંત્ર્ય સેનાની તરીકે	ડૉ.ગણેશ એન. નિસરતા	81
18	પાલનપુરાજયના દીવાન મુઝાહિતખાન-૨ (ઈ.સ. ૧૬૩૮-૧૬૬૩)	ડૉ.દિપક એમ.પટેલ	85

19	કચ્છની સ્થાપત્યકલા-પ્રાગૈતિહાસિકકાલીન સંસ્કૃતિઓના સ્થળોના સંદર્ભમાં	ડૉ.મનીષા કે.પટેલ	89
20	ગુજરાત વિધાનસભાની ૨૦૨૨ની સામાન્ય ચૂંટણીના લેખા - જોખા	ડૉ. દિવ્યા પટેલ	92
21	દાંતા વિસ્તારનાં આદિવાસી લોકોનો પરિચય	પટેલ રાકેશભાઈ નરસિંહભાઈ	96
22	"મહિલાઓના આર્થિક અને સામાજિક વિકાસમાં સ્વસહાય જૂથોનો ફાળો" (ગાંધીનગર તાલુકાના સંદર્ભમાં એક અભ્યાસ)	પટેલ રીના	100
23	અનુસંધાન	પ્રા. ડૉ. મનીષ બી. ચૌધરી	106
24	મધ્યકાલીન સાહિત્ય સ્વરૂપો	પ્રા.ડૉ.શીતલ.બી.પ્રજાપતિ	110
25	મધ્યકાલીન ભારતમાં જૈનસંઘનું યોગદાન	પ્રિ . ડૉ. દિનેશ જે. ડોડીયા	114
26	લોકસાહિત્યના પ્રખર સંશોધક: શાંતિભાઈ આચાર્ય	પ્રો. ઈશ્વરભાઈ કે. પરમાર	118
27	કાલિદાસની કૃતિઓમાં શિવ-તત્વ (વંદના)	પ્રો.જગદીશચંદ્ર.આર.માછી	121
28	ઉત્તર ગુજરાતનાં રબારી સમુદાયમાં આવેલું સામાજિક અને આર્થિક પરિવર્તન	રબારી સમીરકુમાર કરમસિંહ	129
29	સ્ત્રી શિક્ષણ અને સ્ત્રીઓની બદલાતી ભુમિકા	ડૉ. કલ્પનાબેન બી. ચૌધરી	136
30	A Study on Impact of Dividend Declaration on Share Price of Selected IT Companies	Kathad Divyesh G.	141

ગુજરાત વિધાનસભાની ૨૦૨૨ની સામાન્ય ચૂંટણીના લેખા - જોષા

ડો. દિવ્યા પટેલ
આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર
રાજ્યશાસ્ત્ર વિભાગ

ગુજરાત વિધાનસભાની ૨૦૨૨ ત્રિપાંખીયા ચૂંટણી વિશે જોઈએ તો સમગ્ર વિશ્વનું ધ્યાન આ ચૂંટણી પર કેન્દ્રિત થયું હતું આ પહેલા ગુજરાત અનેક ઘટનાઓમાંથી પસાર થયેલું છે. આ ચૂંટણીઓ પહેલા ગુજરાતે ગણીબધી સમસ્યાઓનો સમાનો કર્યો છે. તેમ છતાં ૨૦૨૨ ની ગુજરાત વિધાન સભાની સામાન્ય ચૂંટણીના પરિણામો સમગ્રનું ધ્યાન ખેંચે છે. તેમજ એક નવી દિશા પ્રાપ્ત કરી છે. ગુજરાતની વિધાન સભાની ચૂંટણીમાં ભારતીય જનતાપાર્ટી એ ઐતિહાસિક જીત પ્રાપ્ત કરી છે. આ ચૂંટણી બે તબક્કામાં યોજવામાં આવી હતી. તેમાં પ્રથમ તબક્કા સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છ અને દક્ષિણ ગુજરાતની ૮૯ બેઠકો માટે તા. ૧-૧૨-૨૦૨૨ ના રોજ મતદાન કરવામાં આવ્યું જ્યારે બીજા તબક્કાનું ૯૩ બેઠકો માટે તા. ૫-૧૨-૨૦૨૨ ના રોજ ઉત્તર ગુજરાત અને મધ્ય ગુજરાતમાં મતદાન યોજાયું હતું. આ વખતે ૬૧% જેટલું મતદાન નોંધાયું છે જે ૨૦૧૭ ના મતદાન કરતા ઓછું છે તેમ છતાં પણ ગુજરાતે ભાજપને રાજ્યના ઇતિહાસનો સૌથી મોટો જનાદેશ આપીને બધા રેકોર્ડ તોડી નાખ્યા છે. ભારતીય જનતા પાર્ટીએ ૧૫૬ બેઠકો સાથે માધવસિંહ સોલંકીની કોંગ્રેસ સરકારનો ૧૯૮૫ નો ૧૪૯ બેઠકોનો રેકોર્ડ તોડ્યો તેમજ ૧૯૯૦ માં છેલ્લે કોંગ્રેસે સૌથી ઓછી ૩૩ બેઠકો મેળવી હતી અને ૨૦૨૨ માં ૧૭ બેઠકો પ્રાપ્ત કરી તળિયું બનાવ્યું. ગુજરાત વિધાનસભા માં ભાજપનો દેખાવ અવનારા દિવસો માટે સ્પષ્ટ સંકેત છે આગામી ૨૫ વર્ષ વિકાસના રાજકારણના હશે. ગુજરાતના મતદારો એ જ્ઞાતિ, વર્ગ, સમૂદાય, સહિત તમામ પ્રકારના વિભાજનથી ઉપર ઉઠીને મત આપ્યો છે. ૨૦૨૨ મી ગુજરાત વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ૩૩ જિલ્લા માંથી ૨૨ જિલ્લામાં કોંગ્રેસને એક પણ બેઠક પ્રાપ્ત થઈ નથી. અને મોટા ભાગની બેઠકો ઉપર ત્રિપાંખીયો જંગ હતો.

માધવસિંહ સોલંકીની 'ખામ' યિયરી સામે મોદીની 'પોડા' નું સંગઠન સફળ રહ્યું. રાજકારણને સત્તા હાંસલ કરવામાં નોંધપાત્ર ફાળો આપ્યો હતો.

ટેબલ - ૧

૨૦૨૨ માં પક્ષોને મળેલ બેઠક

ક્રમ	પક્ષ	મળેલ બેઠક	મતદાનની ટકાવરી
૧	ભાજપ	૧૫૬	૫૨.૫
૨	કોંગ્રેસ	૦૧૭	૨૭.૩
૩	આપ	૦૦૫	૧૨.૯
૪	અન્ય	૦૦૪	૦૪.૩
	કુલ	૧૮૨	

ટેબલ ૧ ના આધારે ૧૮૨ સીટોમાંથી ભાજપને ૧૫૬ સીટો કોંગ્રેસને ૧૭, આપ ને ૫ અન્ય પક્ષને ૪ સીટો પ્રાપ્ત થઈ છે. ટકાવરીની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો આ વખતે ભાજપને ૫૨.૫ ટકા મત પ્રાપ્ત થયા છે. ૨૦૧૭ માં ભાજપને ૪૯.૦૫ મત મળ્યા હતા એટલે કે આ વખતે ૩.૪૫ ટકા મત વધુ પડ્યા છે. જેના

મરણે ૨૦૧૭ માં ૯૯ બેઠકો મળી હતી તે વર્ષીને ૧૫૬ થઈ ગઈ છે જ્યારે કોંગ્રેસને ૨૭.૩% મત થી સંતોષ માનવો પડ્યો છે. પ્રથમ વખત મોટા માત્રે ગુજરાતમાં ચૂંટણી લડતો પણ આપને ૫ બેઠકો તેની ટકાવારી ૧૨.૯% નોંધપાત્ર મત મળ્યા છે. અન્ય બેઠકોને ૪.૯૩ ટકા મત મળેલ છે, તેમાં ૧ બેઠક કુલિયાણામાં સમાજવાદી પાર્ટીને મળી છે. આમ ભારતીય જનતા પાર્ટીએ સૌથી વધુ બેઠક પ્રાપ્ત કરીને એનિલિસિસ જીત મેળવી છે.

ટેબલ - ૨

૧૯૮૦ થી અત્યાર સુધીમાં થયેલ મતદાન

વર્ષ	મતદાનની ટકાવારી	ભાજપનો વોટશેર	ભાજપે જીતેલી બેઠક
૧૯૮૦	૪૮.૩૭	૦૧૪.૨	૦૦૯
૧૯૮૫	૪૮.૮૨	૧૪.૯૬	૦૧૧
૧૯૯૦	૫૨.૨૦	૨૬.૬૯	૦૬૭
૧૯૯૫	૬૪.૩૯	૪૫.૫૧	૧૨૧
૧૯૯૮	૫૯.૩૦	૪૪.૮૧	૧૧૭
૨૦૦૨	૬૧.૫૪	૪૯.૮૫	૧૨૭
૨૦૦૭	૫૯.૭૭	૪૯.૧૨	૧૧૭
૨૦૧૨	૭૨.૭૨	૪૭.૮૫	૧૧૫
૨૦૧૭	૬૯.૦૧	૪૯.૦૫	૦૯૯
૨૦૨૨	૬૪.૩૩	૫૨.૦૫	૧૫૬

ગુજરાતમાં ભાજપે ૧૫ મી વિધાનસભામાં ૧૫૬ બેઠકો પ્રાપ્ત કરી તેમાં ૩૩.૭૭ ખૂબ ઓછા વોટથી વધુ સીટ અપાવી છે. ૨૦૧૭ ની સરખામણીમાં ભાજપને નવા ૩.૪૫ ટકા વોટસેરે વધુ ૫૭ બેઠકો અપાવી છે. ૨૦૧૭ માં ભાજપને ૯૯ બેઠક પ્રાપ્ત થઈ હતી. તે વખતે ૪૯.૦૫ વોટસેર હતો જ્યારે આ વખતે ૫૨.૫ વોટસેર થી ૧૫૬ બેઠકો પ્રાપ્ત થઈ છે. રાજ્યમાં કુલ ૪૯૧૩૫૪૦૦ મતદારોમાંથી ૬૪.૩૩% એટલે કે ૩૧૬૦૬૯૬૮ મતદારોએ મત આપ્યો હતો. જેમાંથી ભાજપને ૫૨.૫% મત પ્રાપ્ત થવા હતા. આમ રાજ્યના ત્રીજા ભાગના મતદારઓ એ ભાજપને મત આપી ૮૫.૭% બેઠકો જીતી ભાજપે નવો વિક્રમ સર્જ્યો છે.

વિધાનસભા ૨૦૨૨ ની ચૂંટણીમાં વધુ બેઠક મેળવવાની સાથે માર્જિનમાં પણ વિક્રમ સર્જ્યો છે આ વખતે ૫૦,૦૦૦ થી વધુ મતથી જીતેલા ઉમેદવારોની સંખ્યા ૪૮ છે. તેમાંથી ૧૧ સભ્યોની લીડ ૧ લાખથી વધુ છે ભાજપે જીતેલી ૫ અને કોંગ્રેસે જીતેલી ૬ બેઠકમાં માર્જિન ૫ હજારથી ઓછું મતનું છે. સપરમાં ભાજપના વિરેન્દ્રસિંહ જાડેજા સૌથી ઓછા માત્ર ૫૭૭ મતથી જીત મેળવી. આમ ૨૦૧૭ ની ચૂંટણીની સરખામણીમાં આ વખતે ઓછું મતદાન થયું હોવા છતાં વધુ બેઠકો ભાજપે પ્રાપ્ત કરી છે.

ટેબલ - ૩

ઝોન વાર્ષિક પક્ષની સ્થિતિ

પ્રદેશ	ભાજપ	કોંગ્રેસ	આપ	અન્ય	કુલ
સૌરાષ્ટ્ર કચ્છ	૪૬	૩	૪	૧	૫૪
ઉ. ગુજરાત	૨૨	૮	-	૨	૩૨
મધ્ય ગુજરાત	૫૫	૫	-	૧	૬૧

દક્ષિણ ગુજરાત	૩૩	૧	૧	-	૩૫
કુલ	૧૫૬	૧૭	૫	૪	૧૮૨

સૌરાષ્ટ્ર, કચ્છના ૧૨ જિલ્લાઓમાંથી કુલ ૫૪ બેઠકોમાંથી ૪૬ બેઠક ભારતીય જનતા પાર્ટીએ મેળવી પાર્ટીદાર કોળી સમાજના સાથ થી ૪૭ વર્ષનો ઇતિહાસ બદલાયો છે. ૩૭ વર્ષનો ગુજરાતમાં ૧૪૯ બેઠક જીતવાના કોંગ્રેસનો રેકોર્ડ ભાજપે ૧૫૬ બેઠકો પ્રાપ્ત કરી મેળવ્યો છે. કોંગ્રેસને ૩ બેઠક પ્રાપ્ત કરી છે. જ્યારે આપે ૫ બેઠકો પૈકી ૪ બેઠક સૌરાષ્ટ્રમાંથી મેળવી છે.

ઉત્તર ગુજરાતના ૫ જિલ્લા કુલ ૩૨ બેઠકોમાંથી ૨૨ બેઠક ભાજપે પ્રાપ્ત કરી છે. કોંગ્રેસને ૮ બેઠક મેળવવામાં સફળતા મળી છે. જ્યારે અપક્ષે ૨ બેઠક મેળવી ને સીને ચોકાવ્યા છે. અને આમ આદમી પાર્ટીને એકપણ બેઠક પ્રાપ્ત થઈ નથી.

મધ્ય ગુજરાતમાં ૬૧ બેઠકો પૈકી ૫૫ બેઠકો પર જીત મેળવી છે. ૨૦૧૭ કરતા ૧૫ બેઠકો વધુ મળી છે. જેમાં કોંગ્રેસને વધુ નુકશાન થયું છે. જેમાં કોંગ્રેસના પ્રદેશ પ્રમુખ અમિત ચાવડા સહિત માત્ર ૫ (પાંચ) જ બેઠક કોંગ્રેસને મળી છે જ્યારે ૧ અપક્ષને મળી છે ભાજપે માત્ર જીત નહી પરંતુ વિપક્ષોને ભોળા પાડ્યા છે.

દક્ષિણ ગુજરાતની વાત કરીએ તો કુલ ૩૫ બેઠકોમાંથી ૩૩ બેઠકો ભાજપને મળી છે. આ વખતે વાસદાને બાદ કરતા સમગ્ર આદિવાસી પટ્ટામાં કોંગ્રેસના સૂપડા સાફ થઈ ગયા છે. કોંગ્રેસને ૧ બેઠક પ્રાપ્ત થઈ છે જેમાં ૭ બેઠકોનું નુકશાન થયું છે. બીટીપી પાસે ૨ બેઠક હતી તેમાંથી કોંગ્રેસને અને આપને બંનેને એક એક બેઠક મળી છે. ૨૦૨૨ ની આ ચૂંટણીમાં ત્રીકોણીયા જંગમાં ભાજપને સારો એવો ફાયદો થયો છે.

ટેબલ - ૪

જ્ઞાતિ આધારિત મતદાન સ્થિતિ

પક્ષ	પટેલ	ઓબીસી	રાજપૂત	એસ.સી.	એસ.ટી.	મુસ્લીમ
ભાજપ	૫૯	૫૫	૬૧	૪૭	૪૭	૧૩
કોંગ્રેસ	૧૯	૨૬	૨૫	૨૮	૨૧	૪૪
આપ	૧૬	૧૪	૦૭	૨૦	૩૪	૩૯

ભાજપે આપેલું સૌનો સાથ સૌનો વિકાસ સૂત્ર ૨૦૨૨ ની ચૂંટણીમાં ભાજપને જ લાગુ પડ્યું છે. ગુજરાતના રાજકારણમાં બીજા કોઈપણ કરતાં જ્ઞાતિનો મુદ્દો સૌથી વધુ અસર કારક હોય છે. આ વખતે કમીટેડ જ્ઞાતિઓના મતો ભાજપને મળ્યા જ છે. પરંતુ આદિવાસી, ઓ.બી.સી. અને દલિત મતદારો પણ ભાજપ તરફી ગયા તેથી રાજ્યમાં ભાજપે દરકે જ્ઞાતિના મત પ્રાપ્ત કર્યા છે. ૫૯% પાર્ટીદારોના મત ભાજપની તરફેણમાં પડ્યા કોંગ્રેસના ભાગમાં માત્ર ૧૯% મત મળ્યા છે. જ્યારે આપના ભાગમાં માત્ર ૧૬% મત આવ્યા છે. ગુજરાતમાં ઓ.બી.સી.માં ૧૪૬ જેટલી નાની મોટી જ્ઞાતિનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં મહત્તમ બેઠકો પર ઓ.બી.સી.નો પ્રભાવ રહે છે. ઓ.બી.સી.માં મુખત્વે કોળી, ઠાકોર અને ચૌધરી સમાજનું પ્રભુત્વ વધારે રહેલું છે. કચ્છ, સૌરાષ્ટ્રમાં આહીર સમાજનું પ્રભુત્વ છે. ભાજપને ઓ.બી.સી.ના ૫૫% કોંગ્રેસને ૨૬% અને આપને ૧૪% વોટ મળેલા છે. જ્યારે રાજપૂતો એ ભાજપને ૬૧% કોંગ્રેસને ૨૫% જ્યારે આપે ૭% વોટ મેળવ્યા છે. અનુસુચિત જાતિ (એસ.સી.)ના ૪૭% વોટ ભાજપને મળ્યા છે. ૨૮% વોટ કોંગ્રેસના ફાળે જાય છે, જ્યારે ૨૦% મત આમઆદમી પાર્ટીને મળ્યા છે. એસ.સી.ની ૧૩ બેઠકોમાંથી ભાજપના ૧૧ ઉમેદવારો જીત્યા છે. જ્યારે કોંગ્રેસને ૨ બેઠક પ્રાપ્ત થઈ છે. આમ કોંગ્રેસની પરંપરાગત દલિત વોટ બેકમાં ગાબડું પાડવામાં ભાજપને ઐતિહાસિક સફળતા મળી છે. આદિવાસી પટ્ટા સુધી વિકાસ ન પહોંચ્યો હોવા છતાં ભાજપને ૪૭% વોટ પ્રાપ્ત થયા

કોંગ્રેસને ૨૧% અને આમઆદમી પાર્ટીને ૩૪% મત મળ્યા છે. કોંગ્રેસની વર્ષોજની આદિવાસી વોટ બેંકને આકર્ષવા ભાજપ ઘણા સમયથી પ્રયાત્ન કરી રહ્યું હતું તેનું ફળ આ વખતે મળ્યું છે. ૨૭ બેઠકમાંથી ૨૪ બેઠક ભાજપે મેળવી છે. અને કોંગ્રેસને ૩ બેઠક પ્રાપ્ત થઈ છે જ્યારે આપને ૧ બેઠક મેળવવામાં સફળતા મળી છે. મુસ્લીમ ઉમેદવાર ન ઉભા રાખવાની પરંપરા ભાજપે જાળવી રાખી છતાંપણ ૧૩% વોટ મેળવ્યા. કોંગ્રેસે ૪૪% વોટ મેળવ્યા હતા આપે ૩૯% વોટ મેળવ્યા હતા.

વિષય તરફ નજર કરીએ તો વસ્તીનો અડધો ભાગ મહિલાઓનો છે. પુરુષોની સરખામણીમાં મહિલાઓ ઘણી ઘાણ છે. તેમ છતાં મહિલાઓની સ્થિતિમાં પરિવર્તન આવતું જોવા મળે છે. ૨૦૨૨ ની વિધાનસભામાં મહિલા ધારાસભ્યોની સંખ્યામાં વધારો થયો છે ૨૦૧૭ ની ચૂંટણીમાં ૧૪ મહિલાઓ જીતી હતી. જ્યારે આ વખતે ૧૫ મહિલા ઉમેદવારો ચૂંટણીમાં વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. જેમાં ભાજપના ૧૪ અને કોંગ્રેસના ૧ મહિલા ઉમેદવાર વિજય બન્યા હતા. તેમાંથી ત્રણ મહિલા કોસ્ટર છે. જ્યારે આ વખતે ભાજપમાંથી ૧૪ મહિલાઓ ચૂંટણી જીતી છે તેમાં ગત ટર્મની ૬ મહિલા ઉમેદવારો રીપીટ થઈ છે.

શિક્ષણ એ વ્યક્તિના વિકાસ તથા સમાજનું સ્તર ઉંચું લાવવા માટે શિક્ષણ ખૂબ જ જરૂરી છે શિક્ષણ એ જીવન જીવવાની તાલિમ માટે અને વ્યક્તિના સર્વાંગી વિકાસ કરવા માટે મહત્વનું પરિબળ છે. આથી શિક્ષણનું સ્તર જાણવું જરૂરી છે ૧૫ મી વિધાનસભામાં ૧૮૨ ધારાસભ્યોના શિક્ષણ વિશે જોઈએ તો ૧ થી ૧૦ ધોરણ ભણેલ ૫૦ ધારાસભ્યો છે. હાયર સેકન્ડરી અને કોલેજ ગયેલા ૩૯ ધારાસભ્યો છે. જ્યારે ગ્રેજ્યુએટથી વધારે ભણેલા ૯૩ ધારાસભ્યો છે. જેમાં ૮ ધારાસભ્યો કોસ્ટર છે. તેથી આમ દિવસે - દિવસે શિક્ષિત ધારાસભ્યો આવશે તેમ તેમ તે ચર્ચામાં વધુ ભાગ લેશે અને સમાજનું સહભાગીતાનું સ્તર પણ ઉંચું આવશે. ૧૫ મી વિધાનસભાના ધારાસભ્યોની કુલ સંપત્તિ ૩ હજાર કરોડથી પણ વધારે છે. જેમાં ભાજપના ૧૨૯ સભ્યો કરોડપતિ છે. કોંગ્રેસના ૧૩ સભ્યો કરોડપતિ છે અને ૧ ધારાસભ્ય આમ આદમી પાર્ટીના પણ છે. ઉંમરની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો ૨૫ થી ૩૦ વર્ષના ૨ ધારાસભ્યો ભાજપના છે. ૩૧ થી ૬૦ વર્ષની ઉંમરના ૧૩૧ ધારાસભ્યો છે. જેમાં ૧૦૭ સભ્યો ભાજપના છે ૧૪ ધારાસભ્યો કોંગ્રેસના છે. અને ૫ ધારાસભ્યો આમ આદમી પાર્ટીના છે. જ્યારે ૬૧ વર્ષથી ઉપરના ૫૦ સભ્યો છે. જેમાં ભાજપના ૪૩ ધારાસભ્ય છે. અને કોંગ્રેસના ૩ સભ્યો છે. આમ ૨૦૨૨ ની વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં સૌથી વધારે ધારાસભ્ય ૩૧ થી ૬૦ વય જૂથના છે જેમાં સૌથી ઓછી ૨૯ વર્ષની ઉંમર ધરાવતા હાર્દિક પટેલ છે. જ્યારે સૌથી વધુ ૭૬ વર્ષની ઉંમર ધરાવતા યોગેશ પટેલ છે. આમ પ્રૌઢ ઉંમર ધરાવતા ધારાસભ્યોનું પ્રમાણ વધારે છે.

૧૫ મી ગુજરાત વિધાનસભાના આંકડાઓના આધારે એવું કહી શકાય કે ગુજરાતમાં ભાજપે ૧૫૬ બેઠકો મેળવી ઇતિહાસ રચ્યો છે ભાજપની નો રીપીટ થીયરી સફળ બની સૌરાષ્ટ્રમાં ૮૫ ટકા મધ્ય દક્ષિણ ગુજરાતમાં ૯૨ ટકા ઉત્તર ગુજરાતમાંથી ૬૯ ટકા બેઠકો જીતવામાં ભાજપને સફળતા મળી. ભાજપને ૫૨ ટકા વોટશેર, કોંગ્રેસ ને ૨૭ ટકા આપને ૧૩ ટકા વોટશેર મેળવ્યો છે. આ ચૂંટણીમાં ભારતીય જનતા પાર્ટીને દરેક જાતિએ મનમૂકીને મત આપ્યા છે. નવાઈની વાત એ છે કે ભાજપમાં મુસ્લિમ ઉમેદવાર ન હતા તેમ છતાંપણ ૧૩ ટકા મત ભાજપને મળેલ છે. આ વખતે ૧૫ મહિલા વિજય પામી છે. ઉંમરની દૃષ્ટિએ ૩૧ થી ૬૦ ઉંમરના ધારાસભ્યો ૧૩૧ છે જે સૌથી વધારે છે જે અનુભવી પ્રૌઢ છે. શિક્ષિત ધારાસભ્યોનું પ્રમાણ વધુ હોવાથી તે ચર્ચામાં સારી રીતે ભાગ લઈ શકે છે. આમ ૨૦૨૨ ની વિધાનસભાની સામાન્ય ચૂંટણીમાં ઘણાબધા ઐતિહાસિક પરિવર્તન આવ્યા છે.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. ગુજરાત સમાચાર : તા. ૯-૧૨-૨૦૨૨
૨. દિવ્ય ભાસ્કર : તા. ૯-૧૨-૨૦૨૨
૩. સંદેશ : તા. ૯-૧૨-૨૦૨૨
૪. ડૉ. દિવ્યા પટેલ : મહિલાઓની રાજકીય સ્થિતિ અને સ્વરૂપ

SOHAM

**An International Multidisciplinary Peer
Reviewed Research Journal**

ISSN: 2350-0697

Impact Factor 5.005

Volume-30 Issue-5 Oct. - Dec. - 2021

**Editor - In - Chief
Dr. Dilkhush U. Patel**

EDITORIAL BOARD

Editor – In – Chief

Dr. Dilkhush U. Patel
(MA, PhD)

Principal
V.N.S. B. Ltd. Arts and Commerce College
Vadnagar, Gujarat

MEMBERS OF ADVISORY BOARD

Dr Niranjan Patel
Dean,
S.P. University, V.V.Nagar, Anand

Dr. Dilip Patel
Former Registrar
Hemchandracharya North Gujarat University, Patan

Dr. J. K. Patel
Principal
Shri V. R. Patel College Of Commerce, Mehsana

Dr. Sanjay Shah
Principal
Arts, Commerce & Science College, Pilval

Dr. Dinesh N. Patel
Assl. Professor, Dept. of Accountancy
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College, Vadnagar, Gujarat

Content of the Table

Sr.No.	Title of the Paper/Article	Author	P. No
1	JOB SATISFACTION AMONG PRIMARY AND SECONDARY SCHOOL TEACHERS	Dr. A. L. Sutatriya	1
2	WORK MOTIVATION OF FEMALE TEACHERS OF AHMEDABAD IN RELATION TO THEIR MARITAL STATUS	Dr. Hanif G. Nandoliya	5
3	બલિયા રોહિત જ્ઞાતિમાં સ્ત્રી-પુરુષનો સમાજિક દરજ્જો એક સમાજશાસ્ત્રીય અભ્યાસ	પરમાર કલ્પેશકુમાર ઈશ્વરભાઈ	8
4	<i>Psychological Well-being and Job Satisfaction of government and private aided Higher Secondary School Teachers of North Gujarat</i>	Priyanka Soni	10
5	Aggression among General, Minority and Backward Community of North Gujarat	DIPAK M MEVADA	15
6	Psychological Well-being of government and private aided Higher Secondary School Teachers	Dr. Ankita Patel	23
7	MARITAL ADJUSTMENT AMONG WOMEN EXPERIENCING MENOPAUSE	Dipmala Shrimali,	27
8	STUDY HABIT AMONG TRIBAL STUDENTS OF HIGHER SECONDARY SCHOOLS IN RELATION TO GENDER AND AREA	PATEL PRAKASHBHAI VIRCHANDBHAI	32
9	Scenario of Gross Enrollment and Gender Parity in Higher Education in Gujarat	Dr. Dipal Patel	34
10	Mental Health and Occupation Stress among Doctors and Nurse of Ahmedabad	Dr. Rajesh Parmar	41
11	ઇસ્લામી સ્થાપત્યકલાના ક્ષેત્રે -ખાલનપુર ઉત્તર ગુજરાતના સંદર્ભમાં	ડૉ.મનિષાબેન કે પટેલ	46
12	Major depression - often missed	Kshama Shukla Janki Thakkar, Manish Shah	51
13	ઉત્તર ગુજરાત ક્ષેત્ર પર પાટીદાર આંદોલનની અસર: એક નિર્ણાયક અભ્યાસ	ડૉ.દિવ્યા પટેલ	55
14	Performance of MGNREGS in Gujarat. (in last decade)	<u>aydeepsinh. K. Chauthan</u>	63
15	Impact of Mental Health on Educational Achievement of Science Students	Dr. Geeta A. Patel	71
16	Opinion of secondary school teachers on effect of social media on social relations	Dr.PARULBEN BUDHABHAI TANDEL.	75
17	Mental Health and Social Intelligence Among College Students	Urvi K. Dudharejiya	79
18	સહકારી પ્રવૃત્તિઓનો કૃષિ વિકાસમાં ફાળો	Khant Rajeshkumar K	83

ઉત્તર ગુજરાત ક્ષેત્ર પર પાટીદાર આંદોલનની અસર: એક નિર્ણાયક અભ્યાસ

ડી.દિવ્યા પટેલ

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર,

શ્રી બી.પી. બ્રહ્મભટ્ટ આર્ટ્સ અને એમ.એમ. ગુરૂ કોમર્સ કોલેજ, ભેંજા-૩૮૪૧૭૦

પરિચય:

ભારતમાં, અન્ય પાછત જાતિ (ઓબીસી) દરજ્જો હાસલમાંક જાહેરવાહીનો ઉપયોગ કરે છે જે શિક્ષણ અને સરકારી નોકરીઓમાં અનામત ક્વોટા પ્રદાન કરે છે. ગુજરાતમાં સરકાર અને શિક્ષણની ૨૭ ટકા બેઠકો ઓબીસી માટે, ૭.૬ ટકા અનુસૂચિત જાતિઓ માટે અને ૧૬ ટકા અનુસૂચિત જનજાતિમાટે તમામ બેઠકોના કુલ ૪૭.૬ ટકા બેઠકો માટે અનામત છે. સુપ્રીમ કોર્ટે ઇન્ડ સાવની કેસમાં ૧૯૯૨ના યુક્તદામાં અનામતને ૬૦ ટકા સુધી મરોદિત કરી હતી.

૧૯૮૧માં ભારતીય સાર્દીય કોંગ્રેસ (આઈએનસી)ના મુખ્યમંત્રી માધવસિંહ સોલંકીની અધ્યક્ષતામાં ગુજરાત સરકારે બક્ષી પંચની ભલામણોના આધારે સામાજિક અને આર્થિક રીતે પાછત જાતિઓ (એસઈબીસી) માટે અનામત રજૂ કરી હતી. તેના પરિણામે રાજ્યભરમાં અનામત વિરોધી આંદોલન શરૂ હતું. જે રમખાણોમાં છલકાઈ ગયું હતું, જેના પરિણામે સોશીલ વધુ લોકોમુલ્યુ પામ્યા હતા. સોલંકીએ ૧૯૮૬માં રાજીનામું આપ્યું હતું પરંતુ બાદમાં તેઓ સત્તામાં પાછા ફર્યા હતા અને ૧૮૨ માંથી ૧૪૭ વિધાનસભા બેઠકો જીતી હતી. તેમને દ્વિતિય, હરિજન, આદિવાસી અને મુસ્લિમોને ટેકો આપ્યો હતો, જેને સામૂહિક રીતે બામ કહેવામાં આવે છે. અને કારણે પાટીદારો સહિત અન્ય સમુદાયોએ રાજકીય પ્રભાવ ગુમાવ્યો હતો જેણે પાછતથી આઈએનસીને વિમુખ કરી દીધી હતી. પાટીદારો ગુજરાતની વસ્તીના ૧૨.૩ ટકાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. એસઈબીસી (પાછતથી ઓબીસી)ની વાટીમાં શરૂઆતમાં ૮૧ સમુદાયો નો સમાવેશ થતો હતો, જે ૨૦૧૪ સુધીમાં ૧૪૬ સમુદાયોમાં વિસ્તરી ગયો હતો. ૧૯૮૦ના દાયકામાં અનામત બેઠકોનું પ્રમાણ ૧૦% હતું; ૨૦૧૪ સુધીમાં તે વધીને ૨૭ ટકા થઈ ગયું હતું.

પાટીદાર સમુદાયસમુદાયમાં વર્ગ-તફાવતનો સામનો કરી રહ્યો છે. આર્થિક તકો ઓછી થવાને કારણે અને જૂની પેઢીમાં તેમની નીચેની તરફ નીચી સામાજિક જાતિશીલતાને કારણે પાટીદાર યુવાનોમાં અસંતોષ વધતો ગયો હતો.

આ આંદોલને રાજસ્થાનમાં ગુર્જર સમુદાય જ્ઞરા કરવામાં આવેલા આંદોલનમાંથી પ્રેરણા લીધી હતી, જે મે ૨૦૧૬માં સમાપ્ત થઈ હતી.

જુલાઈ ૨૦૧૬થી શરૂ કરીને અન્ય પાછત વર્ગ (ઓબીસી)નો દરજ્જો મેળવવા માટે ભારતના પાટીદાર સમુદાયના લોકોએ સમગ્ર ભારતીય ગુજરાત રાજ્યમાં જાહેર ટેબાવો કર્યા હતા. સૌથી મોટું પ્રદર્શન ૨૬ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૬ના રોજ અમદાવાદમાં યોજાયું હતું, અને તેમાં હજારો લોકો ભજર રહ્યા હતા. પાછતથી, રાજ્યભરમાં દિસા અને આગરંપીની ઘટનાઓ બની હતી, જેના પરિણામે અનેક શહેરો અને નગરોમાં કડકું આવ્યો હતો. કરોડો રૂપિયા (લાખો)ની મિલકતો અને વાહનોને નુકસાન શરૂ હતું અને તેનો નાશ કરવામાં આવ્યો હતો.

સામાજિક અસર:

કેટલાક પાર્ટીદાર નેતાઓ અને સંગઠનોએ હાર્દિક પટેલ, તેમની ચુકિતો અને તેમના સંગઠન પાસની ટીક કરી હતી. એસપીજીની આગેવાની હેઠળના આંદોલનને ટેકો આપવા માટે અમેરિકાના ન્યૂ જર્સીના એડિસનમાં 1000થી વધુ પટેલોએ બેઠક યોજી હતી.

બાલણ, ઘાઝોર, વેણુવ, રાજપૂત, સિંધી, કસરા, સોની અને રપુવણી સમુદાય સહિત અન્ય કેટલાક ગુજરાત સમુદાયના નેતાઓએ પણ આવી જ રીતે અનામત માટે આંદોલન શરૂ કર્યું હતું. ઉત્તર પટ્ટેસ અને હરિયાણાના જાટ સમુદાયે જાહેરાત કરી હતી કે તેઓ સપ્ટેમ્બર 2015થી શરૂ થતી આ જ રીતે આંદોલન શરૂ કરશે, જોકે તેમની અનામતની માંગ લગભગ બે દાયકા પૂર્ણ છે.

ગુર્જર વિકાસ પરિષદ, ડુર્મી-ક્ષત્રિય મહાસભા, બંજના-ચૌધરી સમાજ અને રાષ્ટ્રીય ગુર્જર મંચ જેવા અન્ય સમુદાય સંગઠનોએ પણ આંદોલનને ટેકો આપ્યો હતો.

પહેલેથી જ ઓબીસીનો દરજ્જો ધરાવતા સમુદાયોના નેતાઓએ આંદોલનનો વિરોધ કર્યો હતો. ઓબીસી એકતા મંચે ગુજરાત ક્ષત્રિય ઠાકોર સેના સાથે મળીને 23 ઓગસ્ટે અમદાવાદ અને રાજકોટમાં હજારો ની સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. ઓબીસી એકતા મંચે પણ 19 સપ્ટેમ્બરના રોજ પ્રતિવિરોધ પ્રદર્શન કરવા માટે મંજૂરી ની વિનંતી કરી હતી, પરંતુ અધિકારીઓએ કાયદો અને વ્યવસ્થાની સ્થિતિને ઠાંકીને પરવાનગી નકારી કાઢી હતી.

સપ્ટેમ્બર 2016માં મહારાષ્ટ્રમાં મરાઠાને અનામત માટે આંદોલન તીવ્ર બન્યું હતું.

આ આંદોલનથી અનામત, જ્ઞાતિ વ્યવસ્થા, જ્ઞાતિનું રાજકારણ, વોટ બેંકની રાજનીતિ, શિક્ષણનો ખર્ચ અને સામાન્ય રીતે સમગ્ર ભારતમાં યુવાનો માટે બેરોજગારી પર ચર્ચાઓ શરૂ થઈ હતી.

રાજકીય પ્રલાવ:

૧૧ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૫ના રોજ ગુજરાતના મુખ્યમંત્રી આનંદીબેન પટેલે સાત સભ્યોની પેનલ બનાવી સમુદાય સાથે વાતચીત કરી સરકારને રિપોર્ટ સુપરત કર્યો હતો. નીતિનભાઈ પટેલની અધ્યક્ષતામાં આ પેનલમાં રમણલાલ વોરા, ભૂપેન્દ્રસિંહ યુક્તસમા, બાબુભાઈ બોખીરિયા, વસુબેન ત્રિવેદી, નાનુભાઈ વાનાણી અને રજની પટેલ નો પણ સમાવેશ થતો હતો. 17 ઓગસ્ટના રોજ પેનલે એસપીજી સહિત સમુદાય સંગઠનો સાથે વાતચીત કરી હતી. પીએસએએ વાતચીતમાં ભાગ લીધો ન હતો. 21 અને 23 ઓગસ્ટના રોજ સરકારે અગ્રણી ગુજરાતી અખબારોમાં કાનૂની અને બંધારણીય મર્યાદાઓની દલીલ કરતી સંપૂર્ણ લંબાઈની જાહેરાત પ્રકાશિત કરી હતી. મુખ્યમંત્રીએ બંધારણીય મર્યાદાઓને ઠાંકીને પાર્ટીદારને ઓબીસી કેટેગરીમાં સામેલ કરવામાં અસમર્થતા વ્યક્ત કરી હતી અને આંદોલનકારીઓને વાટાઘાટો કરવા વિનંતી કરી હતી: તેઓએ કોલ ને નકારી કાઢ્યો. અમદાવાદમાં 25 ઓગસ્ટની રેલી બાદ હિંસા બાદ તેમણે બેદ વ્યક્ત કર્યો હતો અને તપાસના આદેશ આપ્યા હતા અને રાજ્યમાં શાંતિ અને વ્યવસ્થાની હાકલ કરી હતી. પેનલે 9 સપ્ટેમ્બરે પોતાનો અહેવાલ સુપરત કર્યો હતો અને 14 સપ્ટેમ્બરે બીજી વાત યોજાઈ હતી. ૧૭ સપ્ટેમ્બરે તેમણે રાજ્યમાં વર્ગ સંઘર્ષ ટાળવા માટે ફરીથી આંદોલનનો અંત લાવવા વિનંતી કરી હતી. ૧૯ સપ્ટેમ્બરે જ્યારે બીજી વખત હિંસા ફાટી નીકળી ત્યારે તે ફરીથી કેબિનેટ સાથે મળી હતી. 25 સપ્ટેમ્બરના રોજ તેમણે સામાન્ય વર્ગના વિદ્યાર્થીઓ માટે મુખ્યમંત્રી યુવા સ્વાલંબન યોજનાની જાહેરાત કરી હતી, જેના કારણે સરકારી નિજોરીને દર વર્ષે 1,000કોડ રૂબરૂ થવાની સંભાવના છે.

૨૬ ઓગસ્ટના રોજ નરેન્દ્ર મોદીએ વાતચીત બરા શાંતિ અને નિરાકરણની અપીલ કરી હતી. ૨૬ ઓગસ્ટથી શરૂ થયેલી ગુજરાત વિધાનસભાના ચોમાસુ સત્ર દરમિયાન વિપક્ષી ભારતીય રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ પાર્ટી (આઈએનસી)એ ૨૬ ઓગસ્ટની રેલી બાદ પોલીસ અત્યાચારોની તપાસની માંગ કરી હતી. અધ્યક્ષ વિધાનસભાને ત્રણ વખત સ્થગિત કરી દીધી હતી, અને વિપક્ષી નેતા શંકરસિંહ વાઘેલા સિવાયના તમામ આઈએનસી ધારાસભ્યોને એક દિવસ માટે સસ્પેન્ડ કરી દીધા હતા. વાઘેલાએ કહ્યું કે અનામત નીતિની સમીક્ષા કરતા પહેલા ભાજપે એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે જે આધારે પર અનામત ની ઓફર કરવામાં આવી હતી તે અસ્તિત્વમાં ન હોય. ૧ ઓક્ટોબરના રોજ આઈએનસીના જનરલ સેક્રેટરી ગુરુદાસ કામતે આંદોલનને ટેકો જાહેર કર્યો હતો અને સમાજના આર્થિક રીતે નબળા વર્ગ (ઇડબલ્યુએસ) પાસેથી ૧૬-૨૦ ટકા વસ્તી માટે દેશવ્યાપી અનામતની માંગ કરી હતી.

સત્તાધારી ભારતીય જનતા પાર્ટી અને વિપક્ષી આઈએનસી નેતાઓએ ૨૦૧૫ માં આગામી સ્થાનિક ચૂંટણીઓ પર આંદોલનની અસરનું મૂલ્યાંકન કર્યું હતું.

ધારીના ભાજપના ધારાસભ્ય નલિન કોટડિયા અને સાબરકાંઠાના સાંસદ દિપ્તિસિંહ રાહોડે આંદોલનને ટેકો જાહેર કર્યો હતો. નલિન કોટડિયાએ બાદમાં ઓક્ટોબર ૨૦૧૫ ની ચૂંટણીમાં મતદારોને આઈએનસીને મત આપવા વિનંતી પણ કરી હતી. ગુજરાતના પૂર્વ મુખ્યમંત્રી માધવસિંહ સોલંકીએ કહ્યું હતું કે, આ આંદોલન લાંબો સમય ટકશે નહીં. જો આંદોલન અર્થિક હોય તો પૂર્વ મુખ્યમંત્રી કેશુભાઈ પટેલે પોતાનું સમર્થન વ્યક્ત કર્યું હતું.

કેટલાક મીડિયાએ બિહારના મુખ્યમંત્રી નીતિશ કુમારને આંદોલન સાથે એકતા વ્યક્ત કરી હોવાના અહેવાલ આપ્યા હતા, પરંતુ બાદમાં તેમણે તેનો ઇનકાર કર્યો હતો. શરદ યાદવે આંદોલનકારીઓની માંગણીઓને ફગાવી દેવાની સલાહ આપતાં તેમને ગેરવાજબી ગણાવીને કહ્યું હતું કે, આંદોલન પાછળનું કારણ નોકરીની તકોનો અભાવ છે. આઈએનસીના સાંસદ રાહુલ ગાંધીએ મોદી સરકારને દોષી ઠેરવી હતી અને આંદોલનને "ગુસ્સાની રાજનીતિ"નો પ્રત્યાઘાત ગણાવ્યો હતો. ૨૮ ઓગસ્ટના રોજ પાદરાના છ કોર્પોરેટરોએ આંદોલનના સમર્થનમાં રાજીનામું આપ્યું હતું. આમ આદમી પાર્ટીએ આંદોલનકારીઓ સામે પોલીસ કાર્યવાહી અને આંદોલનકારીઓ દ્વારા જાહેર સંપત્તિના વિનાશની ટીકા કરતા નિવેદન બહાર પાડ્યું હતું. કોમ્યુનિસ્ટ પાર્ટી ઓફ ઇન્ડિયા (માર્ક્સવાદી)એ હિંસા અને પોલીસ કાર્યવાહીની નિંદા કરી હતી. બીજુ જનતા દળના સાંસદ બૈજયંત પાંડાએ જણાવ્યું હતું કે, દેશભરમાં નોકરીઓની અછતને કારણે પાર્ટીદાર સમુદાયનો ગુસ્સો વાજબી છે. રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘના વડા મોહન ભાગવતે અનામતની અસરકારકતાની સમીક્ષા નું સૂચન કર્યું હતું. આરએસએસના સામયિક સાધનામાં એક ઇન્ટરવ્યુમાં રાષ્ટ્રીય પ્રવક્તા મનમોહન વૈદ્યએ કહ્યું હતું કે તેઓ ઐતિહાસિક અન્યાયના આધારે એસસી અને એસટીને આપવામાં આવેલા અનામતનું સમર્થન કરે છે, પરંતુ હર્દિક પટેલની તેમના ભાષણ અને વિભાજનકારી યુક્તિઓ માટે ટીકા કરી હતી.

ગુજરાત સરકારે સ્થાનિક શાસક મંડળોની ચૂંટણી મુલતવી રાખવા માટે બે વટહુકમો પસાર કર્યા હતા, જેમની પાંચ વર્ષની શરતો ઓક્ટોબર-નવેમ્બર ૨૦૧૬માં સમાપ્ત થાય છે. આ સ્થાનિક સંચાલક મંડળોમાં ૨૫૩ નગરપાલિકાઓ, ૨૦૮ તાલુકા પંચાયતો, ૨૬ જિલ્લા પંચાયતો અને છ મહાનગરપાલિકાઓનો સમાવેશ થાય છે. બાદમાં ગુજરાત હાઈકોર્ટ વટહુકમોને રદ કર્યા હતા.

ન્યાયિક સ્ટેન્ડ:

25 ઓગસ્ટના રોજ થયેલી હિંસા બાદ ગુજરાત હાઈકોર્ટ પોલીસ અને ગુજરાત સરકારને તપાસ હથ ધરવા અને સંપત્તિના નુકસાન અને અત્યાચારોમાં પોલીસની સંડોવણી અંગેનો અહેવાલ રજૂ કરવા નોટિસ ફટકારી હતી. અમદાવાદમાં યુવાનોના કસ્ટોડિયલ કેમ્પમાં કોર્ટ સ્ટેટ કાઈમ ઇન્વેસ્ટિગેશન ડિપાર્ટમેન્ટ (સીઆઈડી)ની તપાસનો આદેશ આપ્યો હતો. હિંસામાં પાટીદાર નેતાઓની ભૂમિકામાં ન્યાયિક પંચ દ્વારા તપાસની માંગ કરતી પીઆઈએલ કોર્ટમાં દાખલ કરવામાં આવી હતી. હાઈકોર્ટે રાજ્ય સરકારને હિંસામાં મૃત્યુ પામેલા લોકોના સંબંધીઓને વળતર તરીકે રૂ 4 લાખ ચૂકવવાનો આદેશ આપ્યો હતો. જે 65 ટકાથી વધુ વિકલાંગતાનો ભોગ બનેલી વ્યક્તિને 2 લાખ રૂ હતી અને પોલીસ અત્યાચારમાં ધાયલ થયેલા વ્યક્તિને 10,000 રૂ હતી. જાહેર હિતની અરજી હાઈકોર્ટમાં દાખલ કરવામાં આવી હતી જે ઓગસ્ટ ૨૦૧૫ ના અંતમાં બંધ્યું હતું તેમ ઇન્ટરનેટ સેવાઓ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ પર પ્રતિબંધની માંગ કરે છે. બાદમાં કોર્ટે ઇન્ટરનેટ પર પ્રતિબંધ મૂકવાના સરકારના નિર્ણયને માન્ય રાખ્યો હતો. ગુજરાત હાઈકોર્ટે પણ ૧૬ સપ્ટેમ્બરે પોલીસના ભાગ પર અતિરેકના કેસોમાં એફઆઈઆર દાખલ કરવાનો આદેશ આપ્યો હતો. કોર્ટે ઓક્ટોબર ૨૦૧૫ માં વિવિધ પાટીદાર નેતાઓ પરના કેસોની પણ સુનાવણી કરી હતી.

ગુજરાત હાઈકોર્ટે સ્થાનિક સંસ્થાની ચૂંટણીઓને ગેરબંધારણીય ગણાવીને મુલતવી રાખતા વટહુકમોને રદ કર્યા હતા અને રાજ્ય ચૂંટણી પંચને ૨૫ ડિસેમ્બર સુધીમાં ચૂંટણી યોજવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. જ્યારે 10 ટકા ઇબીસી અનામત સામે અરજીઓ દાખલ કરવામાં આવી હતી, ત્યારે તેને ગુજરાત હાઈકોર્ટે ઓગસ્ટ 2016માં ગેરબંધારણીય ગણાવીને રદ કરી હતી. સરકાર આ આદેશને પડકારતા સુપ્રીમ કોર્ટમાં ગઈ હતી. સુપ્રીમ કોર્ટે ઇબીસી અનામત હેઠળ નવી પ્રવેશ અથવા ભરતીની મંજૂરી ન આપવા વચગાળાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો. ઇબીસી અનામત માટેનો વટહુકમ ૪ ઓક્ટોબરે સમાપ્ત થયો હતો.

કેન્દ્રીય ફિલ્મ પ્રમાણપત્ર બોર્ડ દ્વારા આંદોલન વિશેની ફિલ્મ પાવર ઓફ પાટીદારને મંજૂરી આપવાનો ઇનકાર કરવામાં આવ્યો હતો.

ઓગસ્ટ ૨૦૧૫ માં પાટીદાર આંદોલનનો મોટો ભાગ અનુસૂચિત જાતિઓ, અનુસૂચિત જનજાતિઓ અને અન્ય પછાત વર્ગો માટે હાલની અનામત નીતિની ટીકાની આસપાસ કેન્દ્રિત હતો. ટૂંક સમયમાં જ ગુજરાતની બહારના ઘણા લોકો તેને તે તાજેતરની યજ્ઞવળોમાંની એક તરીકે જોતા હતા જેમાં હરિયાણાના જાટો અને મહારાષ્ટ્રમાં મરાઠાઓ જેવો એક પ્રભાવશાળી સામંતવાદી સમુદાય અનામતની માંગ કરવા માટે સરકાર સામે ઊભો થઈ રહ્યો હતો જ્યારે હકીકતમાં, તેણે હાંસિયામાં ધકેલાયેલા સમુદાયો માટે પણ અનામત નો અંત લાવવાની માંગ કરી હતી.

જો કે, પાટીદાર પ્રભુત્વ ધરાવતા પ્રદેશોની ઉતાવળે મુલાકાત પણ તમને કહેશે કે યુવા સમુદાયના નેતા હાર્દિક પટેલની આગેવાની હેઠળની યજ્ઞવળનું આ એકમાત્ર પાસું ન હોઈ શકે. રાજધાની અમદાવાદથી ઉત્તર ગુજરાતના ગામડાઓ તરફ બે કલાકના અંતરે પાટીદાર નારાજગીની બહુમુખી સમજ રજૂ કરે છે. ઉત્તર ગુજરાત ક્ષેત્ર પર આંદોલનની અસર:

ગુજરાતના ઉત્તર ભાગમાં આવેલા મહેસાણા, પાટણ અને ગાંધીનગર જિલ્લામાં પાટીદારોનું પ્રબુદ્ધ છે. જુઓ ચૂંટણી લક્ષી અને સામાજિક બંને રીતે પ્રભાવશાળી છે. અહીં, તેઓ મોટી મોટી જમીન મલિક સમુદાય છે. તેઓ એક સમયે રાજ્યનો સૌથી સમૃદ્ધ ખેડૂત સમુદાય હતા અને એકદમ ઈંગ્લિશરીથી, તેમના કૃષિ સરપ્લાસનો મોટો હિસ્સો વિવિધ નાના અને મધ્યમ કક્ષાના ઉદ્યોગોમાં રોકાણ કરતા હતા. આ વિસ્તારોમાં વડા પ્રધાન નરેન્દ્ર મોદી, રાજ્યના નાયબ મુખ્યમંત્રી નીતિન પટેલ અને ભાજપના અન્ય ઘણા ટોચના નેતાઓ પણ છે. છેલ્લા ત્રણ દાયકાથી ભગવા પક્ષે પાટીદારોનું ધનુટ સમર્થન આપ્યું છે. ઘણા રાજકીય વિશ્લેષકોના મતે આ સમુદાય રાજ્યમાં ભાજપના વિશાળ સગઠનની કલોકરજી રહ્યો છે.

પરંતુ આ પ્રદેશ હવે પાટીદાર અનામત આંદોલન સમિતિ (પાસ) પ્રવૃત્તિઓનું યેના કેન્દ્ર બની ગયો છે. હાર્દિક દ્વારા સ્થાપિત પાસ દ્વારા 2015ના મધ્યમાં પાટીદારોને અનામત અથવા અનામતની માંગ કરવા માટે ભારે વિરોધ પ્રદર્શનો યોજવામાં આવ્યા હતા. પાટીદાર કિશોરની મધ્યવર્તી પરીક્ષામાં 90 ટકાથી વધુ ગુણ મેળવવા છતાં એન્જિનિયરિંગ કોલેજમાં પ્રવેશ મેળવવામાં નિષ્ફળ જતાં કથિત અન્યાયના કારણે વિરોધ પ્રદર્શન શરૂ થયું હતું. પોલીસ ગોળીબારની જુદી જુદી ઘટનાઓમાં કેટલાક દેખાવકારી પણ માર્યા ગયા હતા. જેનાથી સમુદાયના ગુસ્સાને વધુ વેગ મળ્યો હતો.

ગુસ્સાના આ અન્યાયક વિસ્ફોટ પાછળ શું હતું? એવટે પાટીદારોએ સમૃદ્ધિનો આનંદ માણ્યો હતો અને ભાજપ સરકારે તેમને આશ્રય આપ્યો હતો. પરંતુ ગુજરાત વિકાસ મોડેલના આર્થિક ક્ષીવેજ, અનેક અભ્યાસો દ્વારા અહેવાલ મુજબ, એ હકીકતની સાક્ષી આપે છે કે આ ગુસ્સો ખરેખર છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં વધી રહ્યો હતો.

ખેતીની કલોકટીસતત ઊડી થતી જાય છે, ત્યારબાદ તેમના મોટે ભાગે નાના અને મધ્યમ વ્યવસાયોમાં તાજેતરના નુકસાનને કારણે યુવા પાટીદારોને નોકરી શોધવાની કસજ પડી છે. જ્યારે તેમની પ્રથમ પસંદગી દુર્લભ સરકારી સેવાઓ છે, તેમાંથી ઘણા મોટી સંખ્યામાં ખાનગી ઉદ્યોગોમાં પણ રોજગાર શોધી શક્યા નથી, જે રાજ્યના મુખ્યમંત્રી તરીકે મોદીના કાર્યકાળ દરમિયાન ગુજરાતમાં ધમધમતા હતા. દાખલા તરીકે પાટણના સુજાનપુર ગામના યુવાનોએ આમ વાત કરી હતી.

"મારે શું કરવાનું છે? કોલેજોમાં ઘણા પૈસા ખર્ચ્યાં પછી અમને બધાને કેટલીક વ્યાવસાયિક ડિગ્રીઓ મળી. પરંતુ તેમ છતાં, અમે નિષ્ક્રિય બેઠા છીએ." ગામના ચોકમાં એકઠા થયેલા યુવાનોના જૂથ વતી ૨૩ વર્ષીય નારાયણ પટેલે જણાવ્યું હતું.

તેમણે ઉમેર્યું હતું કે, "માત્ર પાટીદારો જ નહીં, કોળી, રવારી અને બ્રાહ્મણ સમુદાયના મારા મિત્રોને કોઈ રોજગાર મળ્યો નથી."

યુવાનોમાં સતત દુર રહેવું એ ખાનગીકરણ કરેલા શિક્ષણનું હતું જેના કારણે તેમને કોઈ કાવટી થઈ ન હતો. "કોલેજો અમારા કારણે ઘણા પૈસા કમાય છે. પરંતુ નોકરીની વાત તો છેડી, તેઓ આપણને વિષયો સારી રીતે શીખવતા પણ નથી."

નારાયણના અન્ય એક મિત્રે દરમિયાનગીરી કરતાં કહ્યું, "મેહસાના એન્જિનિયરિંગ અને એમબીએ કોલેજના શિક્ષકોને તેના કરતાં માત્ર 10,000 રૂપિયા અથવા તેનાથી ઓછા પગાર આપવામાં આવે છે. તેઓ કમું જાણતા નથી. આટલા ઓછા પગારે એક સારા શિક્ષકે આ કોલેજોમાં કા માટે જોડાવુ જોઈએ"

તેમના ગામોની આસપાસના ઉભોનો બજારથી તોડીને ભાડે રખે છે. તેમાંથી એક એ ટિપ્પણી કરી હતી. "અમે અમારી જમીનો બા ઉભોને તેની ટીપી છે પરંતુ તેમાંથી વધુ નહીં કરી શકવા નથી. અમને જમીનમાથી મહેલો પૈસા પણ ગવા છે કારણ કે અમે તે રકમમાંથી ખોલ્યા હતા તે પાટે ટાઇમ વ્યવસ્થામાં અમારે નુકસાન સહન કરવું પડ્યું હતું." નારાયણે ઉમેર્યું.

સ્પષ્ટ છે કે, આ પ્રણવશાળી પાર્ટીદારોની આગ્રહાઓ ઊંચી છે. તેમાંથી કોઈને પણ બ્લુ-કોલર વર્ક જીવું કંઈ જોઈતું નથી. તેઓ તેવી નોકરીઓ ઉપર છે જે ગામડાઓમાં તેમના સામાજિક દરજ્જાને અનુરૂપ હોય.

પડોશી ગામ ગંગલાસનમાં વૃદ્ધ પાર્ટીદારોને સમૂહ તેમના સમુદાયના યુવાનો દ્વારા સંજોગોના આ મૂલ્યાંકન સાથે સંપૂર્ણપણે સંમત થયો હતો.

"કુચ્છે, અમે આખી જિંદગી ખેડૂત રહ્યા છીએ. અમે સારી કમાણી કરી પરંતુ હવે તે હવે કેસ નથી. મોટીએ અમને નહેરુના પાણીનું વચન આપ્યું હતું. પણ હજી કશું આવ્યું નથી. છેલ્લાં ચાર વર્ષથી ખેતીમાં સતત નુકસાન સહન કરવું પડે છે. અમારા બાળકો શું કરશે. અમને આશ્ચર્ય થાય છે." મગફળી

અને ચેરડાના બીજા ખેડૂત જયંતીલાલ પટેલે કહ્યું.

"આપણે સંપૂર્ણપણે વરસાદ પર નિભર ન હોઈ શકીએ. તેથી અમે કોઈ એવા વ્યક્તિ પર આધાર રાખીએ છીએ જે કંટાળાજનક પંપમાં રોકાણ કરે છે. અહીં, આપણે પાણી ખેંચવા માટે જમીનથી ઓછામાં ઓછા 1,200 ફૂટ નીચે ખોદકામ કરવું પડશે. તેની કિંમત અશરે 22-23 લાખ રૂપિયા છે. આ ગામના તૃતીયાંશ પાક પંપમાં રોકાણ કરનાર વ્યક્તિને આપવો પડશે. "લિનોઈ પટેલે જણાવ્યું હતું કે, તે પોતાનો પાક વેચ્યા પછી ભાડે જ કંઈ બચાવે છે.

નસીબના આ અચાનક ઉલટફેર સાથે, જે સમુદાય ઘણા વિશેષાધિકારોનો આનંદ માણી રહ્યો હતો તે કોર્પોરેટ સંચાલિત આર્થિક મોડેલ તેની સાથે લાવેલા ઝટકાનો જવાબ આપનારા પ્રથમ સમુદાય બની ગયો છે.

9 ડિસેમ્બર અને 14 ડિસેમ્બરે રાજ્ય મતદાન માટે તૈયાર છે ત્યારે ઉત્તર ગુજરાતના ગામોમાં બહુમતી પાર્ટીદારો ભાજપની વિરુદ્ધ માં મત આપવા માટે કટિબદ્ધ લાગે છે. હાર્દિકે તાજેતરમાં કોંગ્રેસને ટેકો જાહેર કર્યો હતો પરંતુ ઉત્તર ગુજરાતની કેટલીક બેઠકો પર લડત શરૂ કરી રહેલી આમ આદમી પાર્ટીને મત આપવાની ઇચ્છા પણ વ્યક્ત કરી હતી. પાર્ટીદારોમાં ભાજપને મત આપવાની ભાવના સૌથી મૂળભૂત છે અને તેનાથી ગામમાં સામાજિક ગતિશીલતા એકદમ દેખીતી રીતે બદલાઈ ગઈ છે.

સામાજિક ગતિશીલતા બદલવી:

કોંગ્રેસના દાવિયા, હરિજન, આદિવાસી, મુસ્લિમ સામાજિક ગઠબંધન સામે ૧૯૮૧ અને ૧૯૮૫માં અનામત વિરોધી આંદોલનોમાં પાર્ટીદારો મોખરે હતા, જે તત્કાલીન મુખ્યમંત્રી માધવસિંહ સોલંકીએ એક સાથે ટાંકા લીધા હતા. ભાજપે આ ભાવનાને મૂડીબનાવી અને પાર્ટીદારોના ટેકાથી અને અન્ય ઉચ્ચ જાતિના જૂથોના પરંપરાગત આધાર સાથે ગુજરાતમાં પોતાનું સંગઠન બનાવ્યું.

રાજ્યમાં મોટીના માળખાગત દબાવણની સાથે સાથે તેમણે મજબૂત રીતે ખેતી કરેલી 'હિન્દુ હૃદય સમાજ'ની છબીએ ભાજપને વધુ મજબૂત બનાવ્યું. જમીન પરની ચૂંટણીઓ ખરેખર હિન્દુ વિરુદ્ધ મુસ્લિમ

રાજકારણ માટે માત્ર સમતનું મેદાન બની ગઈ હતી, જ્યારે ભાજપે પાણીવાર વિકાસની રેટરિકને તેની સતત જીતનું કારણ તરીકે રજૂ કરી હતી.

જોકે, મોટા ભાગના હિન્દુ જૂથોમાં એકીપતી ભાવના બની ગયેલી દલિન-રહેદેજ ઉત્તર ગુજરાતમાં વૃદ્ધી રહી હોય તેવું લાગે છે. હવે ભાજપની રાજ્ય સરકારના ઘણા વર્ષોથી ચાકી ગયા છે અને સમિત થયેલા, મોટા ભાગે ઉગ્ર પાટીદારો આર્થિક મોરચે તેની નિષ્ફળતાઓને આગળ ધપાવી રહ્યા છે અને છેલ્લા ત્રણ દાયકામાં તેઓ જે પક્ષના "ડબલસ્પીક" તરીકે જુએ છે તેને પ્રકાશિત કરી રહ્યા છે.

"પાટીદારોની મુખ્યત્વે બે માંગણીઓ છે. એક, અનામત નીતિ રદ કરવી જોઈએ અથવા અમને શામેલ કરવી જોઈએ. બે, અમે ઇચ્છીએ છીએ કે સરકાર ખાનગી શિક્ષણ સંસ્થાઓનો અંત લાવે," ગંગલાસન જૂથના સીધી મોટા રમેશ પટેલે જણાવ્યું હતું.

"અમને સમજાયું છે કે ભાજપે હિન્દુ-મુસ્લિમ રાજકારણના નામે અમારો ઉપયોગ કર્યો હતો. અમે ફરીથી તે જાળમાં નહીં ફસાઈએ. મોટી આવે અને સીધી રીતે અમને અપીલ કરે તો પણ આ વખતે આપણે ખસશે નહીં. આ આપણા બાળકોના ભવિષ્ય વિશેનો પ્રશ્ન છે." તેણે આગળ કહ્યું.

ખેતીની કટોકટી તેમના એજન્ડામાં ટોચ પર કેમ નથી તે પૂછવામાં આવતા, તે મૂંઝવણમાં જણાતો હતો પરંતુ આખરે તેની પાસે જવાબ હતો. "ખેડૂત (ખેડૂતો)નું ભવિષ્ય નથી. તે ફક્ત ખોટ માં લેવાની કવાયત છે. અમારું કોઈ પણ બાળક હવે ખેતી કરવા માંગતું નથી."

સ્પષ્ટ છે કે, રાજ્યમાં રાજકારણ સંક્રમણની સ્થિતિમાં છે. ગંગલાસન અને પડોશી ગામોના પાટીદારો એવા જૂથો સાથે જોરજોરથી વાતચીત કરી રહ્યા છે જેમણે ક્યારેય ભાજપને મત આપ્યો નથી, અને જેમાં ઠાકોરો અને રાબારી જેવા ઓબીસી જૂથોનો સમાવેશ થાય છે, જેમની સાથે પાટીદારોએ માત્ર ઐતિહાસિક દુશ્મનાવટ, દલિતોનો એક વર્ગ અને વધુ નોંધપાત્ર રીતે મુસ્લિમોને વહેંચ્યા છે.

"આપણે ભાજપ સામે મજબૂત લડત આપવાની જરૂર છે. તેના માટે આપણે એકસાથે આવવાની જરૂર છે," મહેસાનામાં નર્સિંગ કોલેજ ચલાવતા પ્રભાવશાળી પાટીદાર દશરથ પટેલે આ વિસ્તારના મોટી સંખ્યામાં શક્તિશાળી મુસ્લિમ અને ઠાકોર માણસોની બેઠક બોલાવ્યા પછી તરત જ ધ વાયરને જણાવ્યું હતું. ગુજરાત ચૂંટણી પહેલા જે ધાર્મિક ધ્રુવીકરણ એટલું સામાન્ય બની ગયું હતું તે ઉત્તર ગુજરાતમાં ગેરહાજર હોવાનું જણાય છે.

તેથી, આગામી વિધાનસભાની ચૂંટણીમાં ઉગ્ર પાટીદારોને જે નુકસાન થઈ શકે છે તેને નિષ્ક્રિય કરવા માટે ભાજપ શા માટે વધુ કાળજી લઈ રહ્યું છે. ખુદ મહેસાના બેઠક પરથી ચૂંટણી લડી રહેલા નાયબ મુખ્યમંત્રી નીતિન પટેલને તેમના પક્ષે આ સખત મેદાન આપ્યું છે જેથી નુકસાન ઓછું થાય.

ભાજપ તેની સામેની દુશ્મનાવટને રોકવા માટે અનેક યુક્તિઓ અજમાવી રહ્યું છે. પ્રથમ, તેણે છેલ્લા કેટલાક મહિનાઓમાં પાસ નેતાઓનો શિકાર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો પરંતુ આ પણ ઉલટું થયું છે. પીએસએના મુખ્ય નેતાઓ નરેન્દ્ર પટેલ અને નિખિલ સવાણીએ ઓક્ટોબરમાં પાર્ટીમાં જોડાયાના એક દિવસ બાદ ભાજપ સામે લાંચના આરોપો લગાવીને વળતો પ્રહાર કર્યો હતો.

બીજું, જોકે ભાજપે તેનો સ્પષ્ટ ઇનકાર કર્યો છે, પરંતુ રાજકીય વિશ્લેષકોને લાગે છે કે તેણે કહેવાતી "સેક્સ સીડી" અને આવા અન્ય વિડિઓઝ લીક કરીને હાર્ટિકને બદનામ કરવા માટે બહુસ્તરીય પ્રયત્નો ઉપયોગ કર્યો છે.

ત્રીજું, તે પાટીદારોમાં વિભિન્નતાઓથી વાળ મેળવવાનો પ્રયાસ કરી રહ્યું છે. ભાજપના સમર્થકો પાટીદારોમાં પેલા માલિયા લેલેલા પટેલોમાં ખાસ અને હાર્દિક સામે પ્રચાર કરી રહ્યા છે, જે કડવા પટેલ છે. તે આવા અભિયાનો સાથે સમૂહ અને માધ્યમ વર્ગના શહેર-રહેઠાણના પાટીદારો સુધી પહોંચી રહ્યું છે.

ભાજપે કપના કરી હતી તેમ પ્રથમ અને બીજી વૃત્તિ કદાચ ક્રમ ન કરી હોય, પરંતુ ત્રીજી આર્થિક રીતે સફળ રહી છે. વિવિધ આર્થિક પૃષ્ઠભૂમિના પદ્મ પાટીદારો ધ વાયર ઠે સાથે વાતચીત કરી હતી તે મતદાન માટે ભાજપ પર બંધ થઈ રહ્યા હોય તેવું લાગે છે. "ભાજપને વધુ એક તક" અથવા "કોંગ્રેસ કલ્પ મુસ્લિમો માટે જ કામ કરશે" એ કેલ્કુલ પ્રતિભાવો છે જે અમદાવાદ અને ગાંધીનગરમાં તમામ વય જૂથોના પાટીદારો પાસેથી સાંભળ્યા હતા.

શહેરોમાં, હિન્દુ વિરુદ્ધ મુસ્લિમ રાજકારણ હજી પણ ખીલે છે. પરંતુ આ શહેરી કથાની સાથે સાથે ચૂંટણીલક્ષી ગુજરાતના ગામોમાં વેદના અને નિરાશા વિશે પણ સમાંતર વાર્તા ચલાવે છે. પાટીદાર ગુસ્સાને માત્ર એક પ્રભાવશાળી જાતિની પ્રતિક્રિયા તરીકે ફગાવી દેવાથી સામાજિક સૂચકોની દ્રષ્ટિએ તર્ક નબળું પ્રદર્શન કરવાનો રેકોર્ડ ધરાવતી સરકારની મોટી નિષ્ફળતા ચૂકી જાય છે.

સંદર્ભો:

1. "પાટીદાર આંદોલન: હિસાગસ્ત ગુજરાતમાં અસ્વસ્થ શાંતિ, મૃત્યુઆંક વધીને 10 થયો". ધ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા. પીટીઆઈ, ૨૭ ઓગસ્ટ ૨૦૧૫. ૩૦ ઓગસ્ટ ૨૦૧૫.
2. "પાટીદાર આંદોલનના સમર્થનમાં રાજકોટનો માણસ આત્મહત્યા કરે છે". બિઝનેસ સ્ટાન્ડર્ડ ન્યૂઝ. ૨૬ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૫. ૨૭ સપ્ટેમ્બર ૨૦૧૫.
3. "પાટીદાર આંદોલન: એએમસીને જાહેર મિલકતોમાં 12 કરોડ રૂપિયાનું નુકસાન થાય છે". દેશગુજરાત દૈનિક. ૩૦ ઓગસ્ટ ૨૦૧૫. ૪ માર્ચ ૨૦૧૬.
4. "આનંદીબેન પટેલે પાટીદાર ક્વોટા આંદોલનકારીઓ પર પ્રહાર કર્યા, ભૂતકાળના જાતિગત રમખાણો ને આક્ષાન કર્યું". ધ ઇન્ડિયન એક્સપ્રેસ. ૧૮ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૫.
5. "પટેલ સમુદાય ઓબીસી દરજ્જાની માંગ કરી રહ્યો છે ત્યારે ગુજરાતમાં ઉથલપાથલ ફેલાઈ રહી છે. હાર્દિક પટેલ અયોક્સ મુદતની ભૂખ હડતાળ પર છે.". આઇબીએનલાઇવ. ૨૫ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૫.
6. "ગુજરાત સરકાર પાટીદાર આંદોલન સાથે સંબંધિત ૯૦ ટકા કેસ પાછા ખેંચશે" ધ ઇન્ડિયન એક્સપ્રેસ. ૩૧ જુલાઈ, ૨૦૧૬. ૩ ઓગસ્ટ ૨૦૧૬.

NATIONAL INSTITUTE OF SCIENCE COMMUNICATION
AND INFORMATION RESOURCES
(Council of Scientific and Industrial Research)
14, Sector 31, Faridkot Marg, New Delhi 110 067

Ms. V.V. Lakshmi, Head, National Science Library
Phone: 91-11-2686 3759
E-mail: vvlakshmi@niscair.res.in Website: www.niscair.res.in

NSL/ISSN/INF/2014/943

Dated: April 25, 2014

Prof. Tushar Brahbhatt
V.N.S. bank Ltd.
Arts and Commerce College
Vadnagar Gujarat

Dear Sir/ Madam,

We are happy to inform you that the following serial(s) published by you has been registered and assigned ISSN (Print)

ISSN 2348 – 9456 Atmaj Academic Research Journal

It is important that the ISSN should be printed on every issue preferably at the right hand top corner of the cover page.

The Indian National Centre will be responsible for monitoring the use of ISSN assigned to Indian Serials and for supplying up to-date data of the same to the International Centre for ISSN, Paris. For this purpose we request you to send us the forth coming issue of your serial on complimentary basis.

We solicit your co-operation in this regard.

Yours sincerely

V.V. Lakshmi
(V.V. Lakshmi)
Head
National Science Library

Please don't forget to send a sample issue of the journal/URL with ISSN printed on it.

Contact : Ms. Shobhna Vij
e-mail : issn_india@niscair.res.in
phone : 011-26516672

ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓની રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ -2020 માં ભૂમિકા અને પડકાર

— ડૉ. દિવ્યાબેન પટેલ

એક સુનિયોજિત અને ભાવિ શિક્ષણ નીતિ દરેક દેશ માટે આવશ્યક છે કારણ કે શિક્ષણ એ આર્થિક અને સામાજિક પ્રગતિનું મુખ્ય ચાલકબળ છે. પોતપોતાની પરંપરાઓ અને સંસ્કૃતિને ધ્યાનમાં રાખીને, વિવિધ દેશોએ વિવિધ શિક્ષણ પદ્ધતિઓ અપનાવી છે.તાજેતરમાં, ભારત સરકારે તેની નવી શિક્ષણ નીતિ, રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ 2020 (એનઇપી 2020) ની જાહેરાત કરીને એક મોટી છલાંગ લગાવી છે, જે 1986 માં નીતિમાં સુધારો થયો હતો તે લગભગ ત્રણ દાયકા પછી આટલો મોટો સુધારો કરવામાં આવ્યો છે.આ શિક્ષણ નીતિ યોગ્ય સમયે આવી છે અને તેનો ઉદ્દેશ્ય ખૂબ ઉમદા છે. પરંતુ કાગળ પર નીતિ નક્કી કરવા અને ભાવનાથી તેનું પાલન કરવા વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત રહેલો છે. એનઇપી 2020ની સફળતા અને તેના અમલીકરણ માટેમોટા પ્રમાણમાં સરકાર, યુનિવર્સિટીઓ અને શાળાઓ તેનાવ્યવહારિક પડકારોનો સામનો સફળતાપૂર્વક કેવી રીતે કરી શકે છે તેના પર નિર્ભર છે.નવી કેળવણી નીતિ એ ભારતના પ્રવર્તમાન કેળવણી શાસનની હકારાત્મક પુનઃકલ્પના છે. તેમાં કેટલીક ખૂબ જ પ્રભાવશાળી અને પ્રશંસનીય દરખાસ્તો છે. નીતિમાં સર્વગ્રાહી શિક્ષણના એક એવા મોડેલની કલ્પના કરવામાં આવી છે, જે સંકલિત, આકર્ષક અને ઉપયોગી છે.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ (એનઇપી) 2020 નો હેતુ ભારતની શિક્ષણ પ્રણાલીને આધુનિક, પ્રગતિશીલ અને સમાનતામાં પરિવર્તિત કરવાનો છે. નવી નીતિમાં નબળી સાક્ષરતા અને પ્રાથમિક શાળાઓ સાથે સંકળાયેલા આંકડાકીય પરિણામોમાં સુધારો કરવા, માધ્યમિક શાળાઓમાં શાળા છોડવાના સ્તરને ઘટાડવા અને ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રણાલીમાં બહુ-શાખાકીય અભિગમને પ્રસ્તુત કરવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે.આ ઉપરાંત, આ નીતિમાં પ્રારંભિક બાળપણના શિક્ષણ, અભ્યાસક્રમ પુનર્ગઠન, પરીક્ષા પ્રક્રિયામાં સુધારો અને શિક્ષક

તાલીમ પર પણ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. એનઇપી 2020નો ઉદ્દેશ ભારતની શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં સંપૂર્ણ પરિવર્તન લાવવાનો છે, તેમ છતાં સુધારાઓના અમલીકરણમાં જરૂરિયાત અને ગુણાત્મક એમ બંને પ્રકારના નોંધપાત્ર પડકારો છે.

એનઇપી 2020 ના અમલીકરણમાં કેટલાક મોટા પડકારો નીચે મુજબ છે.

અભ્યાસક્રમ અને વિષય સામગ્રી: એનઇપી 10+2 માળખાથી 5+3+3+4 માળખામાં પરિવર્તન લાવવા માગે છે, જ્યાં પ્રારંભિક બાળપણનું શિક્ષણ ઔપચારિક શિક્ષણનો એક ભાગ હશે. આ ઉપરાંત, એનઇપી 2020 વિવેચનાત્મક વિચારસરણી માટે અભ્યાસક્રમની સામગ્રીને ઘટાડવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે અને બદલામાં, 21 મી સદીની કુશળતા ધરાવતા વ્યક્તિઓને વિકસિત કરે છે. તેથી, આ લક્ષ્યોને પ્રાપ્ત કરવા માટે અભ્યાસક્રમ અને શિક્ષણશાસ્ત્રના તમામ પાસાઓનું પુનર્ગઠન કરવાની જરૂર છે. આ ફેરફારોને સફળતાપૂર્વક અમલમાં મૂકવાના પડકારોમાં રાષ્ટ્રીય અભ્યાસક્રમના માળખા અનુસાર અભ્યાસક્રમમાં ફેરફાર કરવાનો સમાવેશ થાય છે. ઉપરાંત, શિક્ષકોએ શીખવાની સામગ્રી પર ફરીથી વિચાર કરવાની અને તે મુજબ પાઠ્યપુસ્તકોમાં ફેરફાર કરવાની જરૂર છે.

ઉપલબ્ધ લાયકાત ધરાવતા શિક્ષકો અને તાલીમ: એક અધ્યયન સૂચવે છે કે 2030 સુધીમાં ૨૫૦ લાખથી વધુ વિદ્યાર્થીઓ ભારતની શાળાઓમાં પ્રવેશ મેળવવાનો અંદાજ છે. આનો અર્થ એ કે, આ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાને સંચાલિત કરવા માટે લગભગ ૭ લાખ વધુ શિક્ષકોની જરૂર છે.

શિક્ષણ એ ભારતમાં ઓછા પગારવાળા વ્યવસાયોમાંનો એક છે, તેથી પ્રાયોગિક શિક્ષણ અને વિષયલક્ષી શિક્ષણ એક પડકારજનક કાર્ય હશે. જ્યાં સુધી શિક્ષકોના મહેનતાણામાં સુધારો કરવામાં નહીં આવે, ત્યાં સુધી એનઇપી 2020 નો અમલ ખૂબ જ પડકારજનક રહેશે.

ટેકનોલોજીનો અભાવ:

એનઇપી 2020 યુવાનોને ભવિષ્ય માટે તૈયાર કરવામાં ટેકનોલોજીના લાભ ઉઠાવવા પર ભાર મૂકે છે. પરંતુ, ભૌતિક શિક્ષણ અને પ્રયોગશાળાના આંતરમાળખામાં રહેલી ખામીઓ દૂર કરવા માટે ડિજિટલ વર્ગખંડો, રિમોટ એક્સપર્ટ્સ-સંચાલિત શિક્ષણ મોડેલો, એઆર/વીઆર ટૂલ્સ જેવા ડિજિટલ ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરનો વિકાસ કરવો એ એક મોટો પડકાર છે, કારણ કે મોટાભાગની શાળાઓમાં આ સાધનોને ટેકો આપવા માટે યોગ્ય સેટ-અપ નથી.

તદુપરાંત, દેશના ગામીણ વિસ્તારોમાં જ્યાં ઇન્ટરનેટ કનેક્ટિવિટી લગભગ બેઝીરો છે, ત્યાં ડિજિટલ લર્નિંગ રૂલ્સનો ઉપયોગ કરવો બેલજલજલઅસાધ્ય છે. આથી, સરકારે તમામ શેઠોમાં મુલ્યવૂત ડિજિટલઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચરને સુધારવા પર કામ કરવું જોઈએ.

મૂલ્યાંકનનું માનખું: એક અભ્યાસ મુજબ ભારતની 15 લાખ શાળાઓમાંથી 75 ટક શાળાઓ સરકાર દ્વારા ચલાવવામાં આવે છે. બાકીની ૪,૦૦,૦૦૦ ખાનગી શાળાઓમાંથી લગભગ ૮૦ ટક શાળાઓ "ઉચ્ચ બજેટની ખાનગી શાળાઓ" છે. આથી, આ શાળાઓનું સતત મૂલ્યાંકન માનખું ગોઠવવું એ એક પડકારજનક કાર્ય છે.

આમ, એનઇપી 2020ને સફળતાપૂર્વક અમલમાં મૂકવા અને તમામ વિદ્યાર્થીઓને ગુણવત્તાયુક્ત શિક્ષણ પ્રદાન કરવા માટે સરકારે વ્યવસ્થિત તબક્કાવાર અભિગમ અપનાવવાની જરૂર છે.

એનઇપી 2020 સમાવિષ્ટ મૂલ્યાંકનને બદલે શીખવા માટે રચનાત્મક મૂલ્યાંકન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે. મૂલ્યાંકન પ્રણાલીમાં ફેરફાર કરવાનો પ્રાથમિક હેતુ એ શીખવાના પરિણામોના સતત નિરીક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. જો કે, સતત મૂલ્યાંકન માટે શાળાઓ અને શિક્ષકોએ નવીન મૂલ્યાંકન અભિગમો અને સૉપ્લાઈઓનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે. આ અભિગમો તકનીકી હસ્તક્ષેપ અને શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની સક્રિય રીતે જોડાવાની જરૂરીયાત છે.

આમ, એનઇપી 2020 શિક્ષણ પ્રણાલીને ઉપયોગી, સર્વગ્રાહી અને 21મી સદીના શિક્ષણની જરૂરિયાતો સાથે સુસંગત બનાવવા પર ભાર મૂકે છે. જો કે, આ તમામ લક્ષ્યોને પરિપૂર્ણ કરવા માટે, આપણે આગામી વર્ષો સુધી સાતત્યપૂર્ણ રીતે અમલીકરણના તમામ પડકારોને સામનો કરવો પડશે.

એનઇપી 2020 "વિશ્લેષણ, નિર્ણાયક વિચારસરણી અને વૈચારિક સ્પષ્ટતા જેવી ઉચ્ચ કમની કુશળતા" નું મૂલ્યાંકન કરવાની જરૂરિયાતને માન્યતા આપે છે, તેથી મૂલ્યાંકનનું ધ્યાન ગુણ-આધારિતથી યોગ્યતા-આધારિત તરફ લઇ જાય છે. હવે, તેના માટેના મૂલ્યાંકન અને તેના ફોર્મેટમાં ફેરફાર કરવાની તાતી જરૂર પડશે, જેથી બાલકનું ગુણાત્મક વિશ્લેષણ થઈ શકે.

મોટી સરકાર દેશની શિક્ષણ પ્રણાલીમાં એનઇપી સ્થાપિત કરવાની તૈયારીમાં છે તાજેતરમાં જ શિક્ષણ મંત્રાલયે વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને સામાન્ય નાગરિકોમાં વિશ્વ ભારતીના સફયોજથી 'માયએનઇપી' સ્પર્ધા પૂર્ણ કરી છે, જેથી એનઇપી વિશે સામાન્ય

જાગૃતિ કેળવવા અને તેનો અંદાજ મેળવી શકાય. જ્યારથી આ નીતિની જાહેરાત કરવામાં આવી છે, ત્યારથી તેને પ્રખ્યાત કેળવણીકારો, ધારાસભ્યો, કાર્યકરો અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠનો દ્વારા પણ પુષ્કળ સ્વીકૃતિ મળી છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ માટેની ભલામણોમાં ભારતને સમાવિષ્ટ શિક્ષણ માટેનું વૈશ્વિક કેન્દ્ર બનાવવાની સંભાવના છે. ઉચ્ચ શિક્ષણમાં, સરકારે 2035 સુધીમાં ગ્રોસ એનરોલમેન્ટ રેશિયો વધારીને 50 ટકા કર્યો છે, જેમાં 35 મિલિયન વધારાની બેઠકો શરૂ કરવામાં આવી છે. નીતિમાં ઉચ્ચ શિક્ષણને બહુ-શાખાકીય, સુસંગત અભ્યાસક્રમ, સર્જનાત્મક, વિચાર-આધારિત-એપ્લિકેશન અને વ્યાવસાયિક શિક્ષણ સાથે સાકલ્યવાદી અંદરગ્રેજ્યુએટ શિક્ષણ બનાવવા પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. નવી શિક્ષણ નીતિમાં પ્રાચીન સમયમાં તક્ષશિલા, નાલંદા, વલ્લભી અને વિક્રમશિલા જેવી મોટી બહુશાખાકીય યુનિવર્સિટીઓ વિકસાવવા પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવ્યું છે. તે રાષ્ટ્રને શૈક્ષણિક અને આર્થિક રીતે પ્રગતિશીલ બનાવીને દેશ માટે ઉત્તમ નાગરિક બનાવવા માટે આંતરશાખાકીય સંશોધનનાં વાતાવરણને વધારશે. વિદ્યાર્થીઓને પૂર્ણ કરેલી ક્રેડિટના આધારે યોગ્ય પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે. ઉચ્ચ શિક્ષણ પર એક જ સંસ્થા એટલે કે હાયર એજ્યુકેશન કમિશન ઓફ ઈન્ડિયા (એચઈસીઆઈ) દ્વારા દેખરેખ રાખવામાં આવશે. એચઈસીઆઈ નેશનલ એક્રેડિટેશન કાઉન્સિલ, હાયર એજ્યુકેશન ગ્રાન્ટ્સ કાઉન્સિલ, જનરલ એજ્યુકેશન કાઉન્સિલ અને નેશનલ હાયર એજ્યુકેશન રેગ્યુલેટરી કાઉન્સિલ ધરાવશે, જે અનુક્રમે માન્યતા, લંડોળ, સ્ટાન્ડર્ડ-સેટિંગ અને રેગ્યુલેશન માટે જવાબદાર રહેશે. જાહેર અને ખાનગી સંસ્થાઓ માટેના ધોરણોમાં કોઈ તફાવત રહેશે નહીં. નવી નીતિમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવા પર પણ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે અને આ કાર્ય હાંસલ કરવા માટે રાષ્ટ્રીય સંશોધન ફાઉન્ડેશન (એનઆરએફ)ને એક સર્વોચ્ચ સંસ્થા તરીકે રચવાનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. નવી નીતિ આગામી ૧૫ વર્ષમાં આનુષંગિક કોલેજોની સંસ્કૃતિને તબક્કાવાર કરવાની હિમાયત કરે છે. સંસ્થાઓને આર્થિક સ્વાયત્તતા પણ મળશે. નવી નીતિનો બીજો એક મહત્વનો ભાગ એ છે કે તે ભારતીય વિશ્વવિદ્યાલયોને તેમના વિદેશી કેમ્પસ ખોલવાની અને વિશ્વભરની ટોચની યુનિવર્સિટીઓને ભારતમાં તેમના કેમ્પસ ખોલવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવાની મંજૂરી આપે છે. તેનો ઉદ્દેશ પોસાય તેવા ખર્ચે પ્રીમિયમ શિક્ષણ પ્રદાન કરીને ભારતને વૈશ્વિક અધ્યયન સ્થળ તરીકે પ્રોત્સાહન આપવાનો છે. તદ્દપરાંત અસાધારણ પ્રયાસો મારફતે ભારતીય સંસ્થાઓ અને વૈશ્વિક યુનિવર્સિટીઓ વચ્ચે સંશોધન સહયોગ અને વિદ્યાર્થી આદાન-પ્રદાનને સમર્થન આપવામાં આવશે.

Atmaj

Academic Research Journal

An International Peer-Reviewed Research Journal

ISSN: 2348 - 9456

Impact Factor 5.450

Volume-XVIII, Issue -III, July-Dec. - 2022

Editor-In-Chief

Dr. Dilkhush Patel

19	ऋग्वैदिक युग में वर्णव्यवस्था	प्रि. डॉ. एल. एस. पटेल	79
20	उच्च एवं निम्न शैक्षिक उपलब्धि वाले किशोर विद्यार्थियों के आकांक्षा स्तर का तुलनात्मक अध्ययन	भूमिका अग्रवाल	82
21	वाऽनी वार्ताओनी श्रुवतसृष्टि	डॉ. योगेशचन्द्र पटेल	87
22	'कुंवरबाईनुं मामेडुं'मां गुजराती समाजदर्शन	अब्बासअली अ.य.सुथार	90
23	YOGA FOR REHABILITATION - AN OVERVIEW	Dr. Bhemjibhai N Patel	93
24	Impact of Online Gaming Addiction on Mental Health among Boys and Girls	Dr. Sonal D. Parmar	96
25	हर्षदेव माधव कृत 'भृगया' मां प्रतीकयोजना	डॉ. अर्पिताबेन श्र.पटेल	100
26	मनुष्यना श्रुवननो ध्येय कर्मयोग	सुमिता कनुभाई राठवा	107
27	A STUDY ON LIQUIDITY AND PROFITABILITY OF TEXTILE COMPANIES OF INDIA	Dr. Dashrathkumar keshabhai patel	110
28	हिंदी साहित्य में स्त्री उपन्यासकार और प्रवासी साहित्य	Dr. J. M. Chaudhari	113
29	भगवद्गीतामां श्रीकृष्ण जगद्गुरु तरीके	प्रा.डॉ.कीर्तिदा बंसीलाल व्यास	117
30	वैदिक साहित्यमें आरण्यक ग्रंथोका विकास	डॉ भगवानभाइ के प्रजापति	121

Atmaj

Academic Research Journal

An International Peer-Reviewed Research Journal

ISSN: 2348 - 9456

Impact Factor 5.450

Volume-XVIII, Issue -II, July-Dec. - 2022

Editor-In-Chief
Dr. Dilkhush Patel

Content of the Table

Sr. No.	Title of the Paper	Author	Page No.
1	Relationship between Religious Attitude and Happiness among Professional Employees	Dr. Chhayaben R. Suchak	1
2	BRSR : An Upcoming Reporting Requirement	Mr. Pratik A Shah	5
3	A study of the effects of yoga training on the Speed and Agility	Vishalkumar Jagadishbhai Suthar	10
4	ROLE OF EDUCATION IN THE EMPOWERMENT OF WOMEN IN INDIA	DR. HIRENKUMAR K. DHULIA	13
5	A STUDY OF HIGHER SECONDARY SCHOOLS PRINCIPALS HAVING UNDER EDUCATIONAL ACHIEVEMENT	Dr.Hareshkumar M. Patel	17
6	Religious Gatherings as a Platform of Socio-Cultural Unity for the Girmitiyas	Gaytri Parmar	20
7	LIFE SATISFACTION AMONG COLLEGE STUDENTS OF AHMEDABAD DISTRICT	Priyanka Soni	23
8	वाल्मीकि रामायण में निरूपित मानव और पर्यावरण का सम्बन्ध	Dr. Vaishali Jagadishbhai Patel	34
9	वैदिकवाङ्मये अग्निः एकं समीक्षात्मकमध्ययनम्	Archana Tandale	38
10	न्यायदर्शन के प्रमेयों का भौतिक जीवन में महत्व	धनंजयकुमार तलाविया	43
11	गरुडपुराण अनुसार मृत्यु- समय एवं मरणोपरान्त गति	डॉ. गायत्रीबेन सी. बारोट	48
12	'बिना दरवाजे का मकान' उपन्यास में स्त्री-संघर्ष	डॉ. भरत अ. पटेल	53
13	'फॉस' उपन्यास में भूमंडलीकरण और किसान जीवन की त्रासदी	Dr. Taslim Mansuri	58
14	ભાસરચિત અભિષેક નાટકમાં નાટ્ય સંધિઓ	Dr. MAMTABEN VIJAYKUMAR PANDIT	64
15	મહાભારત - શ્રીકૃષ્ણની વિભૂતિઓ	ડૉ.જાનકીબી.પટેલ	70
16	વૈજ્ઞાનિક ખેતી અને ખેત વિકાસ	ડૉ. પ્રભાવંતી જી. શેરડિયા	74
17	ગુજરાતના વિકાસના પ્રવર્તમાન પ્રવાહો	ડૉ.એકતા અરવિંદભાઈ પટેલ	79
18	આપ્યાનનું સાહિત્યસ્વરૂપ અને વિકાસરેખા	ડૉ.પિનાકિન જોષી	82
19	ભારતીય ઇતિહાસમાં મરાઠા યોદ્ધા - તારાબાઈ	Payal.D. Rabari	89

20	આત્માના - પ્રેમના અ-મૃત તત્ત્વનું અનુભૂતિગત આત્મકથન 'ન હન્યતે': એક અભ્યાસ	ડૉ. હેતલ કિરીટકુમાર ગાંધી	96
21	સૌલંકી રાજ્યનો અભ્યુદય અને મુલરાજ ૧લાનો રાજ્ય વિસ્તાર	હાર્દિક એસ. પટેલ	102
22	સંસ્કૃત સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રવાદી દયાનંદ સરસ્વતીનું યોગદાન	Patel Pinal V.	106
23	હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરતાં વિવિધ વિદ્યાશાખાઓનાં ભાઈઓના યોગ પ્રત્યેના અભિપ્રાયોનો તુલનાત્મક અભ્યાસ	દિનેશકુમાર કે. પરમાર	110
24	અનાથ બાળકો અને સામાન્ય બાળકોની જિજ્ઞાસાવૃત્તિ માપન અંગેનો એક વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ	ડૉ. કવિતા આશુતોષ વ્યાસ	115
25	'અણધારી યાત્રા' નવલકથામાં નાયક મધુસૂદન જાનીના ગૃહત્યાગનું કથાનક	પારસ જી. ઓગાણિયા	121
26	'સ્ત્રીઓના આંતર-બાહ્ય સંવેદનપ્રવાહને રજૂ કરતો એકાંકીસંગ્રહ પૂતળીબાઈ : એક સમીક્ષા'	ડૉ. ચીમનલાલ બી. પટેલ	124
27	નાના, ગૃહ અને મધ્યમ પાયાના ઉદ્યોગોના વિકાસમાં MSME ની ભૂમિકા	નાયક રિન્કુબેન એસ.	130
28	શ્રી ગ્રામ વિદ્યાલય લોકશાળા - ધજાળાનું શૈક્ષણિક અને સામાજિક ક્ષેત્રે પ્રદાન	રાજુભાઈ મકવાણા	135
29	A Study the Effect of Aerobic Exercise on Body fat of college students	DR. AJITSINH A. THAKOR	138
30	A COMPARATIVE STUDY ON PROFITABILITY ANALYSIS OF SELECTED PRIVATE LIFE INSURANCE COMPANIES OF INDIA"	Mr. Ravindra Sevantilal Thakkar	141

વૈજ્ઞાનિક ખેતી અને ખેત વિકાસ

ડૉ. પ્રભાવતી જી. શેરઠિયા

(આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર), અર્થશાસ્ત્ર વિભાગ

શ્રી બી.પી. બ્રહ્મભદ્ર આર્ટ્સ એન્ડ એમ.એચ.ગુરૂ કોમર્સ કોલેજ ,ભાજા.

૨૧ મી સદીમાં આપણો દેશ વિશ્વ ફલક પર ઊભરી રહ્યો છે તેમજ વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના મુખ્ય અને મહત્વના ફાળાને લીધે ભારત દેશ વિશ્વમાં સૌથી વધુ ઝડપથી વિકાસ પામી રહ્યો છે, ત્યારે દેશનાં ખેત વિકાસમાં પણ વૈજ્ઞાનિક ખેતી મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. દેશમાં આઝાદીના અમૃત મહોત્સવની ઉજવણી આઝાદીના સાડા સાત દાયકા પછી થઈ રહી છે ત્યારે આઝાદીના આટલા વર્ષો બાદ પણ દેશમાં ખેતીક્ષેત્રનું પ્રભુત્વ રહ્યું છે. વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧ માં દેશના કુલ GDP માં ૧૭% હિસ્સો અને ૬૦% લોકોને રોજગારી ખેતીક્ષેત્ર દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ છે. (સંદર્ભ: gu.m.wikipedia.org) જે દર્શાવે છે કે દેશના આર્થિક વિકાસ માટે ખેતીક્ષેત્રનું મહત્વ કેટલું છે. ભારત ખેતીપ્રધાન દેશ હોવાને કારણે દેશમાં ખેત વિકાસ ઝડપી બને તે અતિ આવશ્યક છે અને તેના માટે દેશના મોટાભાગના ખેડૂતો વૈજ્ઞાનિક ખેતી અપનાવે તે ખૂબ જરૂરી છે.

ખેતીક્ષેત્રનો ઇતિહાસ અને વિકાસ:

એક સમયે સોનાની ચીડિયા ગણાતો ભારત દેશ ૧૯૪૭ પહેલાં બ્રિટીશ શાસનકાળ દરમ્યાન ખૂબ કંગાળ બની ગયો હતો. અર્થતંત્રની વૃદ્ધિ દાયકાઓથી સ્થગિત થઈ ગઈ હતી. દેશના ઉદ્યોગો પડી ભાંગ્યા હતા. બ્રિટીશરોની આર્થિક નીતિના કારણે નાનામાં નાની વસ્તુઓની પણ આયાત કરવી પડતી હતી. પરંતુ આઝાદી પછી ભારત સરકારે આયોજન દ્વારા પ્રથમ પંચવર્ષીય યોજનાની શરૂઆતથી જ ખેતપેદાશો વધે તે માટે અગત્યના કાર્યક્રમો હાથ ધર્યાં અને ખેતવિકાસ માટે થયેલાં જુદાં-જુદાં પ્રયત્નોને કારણે દેશમાં ખેતીક્ષેત્રનો વિકાસ થયો.

૧૯ મી સદીમાં દેશનું ખેતીક્ષેત્ર ખૂબ પછાત હતું. ખેત ઉત્પાદન ખૂબ ઓછું હતું. તેના પર નિર્ભર લોકોનું ગુજરાન પણ માંડ ચાલી શકતું હતું, જેનાં માટે મોટાભાગે પછાત અને પ્રણાલિકાગત ખેત ઉત્પાદન પદ્ધતિ તેમ જ વાહનવ્યવહારની વ્યવસ્થાનો અભાવ કારણરૂપ હતા. પરંતુ ૧૯ મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં દેશની ખેતવ્યવસ્થામાં થોડા પરિવર્તનો થયાં, જેમાં ઇંગ્લેન્ડ સાથેનો વ્યાપાર કારણભૂત હતો, પરંતુ બીજા વિશ્વયુદ્ધ સુધી તેમાં મોટા કોઈ ફેરફાર ન થયા. પરંતુ બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછી બર્મા, સીલોન અને અન્ય દેશો સાથેનો ભારતનો આર્થિક વ્યવહાર બંધ થતા ભારતને અનાજ સહિત કેટલીક ખેતપેદાશ વધારવાની ફરજ પડી, જેમાં ખાસ કરીને ૧૯૪૩ માં વી.ટી.કૃષ્ણામાચારીના અધ્યક્ષપણા નીચે નીમાયેલ સમીતિની ભલામણથી 'વધુ અનાજ વાવો' અભિયાન શરૂ કરવામાં આવ્યું. તેનું પરિણામ નગણ્ય જ રહ્યું અને ૧૯૪૭માં સર પુરૂષોત્તમદાસના અધ્યક્ષપણા હેઠળ બીજી કમીટી નીમવામાં આવી, તેને પણ વધુ અનાજ વાવો ઝુંબેશ અપનાવવાની ભલામણ કરી.

આ બન્ને કમીટીઓની રચના પાછળનો હેતુ અનાજમાં સ્વાવલંબન પ્રાપ્ત કરવાનો હતો. ૧૯૬૬ માં નવા કૃષિ વ્યુહની શરૂઆત કરવામાં આવી. જે અન્વયે નવા બિયારણ અને રાસાયણિક ખાતરના ઉપયોગથી ભારે ક્રાંતિકારી પરિવર્તન આવ્યું. આ નવી ટેકનોલોજી ઘણી ઉપયોગી નિવડી, તેનાથી ઉત્પાદન, ઉત્પાદકતા અને ઉત્પાદન પદ્ધતિ તેમજ ઉત્પાદનના સાધનોના માળખામાં આમૂલ પરિવર્તન આવ્યું, માટે તેને 'હરિયાણી ક્રાંતિ'

Atmaj

Academic Research Journal

An International Peer-Reviewed Research Journal

ISSN: 2348 - 9456

Impact Factor 5.450

Volume-XVIII, Issue -X, July-Dec. - 2022

Editor-In-Chief

Dr. Dilkhush Patel

Members of Review Board

Sr. No.	Name	Subject	E-mail
1.	Dr. Sunil S. Shah Assistant Professor H. M. Patel Institute of Eng. Training and Research, Vallabh Vidyanagar	English	Sunil76@gmail.com
2.	Mr. Yogesh K. Ramani Assistant Professor Marwadi Education Foundation, Rajkot	English	ykramani@ymail.com
3.	Dr. Maheshkumar G. Barot Associate Professor Vadnagar A/C College	Gujarati	barotmg68@yahoo.com
4.	Mr. B. N. Chaudhary Assistant Professor Vadnagar A/C College	Hindi	Soham2217@gmail.com
5.	Dr. A. S. Gami Associate Professor A/C College, Chanasma	Sanskrit	Soham2217@gmail.com
6.	Mrs. Kamuben H. Patel Associate Professor Vadnagar A/C College	Commerce	Soham2217@gmail.com
7.	Dr. J. P. Patel Associate Professor Department of Biology, V.P. & R.P.T.P Science College Sardar Patel University	Science	Soham2217@gmail.com
8.	Dr. K. G. Patel Assistant Professor & Head, M. N. College, Visnagar-384315	History	researchguru125@gmail.com
9.	Nita J. Joshi Associate Professor Smt.C.R.Gardi Arts College, Munpur	Hindi, Proof- Reader	nitajoshi94@gmail.com
10.	Dr.Dinesh N.Patel Vadnagar A/C College	Commerce	din798@gmail.com

NATIONAL INSTITUTE OF SCIENCE COMMUNICATION
AND INFORMATION RESOURCES
(Council of Scientific and Industrial Research)
14, Sansad Marg, New Delhi 110 017

Ms. V. V. Lakshmi, Head, National Science Library
Phone: 81-11-2655 3255
E-mail: vlakshmi@niscar.res.in website: www.niscar.res.in

NSL/ISSN/INF/2014/943

Dated: April 25, 2014

Prof. Tushar Brahbhatt
V.N.S. bank Ltd.
Arts and Commerce College
Vadnagar Gujarat

Dear Sir/ Madam,

We are happy to inform you that the following serial(s) published by you has been registered and assigned ISSN (Print)

ISSN 2348 – 9456 Atmaj Academic Research Journal

It is important that the ISSN should be printed on every issue preferably at the right hand top corner of the cover page.

The Indian National Centre will be responsible for monitoring the use of ISSN assigned to Indian Serials and for supplying up to-date data of the same to the International Centre for ISSN, Paris. For this purpose we request you to send us the forth coming issue of your serial on complimentary basis.

We solicit your co-operation in this regard.

Yours sincerely

V.V. Lakshmi
(V.V. Lakshmi)
Head
National Science Library

Please don't forget to send a sample issue of the journal/JRL with ISSN printed on it.

Contact: Ms. Shobhna Vij
e-mail : issn_india@niscar.res.in
phone : 011-26516672

EDITORIAL BOARD

Editor – in - Chief

Dr. Dilkhush U. Patel
Principal
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College
Vadnagar 384355

Executive Publisher & Managing Editor

Dr. Dilkhush U. Patel
Chief Editor & Publisher
Vadnagar
Gujarat (India)

Associate Editor

Dr. Prakash R. Patel
Associate Professor and Head
Department of Economics
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College

Dr. Dinesh N. Patel
Assistant Professor and Head
Department of Commerce
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College

Advisory Editors

Prof. (Dr.) Nirnjan P. Patel
In-charge Vice Chancellor
Sardar Patel University, V.V.nagar

Dr. D. B. Rathva
Professor and Head
Department of Sanskrit and Bharatiya Vidya
Hemchandracharya North Gujarat University, Patan

Dr. M. J. Viradiya
Department of Sanskrit
Smt. A. P. Arts and N. P. Patel Commerce College, Naroda

16	प्राकृत भाषा एवं साहित्य का महत्त्व - राष्ट्रीयशिक्षानीति (2020) के संदर्भ में	डॉ. कुणाल एम. कपासी	62
17	"स्वदेश दीपक के नाटक 'कोर्ट मार्शल' में भ्रष्ट राजनीति और जातिवाद की समस्या"	फाल्गुनीबेन बी. प्रजापति	66
18	"महादेवीवर्मा के रेखाचित्रों में समाज - जीवन और नारी "	डॉ. पारुलबहन अलखामाई परमार	70
19	"सुरत जिल्लानी कोलेजना विद्यार्थीओमा परीक्षा अंगेना मनोवलण तुलनात्मक अध्यास"	DHRUVI H. PRAJAPATI	74
20	अध्यासक्रम विकासना सिद्धांतो	Dr. Chirag H. Madhak	78
21	"भुजसतमां इंधि अने उद्योग वध्ये संबंध अने संभावनाओ"	PARTH V. PRAJAPATI	84
22	भारतमा डेरी उद्योगनी उदभव अने विकास	आरीइमार्थ वी. मांकवोभुया	88
23	कायडो अने स्त्री-सशक्तिकरण	आशिषकुमार हरेशमार्थ श्रीमाली	93
24	सादी रमतो द्वारा मेदस्वीता धरावतां विद्यार्थीओनी नमनीयता अने विस्फोटक बल पर शक्ती असरोनो अध्यास	किष्णा श. लीबाणी	96
25	लोकसाहित्यना संशोधनमां साहित्यकारो, संशोधकओ इलो: श्री इरमससाहेब, ड. व. मास्टर, खैराबाज् डोरभञ्ज् रीकन, बमलञ्ज् पटेल, जवेरयंह मेघाणी, पुष्कर यंदरवाकर, शुवराम अजरामर जोर, मनुमार्थ जोघाणी	सौधरी यंदिकाबेन डे	101
26	नलगम्पू मा वर्तुविन्यासवकता	डॉ. दिलीपकुमार बी. सोहरवा	107
27	आदिशंकराचार्यना स्तोत्रोमां शिवनु स्वरूप अेक समीक्षा	डॉ. मंजुला जे. वीरडिया	113
28	"भांडकभक्षेत्रना आंतरराज्य स्थानांतरित क्रमिकोनी लेजगारी अने आर्थिक परिस्थितिना अध्यास महेंसाष्टा तालुकांना संदर्भमां"	डॉ. पुनमबेन. जे. रावल	116
29	लील सेवा मंडळ द्वारा दाहोडमां दयेला समाज सुधारण	निधी वलममार्थ परमार	122
30	रेवाकाठा खेजनी हेडण आवेला देशी राज्यानी शैक्षणिक स्थिति (१९११ थी १९३७)	पार्यकुमार दीपेशमार्थ लडे	126

Content of the Table

Sr. No.	Title of the Paper	Author	Page No.
1	Emotional Adjustment of College Students with relation to their Socio-Economic Status and Area of Residence	Ashimangini J. Zala	1
2	A DESCRIPTIVE RESEARCH ON FINANCIAL PERFORMANCE OF AGRICULTURE PRODUCT MARKET COMMITTEE MARKET - A STUDY ON NET PROFIT RATIO AND GROSS PROFIT RATIO TO APMC UNDA, NORTH GUJARAT	Ashwinben Dargi	4
3	Reading the Shades of a Hue in Walker's <i>The Color Purple</i> and Adichie's <i>Purple Hibiscus</i>	Dr. Basha Beshambhatt	8
4	FEMINISM IN INDIAN ENGLISH LITERATURE	Dr Ketankumar Parikh	12
5	AN IMPACT OF CAPITAL STRUCTURE ON PROFITABILITY: A STUDY OF SELECTED INDIAN INDUSTRIES	Gohil Purnaben Ashokkumar	15
6	Impact of Working Capital Management on Profitability of Selected Four-Wheeler Companies in India	Mr Akabir Ali K. Sunasara Dr. J. K. Patel	21
7	A Comparative study on Profitability Evaluation of Selected FMCG Companies in India	Ms. Urvashi Chhalviya	26
8	COMPARATIVE STUDY ON PROFITABILITY AND LIQUIDITY OF SELECTED FERTILISER COMPANIES OF INDIA	PRAJAPATI ARTIBEN POPATLAL	31
9	CULTURAL IDENTITY AND THE ROLE OF ENGLISH LANGUAGE ANALYZING ESTHER DAVIDS PROSE BOMBAY BRIDES	Preksha Patel	36
10	Does Financial Leverage Affects The Profitability Of The Company? Analytical Study Of Financial Leverage And Profitability Of Sandesh Ltd And D B Corp Ltd.	Ramilaben B. Majirana	39
11	An Analytical Study on Assets -Liability Management of SBI Bank using Gap Analysis Model	Roshni S. Rupareliya	43
12	' लमस ' उपन्यास में निरूपित सांप्रदायिक दंगों की प्रासंगिकता	डॉ. कल्पना वी. भट्ट	47
13	"सर्वेश्वर दयाल सकसेना : एक विद्रोही व्यक्तित्व"	डॉ. सवजी डी. बगड़ा	54
14	'धुवस्वामिनी' नाटक : एक शास्त्रीय दृष्टिकोण	डॉ. स्वाती पी. गोस्वामी	57
15	'न्यायपत्र' : नारी-विमर्श का दस्तावेज़	डॉ. विष्णु एम. जोगराण	60

33.1 HA માં કુલ ઉત્પાદન 1554.3 MT હતું. જ્યારે 2021-22 ના વર્ષ માં 68170 HA માં કુલ ઉત્પાદન 4472320 MT હતું.

❖ ટામેટો પ્રોસેસિંગ ઈમ્પ્રોવેન્ટ ક્રોપ પોકેટ એકમ :-

આ પ્રોજેક્ટ ગુજરાતના મહત્વના પાકના વિસ્તારોમાં મધ્યમ કક્ષાના ટામેટાના પ્રોસેસિંગ યુનિટ ની સ્થાપના ની કલ્પના કરે છે, હાલમાં ટામેટાની બહુ ઓછી માત્રામાં મૂલ્યવર્ધિત ઉત્પાદનમાં પ્રક્રિયા કરવામાં આવે છે. જેની મુખ્ય પ્રક્રિયા કુટીર અને જાંબા ઉદ્યોગમાં કરવામાં આવે છે. રાજ્યમાં આવેલા મધ્યમ કક્ષાના ટામેટો પ્રોસેસિંગ યુનિટ માટે આ મોટો અવકાશ રહેલો જોઈ શકાય છે આ સૂચના એકમોમાં ટામેટાનો રસ, પલ્સ-ખુરી, ટામેટાની પેસ્ટ, ચટણી, પાવડર, અને ટામેટા કેચપ, જેવી FMCG કેટેગરીમાં આવતા ઉત્પાદનો પર ધ્યાન કેન્દ્રીત કરે છે. (Tomato processing unit) ની પેકેજની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા ગુજરાતમાં પેકિંગ મટીરિયલ ઉદ્યોગ નો પણ સારો વિકાસ જોઈ શકાય છે. 2005-06 ના વર્ષ માં 29284 HA માં કુલ ઉત્પાદન 6500.06 MT અને ઉપજ 22197 Kg/ha હતી. છેલ્લી માહિતીના આધારે વર્ષ 2016-17 માં 1411.85 MT ટામેટાનું ઉત્પાદન થયું અને 2017-18 વર્ષમાં 1425.97 MT ઉત્પાદન થયેલું જોઈ શકાય છે.

❖ દૂધ અને દૂધની પોડક્ટના એકમો :-

ઓર્ગેનિક દૂધ અને દૂધ ઉત્પાદન માટે સંકલિત પદ્ધતિ અપનાવવામાં આવી છે જેમાં આધુનિક પ્રોસેસિંગ યુનિટ ની સાથે સંકલિત ડેરી, ફાર્મિંગ, પશુપાલન નો સમાવેશ થાય છે. આ પ્રકારના પ્રોજેક્ટ માંથી કીમ, પનીર, માખણ, ઘી, દૂધનો માવો, મીઠાઈ, ફ્લેવર સિલ્ક, ચોકલેટ, લસી વસ્તુઓ બનાવવામાં આવે છે. અંદાજ મુજબ વર્ષ-2005 માં વિશ્વમાં દૂધનું ઉત્પાદન 629.2 MT હતું જેમાં ભારત પ્રવાહી દૂધમાં વિશ્વમાં પોતાનું પ્રભુત્વ દર્શાવતા 2005 માં લગભગ 91.94 MT નું ઉત્પાદન કર્યું જેમાં વિશ્વમાં તેનો હિસ્સો 14.61% હતો. વર્ષ 2014-2015 ના અંકો પ્રમાણે ભારતમાં દૂધ ઉત્પાદકતા 146314 MT હતી, જ્યારે ગુજરાતમાં 11691 MT છે.

❖ એરંડાનું તેલ અને ફારફ્યુમરી કાચી સામગ્રીના એકમ :-

આ પ્રોજેક્ટ દ્વારા એરંડાના તેલમાંથી પાયરોલિટિક & પ્રોડક્ટ નું વિષ્ટન દ્વારા પરફ્યુમરી- કાચી સામગ્રી, અનડેસીલેનિક એસિડ, કેસ્ટર ઓઇલ, વગેરે બનાવવામાં આવે છે. ગુજરાત માં એરંડા બીજ ઉત્પાદન નું મોટું ઉત્પાદક રાજ્ય છે આ એરંડાના બીજને ગુજરાતમાં પ્રોસેસ કરી વિવિધ ગ્રેડના આશરે 2.57 લાખ મેટ્રિક ટન એરંડાનું ઉત્પાદન કરવામાં આવે છે ભારતમાં ગુજરાત રાજ્ય એરંડાના તેનું સૌથી મોટું પ્રોસેસર અને નિકાસકાર છે. ગુજરાતમાં આનું ઉત્પાદન 2003-04 ના વર્ષ માં 2903 HA માં કુલ ઉત્પાદન 5411 MT અને ઉપજ 1864 Kg/ha હતી. જ્યારે 2004-05 ના વર્ષ માં 3305 HA માં કુલ ઉત્પાદન 5648 MT અને ઉપજ 1709 Kg/ha હતી.

❖ ઔષધીય વનસ્પતિ નિષ્કર્ષણ એકમો :-

સરકાર દ્વારા આ પ્રોજેક્ટમાં મેડિકલ હર્બલ યુનિટની સ્થાપના ની પરિકલ્પના કરવામાં આવી છે, કેટલીક જડીબુટ્ટીઓ માંથી પાવડર, તેલ, પેસ્ટ, દ્રવણો અને વિવિધ ડ્રીમ્યુલા-વેરિએન્ટ ની બીમારી સામે સારવાર માટે જડીબુટ્ટીના અર્ક, આયુર્વેદિક દવાઓ, કોસ્મેટીક, એલોપેથિક દવાઓનું ઉત્પાદન વેચાણ કરવામાં આવે છે. ગુજરાતમાં ઔષધીય વનસ્પતિ વિશાળ શ્રેણીમાં ઉપલબ્ધ છે જેમાં હર્બલ છોડ ઔષધિની 37 પ્રજાતિ છે જેમાં બેલ, ગૂગલ, ઈસબગુલ, મૂસળી, સોનામુખી, શતાવરી મુખ્ય છે. ગુજરાતમાં આપકાર ની ઔષધીઓ

કચ્છ,ડાંગ,આણંદ,બનાસકાંઠા,મહેસાણા માં ઉછેર અને સંવર્ધન થાય છે.ગુજરાતમાં આ જડીબુટ્ટીઓનું વેપાર અંદાજિત 50,000 MT થી 70,000 MT નું હોર્લ માર્કેટ છે.

❖ બટાકા પ્રોસેસિંગ યુનિટ: ફ્લેવર એન્ડ પાવડના એકમો:-

બટાકા પ્રોસેસિંગ યુનિટ એ કૃષિ મેન્યુફેક્ચરિંગ ક્ષેત્ર મહત્વની પ્રગતિ સાધી છે,વર્ષ 2005 માં બટાકા ઉત્પાદન વિશ્વ લેવલ હતું જેમાંથી સૌથી વધુ પ્રભુત્વ યાંત્રના નું હતું તેનો હિસ્સો વિશ્વ લેવલે 23% હતો ત્યારબાદ રશિયા,ભારત,યુ.એસએ પ્રમુખ હતા.પશ્ચિમ ભારતમાં અગ્રણી બટાકા ઉત્પાદન રાજ્યોમાંનું એક ગુજરાત છે. ગુજરાતમાં ઉત્પાદિત બટાકા પર પાવડર અને ફ્લેવર બનાવવાની પ્રક્રિયા થાય છે.બટાકા ઉત્પાદન સાથે પ્રોસેસ્ટ અને ફૂડ ઇન્ડસ્ટ્રી નું મહત્વ વધારે છે જેમાંથી ઉત્પાદિત થતી રેસીપી માટેની સામગ્રી,હુંદેલા બટાકાની ગ્રેવી,બટાકા પાવડર,સૂપ,બટાકા ચિપ્સ,ફ્રાસ્ટ ફૂડ વગેરે છે 2005-06 ના વર્ષ માં 40992 HA માં કુલ ઉત્પાદન 10888530 MT હતું.જ્યારે 2013-14 દરમિયાન 73638 HA માં 22.7 લાખ/MT ઉત્પાદન હતું. અને બટાકા સંગ્રહ માટે 8 લાખ/MT ની સંગ્રહ ક્ષમતાવાળા કોલ્ડ-સ્ટોરેજ ની પણ સુવિધાનું નિર્માણ ગુજરાતમાં થયું છે.

❖ ખાંડ રિફાઇનરી એકમ:-

રિફાઇન ખાંડ ઉદ્યોગ એ હાલમાં ભારતમાં સૌથી વધુ ફૂડ પ્રોસેસિંગ અને ડ્રામાસ્ટ્યુટિકલ ઉદ્યોગની જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા અને રિફાઇન ખાંડજે ઘરગથ્થુ ઉપયોગ માટેના મોટા જથ્થાની આયાત માટે કરવામાં આવી રહી છે.ભારત માં હાલ માં આવી ખાંડની ઉત્પાદન અને જરૂરિયાતને પહોંચી વળવા આધુનિક ટેકનોલોજી દ્વારા ઉત્પાદનની પ્રક્રિયા હાથ ધરવામાં આવેલ છે આ ખાંડ છૂટક માર્કેટિંગ દ્વારા ગ્રાહકો, નાના ફૂડ પ્રોસેસિંગ યુનિટો, ડેરી પ્રોડક્ટ બનાવતા યુનિટ ને નિકાસ સ્વરૂપે પૂરી પાડવામાં આવી રહી છે. ખાંડ ઉદ્યોગ સાથે તીવ્ર જોડાણ કરી રહેલા ઉદ્યોગોમાં ગુજરાતનો ડેરી ઉદ્યોગએ આ એકમનો મોટો ઉપભોક્તા છે.તેનું ઉત્પાદન 2004-05 માં 796830.1 MT હતું.G.S.F.C.S.F દ્વારા એક અંદાજ મુજબ ખાંડ ઉત્પાદન 2020-21 ના વર્ષ માં 11.29 લાખ/MT થશે તવી ધારણા છે.

❖ ડુંગળી કોલ્ડ સ્ટોરેજ ના એકમો :-

ડુંગળીની માંગ ને જોતા ડુંગળીના કોલ્ડ સ્ટોરેજ ની જરૂરિયાત ની વિભાવના ને જન્મ આપે છે.ડુંગળીમાં પાણીનું પ્રમાણ વધુ હોય છે તે સંગ્રહ કરવા નાજુક છે અને તેના સંગ્રહની સમસ્યાને હલ કરવા ગુજરાતમાં મોટા પ્રમાણમાં ડુંગળી કોલ્ડ સ્ટોરેજ યુનિટ ની સ્થાપનાની કલ્પના કરવામાં આવી. આજે જાહેર અને ખાનગી બંને ક્ષેત્રે ડુંગળીના નિકાસકરો માટે આ કોલ્ડસ્ટોરેજ આવશ્યક ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર બની રહ્ય છે.આ ડુંગળીનો પાક લણણીપછી સંગ્રહની સુવિધાઓ ન હોવાના કારણે ઉત્પાદિત કુલ ઉત્પાદનમાંથી 20 થી 25% વેડફાઇ જાય છે,જેની માર્કેટ વેલ્યુ કરોડો રૂપિયાની છે. કોલ્ડ સ્ટોરેજ નિર્માણથી 4%ના સ્તરે દેશમાં કચરો ઓછો ઠલવાય છે.ભારતમાં ડુંગળીના ઉત્પાદનમાં ગુજરાત બીજા ક્રમે છે.જે રાષ્ટ્રીય ઉત્પાદનમાં 17%નો ફાળો આપે છે.ગુજરાતના સવાનગર,જામનગર જૂનાગઢ,અમરેલી,રાજકોટડુંગળીના પ્રમુખ ઉત્પાદન કેન્દ્રો છે.ડુંગળીનું ઉત્પાદન 2005-06 એનએ વર્ષ માં 60000 HA માં કુલ ઉત્પાદન 1375000 MT હતું.જ્યારે 2013-2014 ના આંકડા પ્રમાણે 72787 HA માં 18.51 લાખ/MT ઉત્પાદનમાં ફાળો આપશે.

3.ગુજરાત એક આદર્શ કૃષિ-વ્યાવસાયિક સ્થળ તરીકે:-

ગુજરાત રાજ્ય વૈવિધ્યસભર કૃષિ સંપન્ન રાજ્ય છે પછીતે મગફળી,તલ,એરંડા, તેલીબિયાં પાકો હોય કે પછી તમાકુ અને શેરડી જેવા રોકડિયા પાકો હોય જીરું,વરિયાળી જેવા મસાલા હોય

"ગુજરાતમાં કૃષિ અને ઉદ્યોગ વચ્ચે સંબંધ અને સંભાવનાઓ"

PARTH V. PRAJAPATI

Ph.D RESEARCH SCHOLAR H.N.G.U, PATAN

CO-Author :- Dr.R.K. Shah

ASSISTANT PROFESSOR, SHRI B.P.B ARTS & COMMERCE COLLEGE, UNJHA

1. પ્રસ્તાવના :-

કૃષિ ધન્યા કૃષિ મૈષદયયા જન્તુનાં જિયત કૃષિા

હિંસાધિ દોષયુક્ત પિ મુચ્ચતે તિથિ પૂજનાત્ ॥

લગભગ વર્ષો પહેલા માનવજીવનની ઉત્પત્તિ થઈ, તે સમયે માનવી ભટકતું જીવન જીવતો હતો. તે માનવ જીવનના શરૂઆતના તબક્કામાં અન્ય જંગલી જીવોની જેમ ભટકતો અને ખોતાના પોષણ અર્થે ભોજન મેળવતો તેમાં તે કંદમૂળ, ફળ, વનસ્પતિ, કાચું માસ ખાતો હતો. આપણા ઇતિહાસકારોનું માનીએ તો માનવ સંસ્કૃતિ અને માનવ સમાજનું પાલન પોષણ નદી તટે થયેલું એવું માનવામાં આવે છે. સિંધુ ખીણની સંસ્કૃતિ તેનું ઉત્તમ ઉદાહરણ છે. સમય જતાં તે સમયનો માનવ સમૂહમાં રહેલા શીખ્યો. જે પ્રાણીઓને મારીને ખાતો તે પ્રાણીઓને પાળી પશુ-પાલન કરતો થયો. પ્રાચીનકાળમાં અગ્નિ અને પૈસાની શોધ ક્રાંતિકારી રહી તેને પરિણામે ઇજિપ્ત, ચીન, મેસોપોટેમીયા જેવી સંસ્કૃતિ અસ્તિત્વમાં આવી. ધીરે-ધીરે માણસની રોટી, કપડા, મકાનની ઉચ્ચકક્ષાની જરૂરિયાતોમાં વધારો થયો, અને તેની ઈચ્છા-મોજશોખની પૂર્તિ માટે વિવિધ ઉદ્યોગો દ્વારા ઔદ્યોગિક ઉત્પાદનનો પ્રારંભ થયો. શરૂઆતના સમયમાં માણસની પ્રાથમિક જરૂરિયાતોમાં અનાજ, કાપડ, ઓજારો, રહેઠાણ હતું જેની વ્યવસ્થા કોઈ કુટુંબ કે વ્યક્તિ કરતો. સમય છતાં તેમાંથી કુટીર ઉદ્યોગ, ગૃહ ઉદ્યોગ, લઘુ ઉદ્યોગ, મધ્યમ કદના ઉદ્યોગ, અને ધીરે-ધીરે ભારે અને મોટા ઉદ્યોગો એ સ્વરૂપ લીધું. ભારત એક મોટી જનસંખ્યા ધરાવતો દેશ છે અને તેની વિકાસશીલ અર્થવ્યવસ્થામાં પ્રાણ પુરવા વાળું ક્ષેત્ર હોય તો તે કૃષિ ક્ષેત્ર છે. ભારતની મોટાભાગની વસ્તી કૃષિ પર નિર્ભર છે તેથી ભારતની કૃષિ પ્રધાન અર્થતંત્ર તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. વિકાસશીલ દેશો માટે ખેતીએ ઉદ્યોગીકરણ નું પ્રથમ પગલું માનવામાં આવે છે. આવા દેશોમાં કૃષિજ ઔદ્યોગિકરણ નો મુખ્ય આધાર હોય છે, અલ્પ વિકસિત કે વિકાસશીલ રાષ્ટ્રો માટે ખેતીક્ષેત્ર તેની પ્રજા માટે અને ઉદ્યોગ માટે પ્રાથમિક ચીજ-વસ્તુ જેમકે અનાજ, કાપડ, શાકભાજી, ફળ-ફળાદી અને ઉદ્યોગોના કાચા માલ નો મહત્વનું છે. કૃષિ ક્ષેત્ર કાચામાલની સાથે ભારત જેવા દેશને ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રે ઉત્પાદિત થતી વસ્તુઓની માટે જરૂરી બજાર પણ પૂરું પાડે છે.

2. ગુજરાત માં કૃષિ અને ઉદ્યોગો વચ્ચે સંબંધ :-

❖ બનાના (કેળા) પેક-હાઉસ એકમ :-

બનાના પેક-હાઉસ પ્રોજેક્ટ લણણીની પહેલા અને પછી કેળાની પદ્ધતિ પ્રક્રિયાઓ માટે તકનીકી સુવિધા પ્રદાન કરે છે. કેળાને સોલિંગ કરી કેળા કોલ્ડ સ્ટોરેજમાં પકડવાથી લઈ નિકાસ અને બજારોમાં ટ્રાન્સપોર્ટ સુવિધા પણ પ્રોજેક્ટમાં આપવામાં આવશે જેથી કેળાની નિકાસ વધારી શકાય. ગુજરાત કેળા ઉત્પાદનમાં અગ્રીમ રાજ્યોમાંનું એક છે, જેમાં રાજ્યની 40 MT/ha ની ઉત્પાદકતા છે. 2001-02 ના વર્ષમાં

કે કેરી, સાપોટા, દાડમ જેવા બાગાયતી પાકોની વિપુલ શ્રેણી હોયગુજરાત આ સાથે શાકભાજી ના ફેરોમાં પણ અગ્રેસર છે જેમકે ડુંગળી, ટામેટા, બટાકા, ભીંજા, વગેરે. સમગ્ર વિશ્વમાં માત્ર ગુજરાત અને રાજસ્થાનમાં જ ઉત્પાદિત ઇસબગુલ (સાયલિયમ ફુલ્કી) મૂલ્યવાન ઔષધિય ગુણો ધરાવે છે. મજબૂત કાચા માલ સામાનના રૂપમાં પ્રકૃતિએ ગણિત ઉદ્યોગસાહસિકતા ગુજરાતના લોકોમાં આપી અને વ્યાપાર અને વ્યાપારી કુશળતામાં માહિર ગુજરાતના લોકો યોગ્ય રીતે તેનો ઉપયોગ પણ કરે છે આજના સમયની વાત કરીએ તો ગુજરાત રાજ્ય 30 હજારથી વધુ ઉત્પાદિત અને આરોગ્યાત્મક ખોરાકનું ઘર છે. ગુજરાતમાં ફૂડ પ્રોસેસિંગ યુનિટ 10 લાખથી વધુ લોકોને રોજગારી પ્રદાન કરે છે, તેમાંના મુખ્ય અમુલ, રસના, વાડીલાલ, બાલાજી, મેકકેન- ફૂડ, ડીપ ફૂડ, જેવી ફૂડ પ્રોસેસિંગ કંપનીઓની ઘણી સફળતાઓની વાર્તાઓ નુ ઘર ગુજરાત છે.

1960 ના દાયકામાં શરૂઆત થયેલી અગ્રણી સહકારી ચળવળો અને આભારી એવું ગુજરાતનું સમૃદ્ધ કેરી ક્ષેત્ર કૃષિ વ્યવસ્થા ને ઉત્તેજન આપે છે, સાથે 1600 કિલોમીટર લાંબો દરિયાકિનારો પણ ગુજરાતમાં મત્સ્ય ઉદ્યોગ માટે સારી સંભાવના પૂરી પાડે છે. ગુજરાતમાં સારી ખુશી વ્યવસ્થા માટે ગુજરાત રાજ્ય સરકારની મજબૂત ઇન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર અને સક્રિય ગવર્નન્સ અને બિઝનેસ ફ્રેન્ડલી નીતિઓ નો ઉમેરો એક આદર્શ કૃષિ વ્યવસાય સ્થળ તરીકે ગુજરાતને વિશ્વમાં ઉભરી લાવે છે.

Reference :-

- ❖ M.L Goyal (2004) "Industrial Economics" -R.B.S Publishers
- ❖ Amit Gupta (2022) "Small Scale Industries in India"- Mark Publishers
- ❖ ડો.બી.કે ભટ્ટ (2003) "ગુજરાત નું અર્થતંત્ર"- પોપ્યુલર પ્રકાશન.
- ❖ ડો.મહેશ.વી.જોશી (2006) "Agricultural Economics"- Kreative Publishers

Website :-

- ❖ <https://gaic.gujarat.gov.in/>
- ❖ <https://www.gujaratsamachar.com/>
- ❖ www.ceicdeta.com
- ❖ www.gipc.co.in
- ❖ www.researchgate.net
- ❖ www.Doh.gujarat.gov.in
- ❖ www.msmeec.gujarat.gov.in

Atmaj

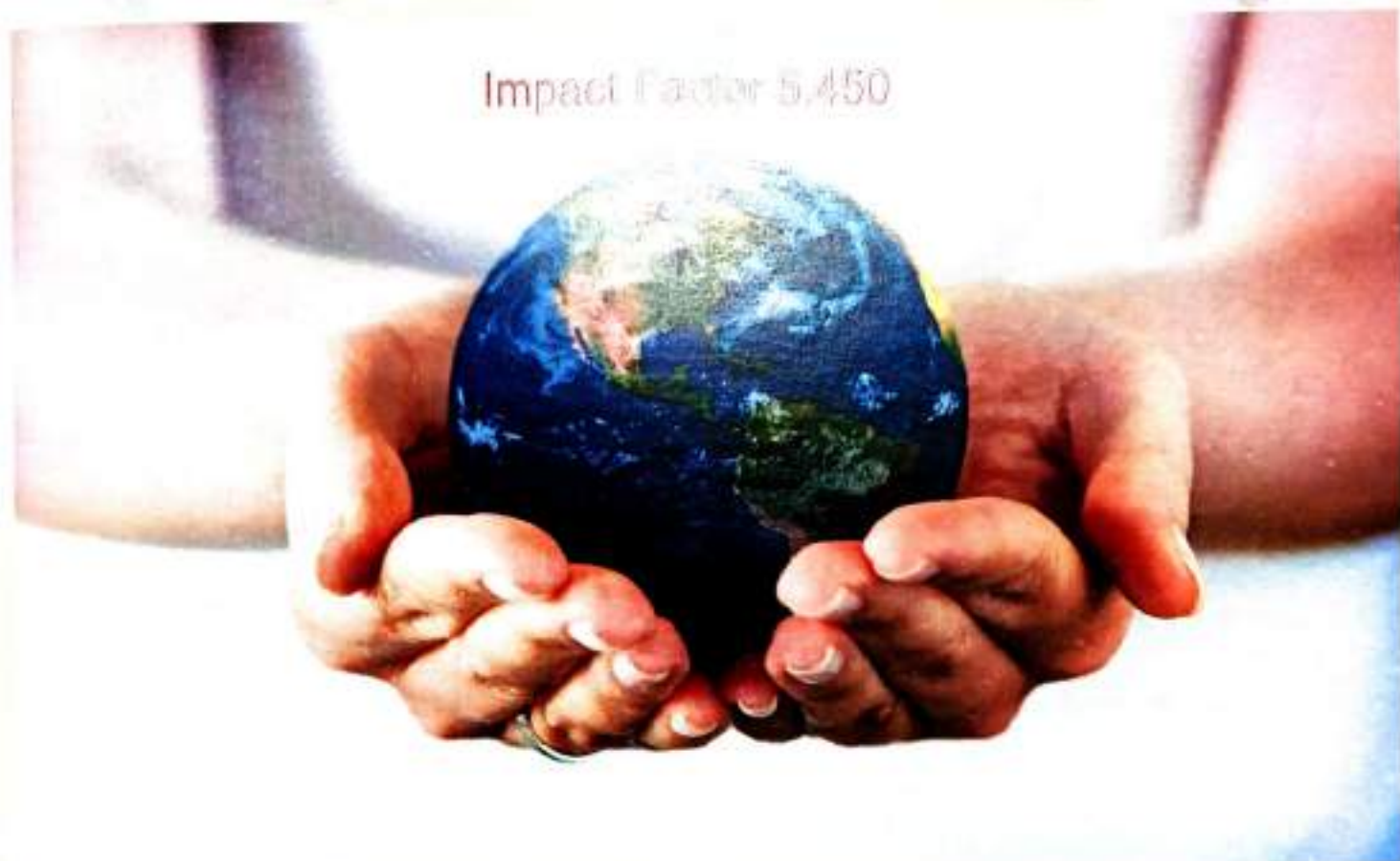

Academic Research Journal

An International Peer-Reviewed Research Journal

ISSN: 2348 - 9456

Impact Factor 5.450

Volume-XVIII, Issue -XVII, July-Dec. - 2022

Editor-In-Chief

Dr. Dilkhush Patel

NATIONAL INSTITUTE OF SCIENCE COMMUNICATION
AND INFORMATION RESOURCES
(Council of Scientific and Industrial Research)
14, Sansad Vihar Marg, New Delhi 110 067

Ms. V. V. Lakshmi, Head, National Science Library
Phone: 91-11-26863759
E-mail: vlakshmi@niscair.res.in website: www.niscair.res.in

NSL/ISSN/INF/2014/943

Dated: April 25, 2014

**Prof. Tushar Brahbhatt
V.N.S. bank Ltd.
Arts and Commerce College
Vadnagar Gujarat**

Dear Sir/ Madam,

We are happy to inform you that the following serial(s) published by you has been registered and assigned ISSN (Print)

ISSN 2348 – 9456 Atmaj Academic Research Journal

It is important that the ISSN should be printed on every issue preferably at the right hand top corner of the cover page.

The Indian National Centre will be responsible for monitoring the use of ISSN assigned to Indian Serials and for supplying up to-date data of the same to the International Centre for ISSN, Paris. For this purpose we request you to send us the forth coming issue of your serial on complimentary basis.

We solicit your co-operation in this regard.

Yours sincerely

V. V. Lakshmi
(V.V. Lakshmi)
Head
National Science Library

Please don't forget to send a sample issue of the journal/AJRL with ISSN printed on it.

Contact : Ms. Shobhna Vij
e-mail : issn.india@niscair.res.in
phone : 011-26316672

Content of the Table

Sr. No.	Title of the Paper	Author	Page No.
1	EMOTIONAL MATURITY AMONG SECONDARY SCHOOL TEACHERS OF RAJKOT DISTRICT	VINABEN KRUSHANDEV KARENA	1
2	માતા પિતાનો વ્યવસાય અને વ્યક્તિત્વનાં પ્રકારનાં સંદર્ભમાં તરુણોમાં જોવા મળતી મનોવૈજ્ઞાનિક સલાહની જરૂરિયાતો	Vrunda K. Thaker	6
3	TREND ANALYSIS OF VRL LOGISTICS LTD ON THE BASE OF FIXED ASSETS	Ms. Giribala Lallubhai Parmar Dr. Rajeshkumar G. Patel	14
4	WEB-BASED LIBRARY SERVICES	Parth I. Patel	17
5	'छिन्नमस्ता' उपन्यास स्त्री के शोषण, उत्पीड़न और संघर्ष का जीवन्त दस्तावेज	अनिता एम. राठवा	20
6	भट्टिकाव्य में व्याकरण के कुछ प्रमुख विषयों का वर्णन	Dhrangi Sureshkumar Babulal	22
7	અલ્લામા ઇકબાલ એક હુબ્બુલ વતન શાયર	Shabbirhasan Ashikali kadival	27
8	लघुकथा संग्रह 'दशियाबर सुभ' એક અભ્યાસ: પ્રેમજી પટેલ	પાયલબેન રામજીભાઈ પરીખ	32
9	"મારી પરણેતર" માં દલિત ચેતના	ડૉ. એ. જી. વસાવા	39
10	સાંપ્રત જીવનની વાસ્તવિકતા પર પ્રહાર અને કટાક્ષ કરતું શ્રેષ્ઠ નાટક - 'અંગુલિમાલ'	ડૉ. ભૂમિકાબેન એમ. મિસ્ત્રી,	45
11	નવલકથા લેખક શ્રી હંસરાજ સાંખલા	દશરથ સો. પટેલ	48
12	મત્સ્યગંધા - ગૌતમ શર્મા - એક અભ્યાસ	નરેન્દ્રસિંહ સી. ગેલોત,	55
13	સંસ્કૃત વાંગમયમાં પ્રાણીઉત્પત્તિનું પ્રમુખ સ્થાન	પટેલ પ્રિયંકા અજયભાઈ	58
14	'ફૂલરાંની લાડી' (સાબરકાંઠા જિલ્લાના ડુંગરી ભીલોનાં લગ્નનાં લોકગીતો*): એક તપાસ	ડૉ. સંજય ડોડિયા	63
15	"કૃષિક્ષેત્રે મહિલાઓનું યોગદાન અને સમસ્યાઓ"	પરમાર રોશની એન	67
16	ભારતમાં આરોગ્યની આર્થિક વિકાસ પરની અસરો	પ્રા. ડૉ. સવિતા દેસાઈ	70

17	ભારતમાં ગરીબીનાં વલણો અને તરાહનો એક અભ્યાસ	પ્રજાપતિ ભારતીબેન રમેશભાઈ,	73
18	ACHIEVEMENT MOTIVATION IN HIGH SCHOOL STUDENTS	Manmohanbhai Bharatbhai Jadav	83
19	बीसवीं सदी की मैत्रीय पुष्पा के उपन्यासों में स्त्री सशक्तिकरण	પ્રા. ભાવનાબહન એમ. પટેલ	88
20	VOCATIONAL PREFERENCE AMONG CHILDREN OF WORKING AND NON-WORKING MOTHERS	Kiranben B. Chaudhari	91
21	THE SOCIAL IMPACT OF E-COMMERCE ON SOCIETY	DR. MANISHA B. RABARI	96
22	યોગ સંપ્રદાયોમાં નાદ્યયોગી સંપ્રદાય	ગોસ્વામી પ્રકાશકુમાર ડી.,	100
23	સ્વચ્છતામાં નારીવાદ	Italiben Bamaniya	105
24	"LORD SHIVA AS A SUPREME AVENGER"	Meghna Kantharia	108
25	THE APPLICATION OF SELECTED YOGA PRACTICES ON THE LEVEL OF ARM STRENGTH AND RANGE OF MOTION AMONG WOMEN WITH BREAST CANCER RELATED LYMPHOEDEMA (BCRL): A RANDOMIZED CONTROL TRIAL	Minal Panchal	112
26	ENVIRONMENT AS A SOURCE OF LITERARY INSPIRATION FOR TEMSULA AO	Dr. Vinita Sandu	119
27	सहचारिणी उपन्यास और नारी संघर्ष	PATEL SUREKHABEN SUMANBHAI	123
28	મધ્યકાલીન સાહિત્ય સ્વરૂપ જ્ઞાન અને તેનો પરિચય	ડૉ. મહેશ બારોટ	126
29	THE THEME OF IDENTITY CRISIS IN ARUN JOSHI'S NOVEL <i>THE STRANGE CASE OF BILLY BISWAS</i>	PATIL CHIRANJANKUMAR KANTILAL	129
30	A STUDY OF THE PUBLIC DISTRIBUTION SYSTEM IN GUJARAT	Dr. Janak I Prajapati	134

સાંપ્રત જીવનની વાસ્તવિકતા પર પ્રહાર અને કટાક્ષ કરતું શ્રેષ્ઠ નાટક - 'અંગુલીમાલ'

ડૉ. ભૂમિકાબેન એમ. મિસ્ત્રી,

(શ્રી બી.પી.બી.આર્ટ્સ એન્ડ એમ.એચ. ગુરુ કોમર્સ કોલેજ, ઊંજા)

નાટક અતિ પ્રાચીન અને દ્રશ્ય-શ્રાવ્ય પ્રકારનું સાહિત્ય સ્વરૂપ છે, જે અન્ય સાહિત્યપ્રકારો કરતાં તદ્દન અલગ તરીકે આવે છે. અને તેથી જ નાટક એ વિશિષ્ટ સાહિત્યપ્રકાર છે કેમકે તે અભિનયકલા ઉપરાંત નૃત્ય, સંગીત, ચિત્ર, શિલ્પ વગેરે કલાઓનો વત્તાઓછા પ્રમાણમાં સમન્વય થયો હોય છે. એથી નાટકને સર્વ કલાઓનું પિયર કહેવામાં આવ્યું છે.

આધુનિક ગુજરાતી નાટ્યક્ષેત્રે બહુમુખી પ્રતિભા ધરાવનાર સતીશ વ્યાસના નાટકોએ આધુનિકતા અને વાસ્તવિકતાનું રંગમંચીય શ્રેષ્ઠ દર્શન કરાવ્યું છે. સતીશ વ્યાસની નાટ્યદ્રષ્ટિ અને નાટ્યસૃષ્ટિ વૈવિધ્યસભર છે. તેમણે શરૂઆતમાં બે એકાંકીસંગ્રહો આપ્યાં - 'નો પાર્કિંગ' (૧૯૮૪) અને 'તીડ' (૧૯૯૬) ત્યાર બાદ બે અંકી નાટકો આપ્યાં - 'પશુપતિ' (૨૦૦૦), 'જળને પડે' (૨૦૧૦), 'અંગુલીમાલ' (૨૦૦૬), 'કામડું' (૨૦૦૬), 'ધૂળનો સૂરજ' (૨૦૧૦) વગેરે..

સતીશ વ્યાસ કૃત 'અંગુલીમાલ' એ આધુનિક ગુજરાતી નાટ્યક્ષેત્રે ખૂબ ભજવાયેલી સફળ નાટ્યકૃતિ છે. તેમના અન્ય નાટકો કરતાં 'અંગુલીમાલ' નાટક આધુનિક નાટક તરીકે અનોખી ભાત પાડનારું પરિષ્કૃત નાટક છે. આ પૂર્વે 'ગદ્યાપર્વ' સામાયિકમાં એકાંકીરૂપે આ નાટક છપાયેલું હતું. ત્યારે એ ગૂંથસ્થ નહોતું થયું. લેખકને ઘણા સમયથી આ કથાતંતુને પૂર્ણકદની કરવાની ઈચ્છા હતી. લગભગ છ વર્ષ બાદ આ નાટક પૂર્ણકદનું થયું તેનો લેખકને આનંદ છે. 'અંગુલીમાલ' આધુનિક સમયની - આધુનિક માનવીની અનેક સમસ્યાઓને ઉજાગર કરતું, વાસ્તવિક ઘટનાઓને યથાર્થ ઓપ આપતું મૌલિક અને સ્વતંત્ર નાટક છે. એટલું જ નહિ, 'અંગુલીમાલ' સામાજિક, સાંસ્કૃતિક તેમજ રાજકીય પરિસ્થિતિ પર સૂક્ષ્મ અને સંકુલ પ્રહાર કરતું નાટક છે. લેખકનો એવો દાવો છે કે આ નાટકના નાયક અંગુલીમાલને બૌદ્ધ જાતકકથાના પાત્ર સાથે કોઈ સંબંધ નથી. આમ છતાં અંગુલીમાલનું કથાવસ્તુ બે વિવિધ સ્તરે વિસ્તરેલું છે. એક અંગુલીમાલની કથા કે જેને આપણે સૌ જાણીએ છીએ, અને એ કથા આપણા મનના કોઈક ખૂણામાં પડેલી છે. નાટ્યલેખકે કદાચ શાસન સભાનપણે બૌદ્ધ પુરાકલ્પન અંગુલીમાલનો પ્રત્યક્ષ રીતે ઉપયોગ ન કર્યો હોય પણ પ્રેક્ષકોના મનમાં તો આ કથા તેમના ચિત્તતંત્રના ખૂણામાં પડેલી જ છે. એટલું ચોક્કસ છે કે નાટ્યકારે સાંપ્રત સમયની લોકશાહી શાસનવ્યવસ્થામાં બહુમતી મેળવવા કેવા અને કેટલી હદ સુધીના પ્રયાસો કરવામાં આવે છે તે પ્રતીકાત્મક રીતે દર્શાવ્યું છે. લેખકનો આ પ્રયત્ન પુરાકલ્પનના ઉપયોગ કરતાં સહેજેય ઊતરતો નથી. વાસ્તવમાં તો લેખકે પૌરાણીક પુરાકલ્પનને સામાજિક અને રાજકીય વાસ્તવિકતા સાથે જોડી દીધું છે.

'અંગુલીમાલ' નાટકનું કથાબીજ ભગવાન બુદ્ધની જીવનકથામાં આવતા અંગુલીમાલ નામના એક લુંઘરાની કથામાંથી લેખકે મેળવ્યું છે. જોકે, આખું નાટક લેખકે પોતીકી સૂઝ અને કલ્પનાથી વિસ્તાર્યું - વિકસાવ્યું છે. લેખક ધ્વારા નિરૂપિત અંગુલીમાલ બુદ્ધકાળનો રહીનેય આજના યુગનો છે. મિથ પાસેથી કામ લેવાની લેખકની સૂઝ સાથે જ કાબિલે - દાદ છે.

લેખકે નાટકને 'પૂર્વાધ' અને 'ઉત્તરાધ' એવા બે વિભાગોમાં વહેંચ્યું છે. વૃંદગાન સાથે નાટકનો પ્રારંભ થાય છે - ગયા નામનો દેશ હતો ને ગયા નામનું ગામ

ભાતભાતનાં લોક વસે ત્યાં વસે કોઈ ગુમનામ.

વૃંદગાન દ્વારા દર્શકોને અંગીરામ અને તેના પરિવારનો પરિચય થાય છે. અંગીરામ ધરમાં પ્રવેશવાની સાથે જ ખાવાનું માગે છે. તેની પત્ની સવિતા ધરમાં અન્નનો દાણો નથી એમ જણાવી તેને ટાલે છે. અંગીરામ ગુસ્સે થઈને જાતે જ વાસણ ફુંકીસવા માંડે છે. એક ડબ્બામાંથી ખાવાનું નીકળે છે. જો કે પત્નીએ પોતાના દીકરા માટે એ સંતાડી રાખ્યું હોય છે. પણ અંગીરામ પત્નીની વાત માનવ તૈયાર નથી, તે પત્નીને જુકી, ધુતારી, લબાડ કહીને મારવા લાગે છે. એ જોઈ અંગીરામના માતા-પિતા દોડતા આવીને એને રોકવાનો પ્રયાસ કરે છે. એના પિતા હરિરામ, "આવડો ઢાંઢો થયો પણ કોઈ કામ સૂઝે છે? આ તારા હાલ તો જો?"- એમ કહી તેની સામે આંગળી ચીંધે છે. ત્યારે આળસુ અને કામચોર અંગુલીમાલ પિતાને કહે છે:

"ન ચીંધો આ આંગળી મારી તરફ, મારો કોઈ વાંક નથી. આ દુનિયામાં ઘણાં લોકો કામ કરતાં નથી. આ જુઓ પેલો રાજા, કોઈ કામ કરે છે? પેલા ધર્મગુરુઓ, કેવા મંદિરોમાં બેઠાં બેઠાં ખાય છે. પશુ-પક્ષીને કાંઈ કામ છે ખરું? તો હું શું કામ કરું? - એમ દલીલો કરે છે. કોઈ કામધંધો ન કરતાં અને ગામ આખામાં રખડયા કરતાં તેમજ વિના કારણ લોકો સાથે મારઝૂક કરતાં અંગીરામની આંખમાં કણાની જેમ ખૂંચે છે.

બીજા દ્રશ્યમાં અંગીરામનો સામનો ગામમાં આવેલા એક કથાકાર સાથે થાય છે. કથાકાર કહે છે :
" આ આખો સંસાર એક માયા છે. માતા-પિતા-બાળકો બધું જ માયા છે. એ સૌ આપણાં લાગે છે, પણ આપણાં નથી. 'જે છે તે નથી, અને જે નથી તે છે' -ની રામાયણમાં અંગીરામ કથાકારને ગૂંચવી નાખે છે, ત્યારે ગામ લોકો તેની સામે આંગળી ચીંધી 'એ ગાંડો છે.. એ ગાંડો છે' -ની બૂમો પાડે છે. ચીંધાતી આંગળીઓથી અંગીરામ ફરી કોષિત થાય છે. અંગીરામના આ પ્રકારના વર્તનથી ત્રાસી અંગીરામની પત્ની સવિતા બાળકોને લઈ પિયર ચાલી જાય છે. પંચો અંગીરામ પર પત્નીને કાઠી મૂકવાનો આરોપ લગાવે છે. અને સહુ પંચો 'તું અપરાધી છે', 'તું આળસુ છે', 'તું હરામનું ખાનારો છે' - એમ કહી બધાં આંગળી ચીંધે છે, ત્યારે ગુસ્સે થયેલો અંગીરામ કહે છે :

"હવે આ બધી આંગળીઓ હું ભેગી કરીશ ને એની માળા બનાવી મારા ગળામાં ભરાવીશ. હવે જોઈ છું કે કેવી ઊઠે છે મારી સામે આંગળીઓ ? હવે તમને જેમ ફાવે તેમ નચાવીશ. હવે તો આજથી મારું નામ પણ બદલાય છે. હવે હું અંગીરામ નથી. હવે હું છું અંગીરામ.. આંગળીઓની માળા ધારણ કરનારો અંગુલીમાલ.."
અહીં નાટકનો પ્રથમ અંક પૂરો થાય છે.

નાટકના બીજા અંકને લેખકે ઉત્તરાધ કહ્યો છે જેમાં 'અંગુલીમાલ'ની કથા નવા સ્વરૂપે આગળ વધે છે. અંગુલીમાલ તો એ જ છે, આજથી છવ્વીસસો વર્ષ પહેલાં હતો તેનો તે જ. વર્ષો પહેલાં પણ એને આંગળીઓ ભેગી કરવાનો શોખ હતો. એ શોખ આજે પણ યથાવત છે. કેવળ આંગળીઓનું સ્વરૂપ બદલાયું છે. નાટકના બીજા ભાગમાં સત્તાલાલયુ અંગુલીમાલ પાસે સત્તાળુ આંગળીઓ છે. સૌ કરવામાં ત્રણ આંગળી ખૂટે છે. પણ આજના સમયમાં કોઈની આંગળી સીધેસીધી કાપી નથી લેવાતી, એટલે કળથી કે પછી છળથી કઢાવવી પડે છે. અને પછી તો એ ત્રણ આંગળીઓ મેળવવા માટેના કાવાદાવા શરૂ થાય છે. એ કાવાદાવા છે સત્તાની ખુરશી સુધી પહોંચવાના. અને પછી શરૂ થાય છે આંગળીઓની ખરીદી, સાથેસાથે લોકશાહીનું વસ્ત્રાહરણ પણ શરૂ થાય છે.

પહેલી આંગળી મહિલા પ્રતિનિધિ સભ્ય ડોલીની છે. વચેટિયો કમિશન લઈને ડોલી સાથે મુલાકાત ઉપરાંત પાંચ પેટી આપવાની શરતે પોતાની આંગળી આપવા તૈયાર થાય છે. બીજી આંગળી છે હરસુખ બકાલીની બાકી રહે છે. અંગુલીમાલને એ કામ અધરું લાગે છે. કારણ કે એ આંગળી જ્ઞાનીજીની છે. જ્ઞાનીજીને મનાવવા અધરા કરતાં રહે છે. જો કે અંગુલીમાલનો વચેટિયો માને છે કે કોઈપણ વ્યક્તિને તેની યોગ્ય કિંમત મળે તો તેને ખરીદી શકાય છે. જ્ઞાનીજીની પત્ની અનાફૂલાને હાથ પર લઈ વચેટિયો દાવ અજમાવે છે. જ્ઞાનીજીને પોતાના દીકરાને મેડિકલમાં ભણાવવો છે, જેનો ખર્ચ એક વર્ષના બે લાખ પ્રમાણે સાત વર્ષના લગભગ ચૌદ લાખ જેટલો થાય તેમ છે. તો દીકરીનું સગું પણ મોટા ઘરમાં કર્યું છે, તેથી તેના લગ્ન અને કરિયાવરનો ખર્ચો પણ દસ-બાર લાખ થાય તેવો છે. પરિસ્થિતિનો તાગ મેળવી લીધા પછી તરત જ વચેટિયા દ્વારા પચીસ લાખની ઓફર કરવામાં આવે છે અને જ્ઞાનીજી પણ આ લાભ જતો કરવાના મૂળમાં નથી, છેવટે પચીસ લાખમાં જ્ઞાનીજીની આંગળી મેળવવામાં પણ અંગુલીમાલ સફળ થાય છે.

આમ સો આંગળીનો લક્ષ્યાંક પૂરો થાય છે. પણ સોદાબાજીની ટેકણ લાકડીથી સત્તાની ખુરશી પર પહોંચેલા નેતાઓ પછી બેફામ ભષ્ટાચાર આદરે છે. પરિણામ સ્વરૂપ દેશમાં મોંઘવારી વધે છે, વિદેશી દેવું વધે છે, રૂપિયો તૂટતો જાય છે અને પ્રજા હડમારીઓમાં પિસાય છે. છેવટે પ્રજામાંથી વિરોધનો સૂર ઊઠે છે. પ્રજા સત્તાધીશો સામે આંગળી ચીંધી, વિદ્રોહ કરવાની તૈયારી આરંભે છે. તે સમયે જ સત્તાધીશો પોતાની સામે ચીંધાયેલી આંગળીઓને અંદરોઅંદર લડાવવાની ફટનીતિ આદરે છે. તેઓ ક્યારેક હિન્દુ-મુસ્લિમના નામે, ક્યારેક મંદિર-મસ્જિદના નામે તો ક્યારેક સવર્ણ અને ઈતર જાતિઓના નામે પ્રજાને અંદરોઅંદર ઝગડાવી મૂળ મુદ્દાઓને ભુલાવી દે છે.

અંગીરામનું આ નવું સ્વરૂપ લોકશાહી શાસનપ્રણાલી પર વેધક કટાક્ષ કરે છે. જ્ઞાની-અજ્ઞાની, ધાર્મિક-અધાર્મિક અને દરેકે દરેકે જાતિની વ્યક્તિની આંગળીઓની એક ચોક્કસ કિંમત હોય છે અને આ કિંમત સમયાંતરે બદલાતી રહે છે. આજની લોકશાહી પ્રણાલીમાં આપણે જાણીએ છીએ તેમ જેની પાસે વધુ આંગળીઓ હોય -બહુમત હોય અને જે કુશળતાપૂર્વક આંગળીઓની રમત રમી શકે તે જ રાજકારણમાં સફળ થઈ શકે. આજે લોકતંત્રમાં લોકો આંગળીઓ બની ગયા છે. શાસકોને રાજ્યના કે પ્રજાના કલ્યાણમાં કોઈ રસ નથી. તેમની બધી જ શક્તિઓ માત્ર સત્તા મેળવવામાં અને સત્તા ટકાવી રાખવામાં જ ખર્ચાઈ જતી હોય છે. આંગળીઓની આ રમત લોકશાહીમાં રોજરોજ રમાતી હોય છે. રમતની પધ્ધતિ અને વ્યક્તિઓ જુદાં જુદાં હોઈ શકે પણ રમતો એની એ જ રહે છે. પુરકલ્પનના અંગુલીમાલને તો મુક્તિ અપાવવા માટે ભગવાન બુદ્ધ જેવા અવતારી પુરૂષ હતા, પણ આજના આ અંગુલીમાલોને કોણ બચાવશે? નાટકનો બીજો અંક અહીં સમાપ્ત થાય છે.

ટૂંકમાં પ્રસ્તુત નાટકના વસ્તુ સંયોજનમાં, નાટ્યવસ્તુને રજૂ કરવાની પ્રયુક્તિમાં સૂક્ષ્મ અવલોકનશક્તિ તેમજ પાત્ર નિર્વાણમાં પાત્રોચિત્ત સંવાદો પ્રયોજીને નાટકનું અંતિમ લક્ષ્ય સાંધ્યું છે. સફળ મીઠા પ્રયોગ વડે નાટ્યકારે વર્તમાન સમયના રાજકીય તેમજ સામાજિક તંત્રને સ્પષ્ટ કરી ધાર્યું નિશાન પાર પાડ્યું છે.

સંદર્ભ : 'અંગુલીમાલ' -કૃતિ લેખક - સતીશ વ્યાસ

Atmaj

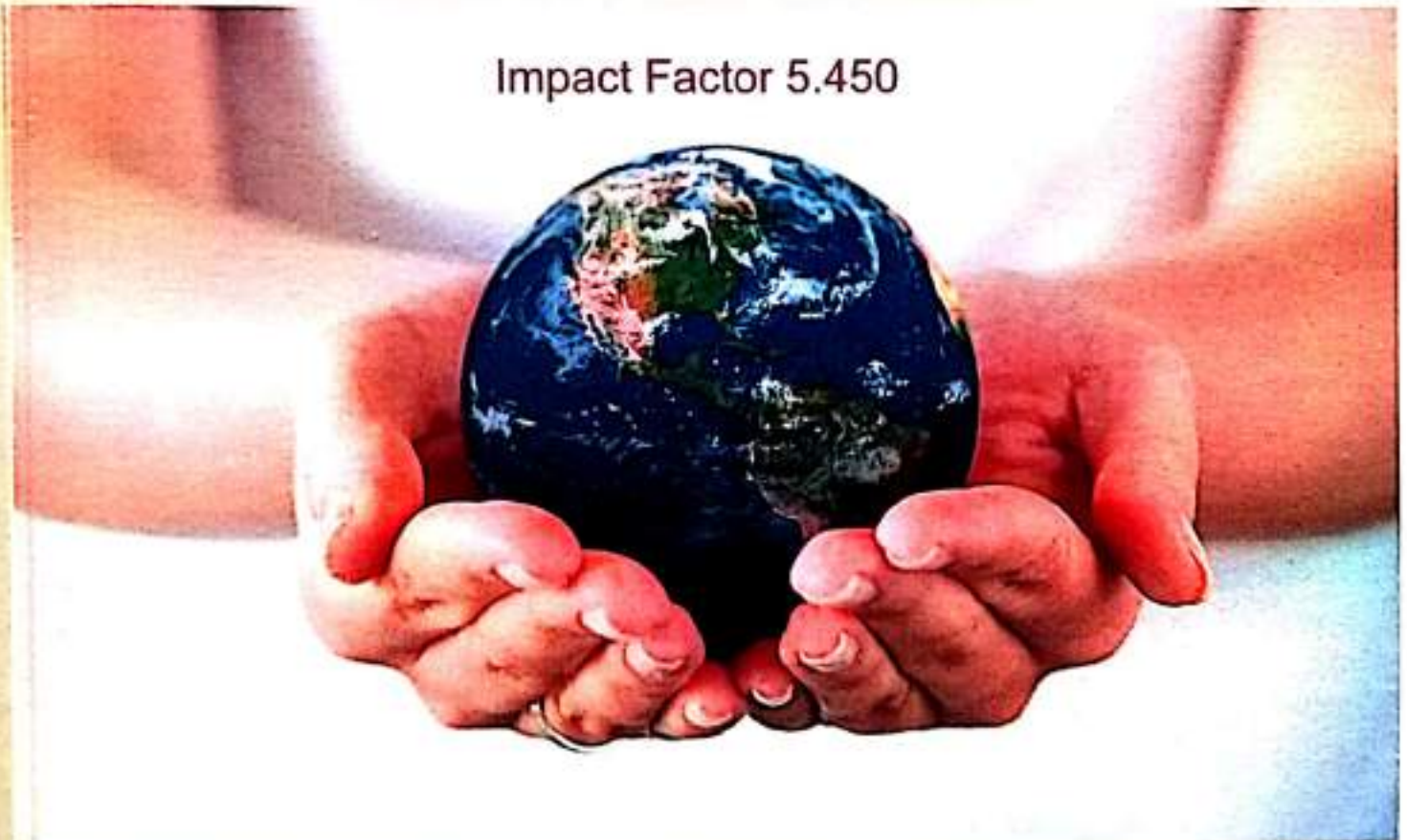

Academic Research Journal

An International Peer-Reviewed Research Journal

ISSN: 2348 - 9456

Impact Factor 5.450

Volume-XVIII, Issue -III, July-Dec. - 2022

Editor-In-Chief

Dr. Dilkhush Patel

EDITORIAL BOARD

Editor – in - Chief

Dr. Dilkhush U. Patel
Principal
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College
Vadnagar 384355

Executive Publisher & Managing Editor

Dr. Dilkhush U. Patel
Chief Editor & Publisher
Vadnagar
Gujarat (India)

Associate Editor

Dr. Prakash R. Patel
Associate Professor and Head
Department of Economics
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College

Dr. Dinesh N. Patel
Assistant Professor and Head
Department of Commerce
V.N.S. Bank Ltd. Arts and Commerce College

Advisory Editors

Prof. (Dr.) Nirnjan P. Patel
In-charge Vice Chancellor
Sardar Patel University, V.V.nagar

Dr. D. B. Rathva
Professor and Head
Department of Sanskrit and Bharatiya Vidya
Hemchandracharya North Gujarat University, Patan

Dr. M. J. Viradiya
Department of Sanskrit
Smt. A. P. Arts and N. P. Patel Commerce College, Naroda

**NATIONAL INSTITUTE OF SCIENCE COMMUNICATION
AND INFORMATION RESOURCES**
(Council of Scientific and Industrial Research)
14, Satsang Vihar Marg, New Delhi 110 067

Ms. V. V. Lakshmi, Head, National Science Library
Phone: 91-11-26863759
E-mail: vlakshmi@niscair.res.in website: www.niscair.res.in

NSL/ISSN/INF/2014/943

Dated: April 25, 2014

Prof. Tushar Brahbhatt
V.N.S. bank Ltd.
Arts and Commerce College
Vadnagar Gujarat

Dear Sir/ Madam,

We are happy to inform you that the following serial(s) published by you has been registered and assigned ISSN (Print)

ISSN 2348 – 9456 Atmaj Academic Research Journal

It is important that the ISSN should be printed on every issue preferably at the right hand top corner of the cover page.

The Indian National Centre will be responsible for monitoring the use of ISSN assigned to Indian Serials and for supplying up to-date data of the same to the International Centre for ISSN, Paris. For this purpose we request you to send us the forth coming issue of your serial on complimentary basis.

We solicit your co-operation in this regard.

Yours sincerely

V. V. Lakshmi
(V.V. Lakshmi)
Head
National Science Library

Please don't forget to send a sample issue of the journal/AJRL with ISSN printed on it.

Contact : Ms. Shobhna Vij
e-mail : issn.india@niscair.res.in
phone : 011-26516672

CERTIFICATE

This is to certify that

**Atmaj Academic Research Journal (AARJ): An International Peer-Reviewed
Research Journal**

has scored a Publication Impact Factor (PIF) of
5.450 for the year **2022**

Powered by

International Institute of Organized Research (I2OR)

India | Australia

Chief Editor

Managing Editor

editor.i2or@gmail.com

i2or.com

Content of the Table

Sr. No.	Title of the Paper	Author	Page No.
1	Critical Study of The Major Contemporary Indian English Playwrights	Prof. Aman Rakeshkumar Joshi	1
2	Feminism: A philosophical study	Aradhana Shukla	4
3	An Empirical Analysis on CSR Practices of IT companies with reference to Environment and Sustainability	Dr Radha P Tiwari Ms. Riya Amar Tewari	11
4	An Overview of Crypto Currencies in India	Dr. Anil D. Patel	17
5	Effective Teaching Strategies and Student Engagement: Students with Learning Disabilities	Dr. Avanti Bhabhor	20
6	Travel and Tourism: A Historical Study	Dr. Divya A. Patel	24
7	A STUDY ON PERCEPTION OF NRI INVESTORS TOWARDS INVESTMENT OPTIONS	Dr. Jaimeenkumar Dattaprakash Trivedi	29
8	A Critical Analysis in the play of August Wilson's Fences	Dr. Kiritsinh P. Thakor	35
9	Loneliness of Islands – Expression of Diasporal Anguish	DR. MAHESH JANI	37
10	A COMPARATIVE ANALYSIS OF LIQUIDITY MANAGEMENT IN PUBLIC AND PRIVATE SECTOR BANKS	Parmar Aravind Pithabhai	45
11	Online Shopping Towards Consumer Behavior in Banaskantha District	Mr. Nilesh Prajapati	46
12	Global warming and Indian effectiveness in Agriculture	Prof. Dr. Maheshbhai .M.Damor	50
13	Myth and history in the selected Novels of Chitra Banerjee, Shashi Tharoor, Raja Rao	RAVALIYA NIRALI LAXMANBHAI	53
14	Study on the Anxiety and Stress Obsessive-Compulsive Reaction in Adolescents in Reference to the Rejection Given by Parents	Dr. VIBHA K. VYAS	57
15	उपनिषद् साहित्य में वर्ण्य विषय	डॉ. पी. के. मकवाणा	60
16	वैदिक राजनैतिक व्यवस्था	डॉ. शीतल ए. अग्रवाल	66
17	श्रीलाल शुक्ल के व्यंग्य में नारी चित्रण	पटेल कमलेशकुमार बालूभाई	71
18	कशीनाथ सिंह के उपन्यासों का वस्तु विश्लेषण	पटेलिया हरिशभाई रामजीभाई	75

Loneliness of Islands – Expression of Diasporal Anguish

DR. MAHESH JANI

Assistant Professor

Shri B.P.B. Arts and M.H.G. Commerce College, Unjha, Gujarat.

Abstract:

Prof. Satendra Nandan is an award-winning writer and his works exhibit long saga of suffering, survival and strife of Indian indenture laborers in Fiji. Dr. Nandan elaborately explores the causes and consequences of the coup and how it disturbed the delicate fabric of Indo-Fijian social life. He brilliantly advocates his own stand as a writer, politician and more importantly as a Fiji born Indian. Dr. Satendra Nandan exquisitely blends memories, myths, social problems, history and politics of Fiji in his works. His poem becomes a veritable mouthpiece which tells us about the predicamental state of the Indo-Fijians and he tries to evoke revolt against the corrupt political regime which harmed the balance of the Fijian social strata. In many ways, *The Loneliness of Islands* gives voice to the untold tales of the socially and politically marginalized Indians. Nandan's poetry reveals before us synchronous and interpenetrating processes of belonging and dislocation, his formative years in Fiji, Delhi and Australia, his political career and the consequences of the coup. This research paper highlights the mammoth effort of the writer as social reformer and how he uses his poems as a medium of expression to express the emotional outpourings of millions of Indian of Fiji.

[Key words: Diaspora, girmitiyas, exile, marginalized, uprooted, democracy, ethics]

Prof. Satendra Nandan is an award-winning writer and his works exhibit long saga of suffering, survival and strife of Indian indenture laborers in Fiji. His major works are; *Voices in the River (1985)*, *The Wounded Sea (1991)*, *Faces in a Village (1991)*, *Lines Across Black Waters (1997)*, *Fiji: Paradise in Pieces (2000)*, *Requiem for a Rainbow: A Fijian Indian Story (2001)*, *The Loneliness of Islands (2007)*, *Between the Lines (2009)*. After the coup of 1987, the power of indigenous people increased steadily and Indo-Fijians were marginalized. The state politics was very much disturbed and shattered by the uncertain political conditions, anti-democratic activities and the growing power of indigenous people. Dr. Satendra Nandan thought about his family's security and decided to leave his land of birth- Fiji, to settle in Australia. Nandan was shocked deeply by consequent events of the Coup. His works emerged as major voice in Indo-Fijian literature. Nazhat Shameem says in this context;

Prof. Nandan writes for the consequences, moral, social and economic of the exodus after the coups of 197 and 2000, of the exile of whole communities and of the sense of betrayal suffered. He also writes for the Fiji society and achievements of these migrant people.¹

Moreover, he arrested the attention of critics and admirers with his focus on affliction of Indians in Fiji after the coups. According to Gillian Dooley:

Nandan does not shrink from criticizing his enemies. The chief aim of his writings is not a one-sided polemic but a plea for humanity and reason to prevail once more in Fiji.²

The Loneliness of Islands: Collected Poems, 1976-2006 is a collection of poems by renowned Indo-Fijian poet and politician, Dr. Satendra Nandan published in the year 2007. Nandan encompasses forty-three poems in this volume which is evident of the growth of Nandan's poetic talent and craft. *The Loneliness of Islands: Collected Poems* is a thought provoking and contemplative work which not only narrates the conditions of atrocities against modern Fiji born Indians but also provides solace and motivation in traumatizing and agonizing circumstances of Fiji. The persona in the epigraph poem of his volume, *Loneliness of Islands* expresses a conflict and struggle between belonging and displacement working simultaneously. Nandan writes:

In the ancient shadows and twilights
Where childhood had stray'd,
The world's great sorrows were born
And its heroes were made.

In the lost boyhood of Judas
Christ was betray'd.³

Nandan remembers his land of birth where he was born and also where he was betrayed. For a diasporic writer, it is essential to keep a conscious distance from the adopted land, but Nandan, in his prose and poems, maintains an intense closeness with Fiji. As Nandan's poem makes clear, suffering for the Indo-Fijian comes in the form of an unceasing "persecution [that] is most abhorrent." In turn, the soul begins to question faith in the divine: "I raise a prayer, salt water in my hand. / Will he come to rescue me again? / The Savior of my pitiless soul / From a desert, a healing fountain: Will he hear my call when dogs howl?" These questions lead to the greater problems of art in general in "*Wailoaloo Beach*." This poem engages in a rendition of a famous Matthew Arnold poem ("Dover Beach"); like the narrator in that poem, Nandan enunciates, "The Sea is moving beyond my reach." In the dark night, the only lights ascertainable are those of a funeral pyre and of a tourist boat – symbols of a "dead" link to the Indian past and of the kitsch materialism necessary for the tourism industry.

He also expresses his constant longing for his roots in India. Remembering his early joyful days spent in Fiji, he tries to establish his identity as an Indian. It is a fact that there is no return passage is possible to the homeland but psychologically and emotionally he revisits the land of his imagination. In this sense his poems and prose are the reincarnation of the indenture era. He writes:

We remember you from a distant shore:
Across the seas you crossed is our flight-
A severed kite falling in a starry night
Breaking hearts for music heard no more.⁴

Nandan, through his poems, pays homage to his great grandparents and other girmitiyas who crossing the *Kala Pani* / black waters after, undertaking marathon journeys, they all came to Fiji. They left their land for the land which they have never seen or imagined. He writes; "a yearning, this longing/ For a place that is/ no more."⁵ He recreates the journey of girmitiyas in his poem, *The Gifts of Girmitiyas*:

So many endless nights at sea
So many dark days on the shore;
What and for whom was it all for?
Flung like stars into a blue eternity.⁶

He depicts the dark alleys of the dangerous sea from which they have survived but they didn't survive from the fate which was waiting for them on those islands. Nandan says that these ancient girmitiyas from India, after reaching the shores of Fiji have made the Fijian people their new brothers and sisters. They have made the strangers their relatives. They lived harmoniously with the native Fijians and made the alien land their own and established their new home. Nandan in his poems gives due importance and status to the struggle of these girmitiyas. With immense conflict and fortitude, they turned their tragedy into their achievement. Nandan appreciates and pays a great attribute to the strength, suffering and stoicism of the girmitiyas in these words:

You are our glory, our deepest grief
You are the poems of a living dead-
Giving meaning to every grain of sand,
And to every beloved tree, a green leaf.⁷

Nandan's poetry is a conscious struggle to overcome his diasporic tension and represent homeland through various metaphors, symbols and traditions. Poems like *A Bloodless Coup*, *Arjuna's Anguish*, *The Ghost*, *A Remembrance*, *The waves*, *The Second Banishment*, are written with the prime theme of exile and social trauma.

The poet uses these techniques and devices to recapture the motherland, which was left behind when these girmitiyas left the shores of the Indian Ocean. The linguistic essence of his poems exhibits a multi-facetedness made up of Indian and Fijian heritage, his identification with Fijian history of indenture, colonialism, banishment and migration to Australia. In his writings, we can find a conscious effort and attempt to contemporize the past and relate it with the present. Thus, he maintains a kind of closeness from the adopted country and consciously remains in this periphery of self. The theme and content of Nandan's poetry is, to greater extent, Indian, possessing Indian sensibility. The central experience in his poetry is related not only to his forefathers but also to the contemporary Fiji. In his

consciousness, India always remains in background. Most of his writings are intensely personal, even autobiographical but he has tried to universalize his experiences to reinterpret his concepts of history, identity, culture and consciousness. In his host country Fiji, he lived as a Fijian but he also wants to survive as a diasporic person so he marked his difference as an Indian. In the poem *The Journey*, Nandan makes use of various images and symbols and depicts the urban life full of hustle and bustle. Poet's longing and solitude find expression in the poem;

Deep in my dreaming heart. This longing for a vision, a birth. In the solitude of
the sea and a nun / my receding, redeeming earth, / Rising like an Easter Sun.⁸

To conclude, we can say that the poems in the present volume, *Loneliness of Islands* is enriched with poignancy, where the plight and pathos of the Indo-Fijians creates emotional appeal in the readers. The words like childhood, sorrows, lost boyhood reveals untouched, unshared agonies of the community.

REFERENCES

1. Shameem, Nazhat. University of Fiji Newsletter.vol-1, Issue-3
2. Dooley, Gillian. CRNLE Journal. Australia, Flinders University of South Australia. 2000.
3. Satendra Nandan. *The Loneliness of Islands*. Fiji: Ivy Press International, 2007, p.11.
4. Ibid. p. 53.
5. Ibid. p. 09.
6. Ibid. p. 53.
7. Ibid. p.54.
8. Ibid. p. 67.

According to the Choice Based Credit System

LATEST EDITION

NEW
COURSE

એસ. વાય. બી. કોમ. (સેમેસ્ટર-૩)

કરવેરા પરિચય - ૧

State Level - National Touch

પ્રા. રમાકાન્ત શાહ

બી. એસ. શાહ પ્રકાશન

યુ.જી.સી. દ્વારા સૂચિત શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટીના
૨૦૨૧-૨૦૨૨થી અમલમાં આવેલા નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય
ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી

B. S. SHAH
PRAKASHAN

Mark of Excellence

STATE LEVEL
NATIONAL TOUCH

સી.બી.સી.એસ. અનુસાર એસ. વાય. બી. કોમ., સેમેસ્ટર - ૩ માટે

કરવેરા પરિચય-૧

આકારણી વર્ષ ૨૦૨૨-૨૦૨૩ માટે

છંત્રીસમી આવૃત્તિ : 2022-'23

છેલ્લાં ૩૬ વર્ષથી સતત પ્રગટ થતું એકમાત્ર પુસ્તક

સંપાદક અને લેખક :

પ્રા. રમાકાન્ત શાહ, એમ. કોમ., (રિટાયર્ડ)
એચ. એ. કોલેજ ઓફ કોમર્સ, અમદાવાદ

: લેખકો :

સ્વ. પ્રિ. ટી. જે. રાણા, એમ. કોમ., A.C.M.A.,
સિટી કોમર્સ કોલેજ, અમદાવાદ

પ્રિ. (ડૉ.) જે. કે. પટેલ,

એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,

વી. આર. પટેલ કોમર્સ કોલેજ, મહેસાણા

પ્રા. (ડૉ.) એમ. કે. પટેલ,

એમ. કોમ., પીએચ.ડી., ઈન્ટર સી. એ.,

એચ. એસ. શાહ કોમર્સ કોલેજ,

મોડાસા

પ્રા. કે. એમ. પટેલ, એમ. કોમ.,

આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ડીસા

પ્રા. ડૉ. આર. એમ. પરમાર, એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,

મહિલા આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ,

ઉંઝા

પ્રા. ડૉ. દિનેશ એન. પટેલ,

એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,

કાંકરેજ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, વડનગર

પ્રિ. (ડૉ.) સી. એમ. ઠક્કર, એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, રાધનપુર

પ્રા. (ડૉ.) એસ. વી. દેસાઈ,

એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,

આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ઈડર

પ્રા. આર.ડી. વરસાત,

એમ. કોમ.,

આર. આર. મહેતા એન્ડ સી. એલ. પરીખ કોમર્સ કોલેજ,

પાલનપુર

પ્રા. ટી. વી. દાત, એમ. કોમ., એલએલ.બી., એમ.ફિલ.,

સૈફી જયુનિલી આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, સિદ્ધપુર

પ્રા. ડી. કે. પટેલ, એમ. કોમ., બી.એડ.,

શ્રી બી.પી.બી. આર્ટ્સ એન્ડ

શ્રી એમ.એચ.જી. કોમર્સ કોલેજ, ઊંઝા

પ્રા. ડૉ. આર. ડી. પટેલ,

એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,

આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, યાણસ્મા

બી. એસ. શાહ પ્રકાશન — અમદાવાદ

Educational Publishers — Generation To Generation

■ Network ■ Surat-Rajkot-Vadodara-Mumbai-Pune-Bengaluru-Hyderabad-Tiruvanthpuram-
Chennai Kochi-Jalgaon-Nagpur-Jaipur-Indore-Bhopal-New Delhi-Chandigarh-Kolkata

પ્રકાશક:

શ્રી એસ. બી. શાહ

મેસર્સ બી. એસ. શાહ

સેલ્સ ડીપો : સિલ્વર ઓક્સ બિલ્ડિંગ, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર,
ઓફિસ નં. ૩-૪, મહાલક્ષ્મી ચાર રસ્તા, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭
ફોન (૦૭૯) ૨૬૫ ૮૬ ૧૨૫, ૨૬૫ ૮૦ ૪૭૦

૧૧૮૩, પાનડોરનાકા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧ email : apurva1968@yahoo.com

■ લેસર કમ્પોઝ ■
ટાઈપોસાફિક્સ, અમદાવાદ

મુદ્રક :
લાભ ઓફસેટ, અમદાવાદ

□ Price : Rs. 365=00 □ ISBN NO. : 81-8416-083-6

આવૃત્તિઓ :

પ્રથમ : ૧૯૮૭-૧૯૮૮
દસમી : ૧૯૯૬-૧૯૯૭
વીસમી : ૨૦૦૬-૨૦૦૭
ત્રીસમી : ૨૦૧૬-૨૦૧૭
એકત્રીસમી : ૨૦૧૭-૨૦૧૮
બત્રીસમી : ૨૦૧૮-૨૦૧૯
તેત્રીસમી : ૨૦૧૯-૨૦૨૦
ચોત્રીસમી : ૨૦૨૦-૨૦૨૧
પાંત્રીસમી : ૨૦૨૧-૨૦૨૨

□ યુ.જી.સી. દ્વારા સૂચિત જૂન, ૨૦૨૧થી અમલમાં આવેલા નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર
છત્રીસમી અદ્યતન આવૃત્તિ : 2022-2023 □

Warning

■ All rights reserved with the publishers. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise without the prior written permission of the publisher. ■

(2NG)

According to the Choice Based Credit System

B. Com., Semester - 4

**BUSINESS ENVIRONMENT
AND ECONOMIC POLICIES - II**
(For North Gujarat University)

State Level - National Touch

SUDHIR PRAKASHAN

Never, Never, Never, Never ... .. give up

PUBLISHED BY

Sudhir B. Shah

For, Sudhir Prakashan

Sales Depot :

Silver Oaks Building,
Ground Floor, Office No. 5,
Mahalaxmi Cross Road, Paldi,
Ahmedabad-380 007

☎ (079) 2658 61 25,

Fax No : (079) 2658 04 70

1183, Pankore Naka, Ahmedabad-380 001

ISBN No. : 978-93-84418-42-7

■ TYPE-SETTER
Keyur Computer,
Ahmedabad.

■ PRINTED BY
Gayatri Offset
Ahmedabad.

■ Price ■ ₹ 240=00

EDITIONS: First : 2014-2015

Second : 2016-2017

[According to the New Syllabus] Third Edition : 2022-2023

Warning

■ All rights reserved with the publishers. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise without the prior written permission of the publisher. ■

EXPERIENCE IS THE FATHER OF WISDOM

(2 NG)

NEW SYLLABUS

Business Environment
and
Economic Policies-II

Hemchandracharya North Gujarat
University, Patan.

As per Choice Based Credit System

Second Year B.Com. : Semester-4

Core Compulsory Economics

[In force from the Academic Year : 2021]

Objective : The main objective of the paper is to make the students familiar with the main problems of Business Environment of India. The course also aims to introduce the economic policies of India.

Details of the Syllabus

Unit-1 : **Poverty, Unemployment and Regional Imbalances in India :**

Meaning of Poverty - Relative and Absolute Poverty - Causes of Poverty - Measures to Reduce Poverty - Special Programmes for Poverty Removal and Employment Generation.

Meaning of Unemployment - Types of Unemployment - Causes of Unemployment and Remedies to Remove Unemployment - Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act.

Meaning of Regional Imbalances - Indicators and Causes of Regional Imbalances in India.

Unit-2 : **Monetary and Fiscal Policy, Inflation in India :**

Meaning of Monetary Policy - Objectives of Monetary Policy - Instruments of Monetary Policy - Evolution of Monetary Policy.

Meaning of Fiscal Policy - Objectives of Fiscal Policy - Components of Fiscal Policy (Taxation, Public Expenditure, Public Debt, Deficit Financing as an Instrument of Fiscal Policy).

As per UGS Model Curriculum
Specially Prepared According to the
New Syllabus of Hemchandracharya North Gujarat University - Patan
Effective From the Academic Year : 2021 Core Compulsory Economics

STATE LEVEL - NATIONAL TOUCH

For CBCS Second Year B.Com. - Semester-4

BUSINESS ENVIRONMENT AND ECONOMIC POLICIES – II

Third Edition : 2022-2023

G. P. Malampatawala, *M.A.*,
Retd. Head, Dept. of Economics,
N. C. Bodiwala Commerce College,
Ahmedabad

Prin. Dr. Rohit N. Desai,
M.A., Ph.D.,
Arts and Commerce College,
Chanasma

Prof. Dr. Haban D. Sagar,
M.A., Ph.D.,
Shri H. S. Shah College of
Commerce,
Modasa

Prof. Ankita Gohil
M.Com.,
Growmore Group of Institution,
Himmatnagar

Prof. Dr. Sunita Thakkar,
M.A., Ph.D.,
D.N.P. Arts & Commerce College,
Deesa

Prin. Dr. G. D. Tripathi
M.A., M.Phil., Ph.D.,
C. N. Arts & B. D. Commerce College,
Kadi

Prof. Dr. A. K. Patel,
M.A., Ph.D.,
Arts & Commerce College,
Himmatnagar

Prof. Dinesh R. Prajapati,
B.B.A., M.B.A.,
Shri G. N. Patel English Medium
Commerce College,
Nani Kadi

Prof. Dr. R. K. Shah,
M.A., Ph.D.,
Arts & Commerce College,
Unjha

Prof. Dr. N. R. Prajapati,
M.A., Ph.D.,
Shri B.P.B. Arts & M.H.G. Commerce
College, Unjha

Don't Change With The Change - Change Before Change

SUDHIR PRAKASHAN - AHMEDABAD

Educational Publishers – Generation to Generation

■ Network ■

Surat-Rajkot-Vadodara-Mumbai-Pune-Bengaluru-Hyderabad-Tiruvanthpuram Chennai
Kochi-Jalgaon-Nagpur-Jaipur-Indore-Bhopal-New Delhi-Chandigarh-Kolkata

KC/BUSENV-2-TIT/2022

Inflation - Meaning, Types, Causes and Effects
Inflation.

Unit-3 : NITI Aayog & Black Money :

Objectives, Construction and Functions of NITI Aayog
Black Money : Meaning, Causes and Effects.

Unit-4 : International Trade and Organisations :

Importance of International Trade
Trends in world trade and problems of developing countries
Primary introduction and functions of some international
institutions : W.T.O., World Bank, IMF and ADB.

Selected References :

1. Sundaram and Black : The International Business Environment - Prentice Hall, New Delhi.
2. Agrawal A. N. : Indian Economic and Society - S. Chand Publication, New Delhi.
3. Khan Faruk A : Business and Society - S. Chand Publications New Delhi.
4. Dutt R and Sundaram K.P.M. : Indian Economy - Himalaya Publishing House, New Delhi.
5. Mishra S. K. and Puri V. K. : Indian Economy - Himalaya Publishing House, New Delhi.
6. Hedge Lan : Environment Economics - Macmillan, Hampshire.
7. Sinha V.C. : Business Environment - Sahitya Bhavan Publisher, Agra.
8. Swami H. R, Gupta, B. P, Vaishnav : B. L : Economic and Business Environment - Ramesh Book Depot, New Delhi.

According to the Choice Based Credit System

એસ. વાય. બી.કેમ. (સેમેસ્ટર-૪)

કરવેરા પરિચય-૨

State Level - National Touch

પ્રા. રમણલાલ શાહ

બી. એસ. શાહ પ્રકાશન

યુજીસી દ્વારા સૂચિત ઉત્તર યુનિવર્સિટીના
જૂન, ૨૦૧૨થી અમલમાં આવેલ અને જૂન, ૨૦૨૦થી સુધારેલા નવા
અભ્યાસક્રમ મુજબ

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય
ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી

B. S. SHAH
PRAKASHAN

Mark of Excellence

STATE LEVEL
NATIONAL TOUCH

સીનીસીએસ અનુસાર એસ. વાય. બી. કોમ., સેમેસ્ટર - 4 માટે
તથા એલએલ. બી. માટે (ફરજિયાત પ્રશ્નપત્ર)

ફરવેરા પરિચય-૨

આકારણી વર્ષ ૨૦૨૧-'૨૨ માટે

છત્રીસમી આવૃત્તિ: 2022-2023

સંપાદક અને લેખક :

પ્રા. રમાકાન્ત શાહ, એમ. કોમ., (રિટાયર્ડ)
એચ. એ. કોલેજ ઓફ કોમર્સ, અમદાવાદ

સ્વ. પ્રિ. ટી. જે. રાણા, એમ. કોમ., A..C.M.A.,
નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ, સિટી કોમર્સ કોલેજ, અમદાવાદ
પ્રિ. (ડૉ.) જે. કે. પટેલ,
એમ. કોમ., એમ. એડ્., પીએચ.ડી.,
વી. આર. પટેલ કોલેજ ઓફ કોમર્સ, મહેસાણા
પ્રા. (ડૉ.) એમ. કે. પટેલ,
એમ. કોમ., પીએચ.ડી., ઇન્ટર સી. એ.,
એચ. એસ. શાહ કોમર્સ કોલેજ, મોડાસા
પ્રા. ડૉ. આર. એમ. પરમાર,
એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,
મહિલા કોમર્સ કોલેજ, ઊંઝા
પ્રા. કે. જી. જુડાલ, એમ. કોમ.,
શેઠ સી. એન. કોમર્સ કોલેજ, વિસનગર
પ્રા. ટી. વી. દત્ત, એમ. કોમ., એલએલ.બી., એમ.કિલ્.,
સૈફી જયબિલી આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ,
સિદ્ધપુર
પ્રા. ડૉ. દિનેશ એન. પટેલ, એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, વડનગર

પ્રિ. (ડૉ.) સી. એમ. ઠક્કર, એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, રાધનપુર
પ્રા. (ડૉ.) એસ. વી. દેસાઈ,
એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ઈડર
પ્રા. આર.ડી. વરસાત, એમ. કોમ.,
આર. આર. મહેતા એન્ડ સી. એલ. પરીખ કોમર્સ કોલેજ,
પાલનપુર
પ્રા. કે. એમ. પટેલ, એમ. કોમ.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ,
ડીસા
પ્રા. જિજ્ઞેશ એસ. પટેલ, એમ. કોમ.,
સી. એન. આર્ટ્સ એન્ડ બી. ડી. કોમર્સ કોલેજ, કડી
પ્રા. ડી. કે. પટેલ, એમ. કોમ., બી. એડ્.,
શ્રી બી. પી. બી. આર્ટ્સ એન્ડ
શ્રી એમ. એચ. જી. કોમર્સ કોલેજ, ઊંઝા
પ્રા. આર. ડી., પટેલ, એમ. કોમ.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ચાણસ્મા

Don't Change With The Change – Change Before Change

બી. એસ. શાહ પ્રકાશન – અમદાવાદ

Educational Publishers – Generation To Generation

■ Network ■ Surat-Rajkot-Vadodara-Mumbai-Pune-Bengaluru-Hyderabad-Trivendrum-
Chennai Kochi-Jalgaon-Nagpur-Jaipur-Indore-Bhopal-New Delhi-Chandigarh-Kolkata

(ING)

પ્રકાશક :

શ્રી એસ. બી. શાહ

મેસર્સ બી. એસ. શાહ

સેલ્સ ડીપો : સિલ્વર ઓક્સ બિલ્ડિંગ, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર,
ઓફિસ નં. ૩-૪, મહાલક્ષ્મી ચાર રસ્તા, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭
ફોન (૦૭૯) ૨૬૫ ૮૬ ૧૨૫, ૨૬૫ ૮૦ ૪૭૦

૧૧૮૩, પાનકોરનાકા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧ email : apurva1968@yahoo.com

■ લેસર કમ્પોઝ ■

ટાઈપોગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ

મુદ્રક :

લાભ ઓફસેટ, અમદાવાદ

□ Price : Rs. 305=00 □ ISBN NO. : 81-8416-083-6

આવૃત્તિઓ :

પ્રથમ ૧૨ આવૃત્તિઓ ગુજરાત યુનિવર્સિટી સાથે સંયુક્ત

તેરમી (પૃથક) : ૧૯૮૭-૧૯૮૮

પંદરમી : ૧૯૮૯-૧૯૯૦

વીસમી : ૧૯૯૪-૧૯૯૫

પચ્ચીસમી : ૨૦૧૧-૨૦૧૨

ત્રીસમી : ૨૦૧૬-૨૦૧૭

પાંત્રીસમી : ૨૦૨૧-૨૦૨૨

યુજીસી દ્વારા સૂચિત જૂન, ૨૦૧૨થી અમલમાં આવેલા અને જૂન, ૨૦૨૦થી સુધારેલા
સેમિસ્ટર-૪ના નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર
છત્રીસમી અદ્યતન આવૃત્તિ : 2022-2023

Warning

■ All rights reserved with the publishers. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise without the prior written permission of the publisher. ■

(2NG)

According to the Choice Based Credit System

ટી. વાચ. બી. કોમ. (સેમેસ્ટર-૫ માટે)

સંચાલકીય હિસાબી પદ્ધતિ - ૧

State Level - National Touch

ટી. જે. રાણા

બી. એસ. શાહ પ્રકાશન

યુ.જી.સી. દ્વારા સૂચિત
શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટીના જૂન, ૨૦૨૨થી
અમલમાં આવેલા ટી. વાય. બી.કોમ., સેમેસ્ટર-૫ માટેના નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર

સી.બી.સી.એસ. અનુસાર ટી. વાય. બી. કોમ. (સેમેસ્ટર-૫)

STATE LEVEL – NATIONAL TOUCH

સંચાલકીય હિસાબી પદ્ધતિ

સંપાદક : પ્રિ. ટી. જે. રાણા

સોળમી અદ્યતન આવૃત્તિ : 2022-2023

: લેખકો :

પ્રિ. સ્વ. ટી. જે. રાણા, એમ. કોમ., A.C.M.A.,
નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ, સિટી કોમર્સ કોલેજ, અમદાવાદ
પ્રિ. ડૉ. જે. કે. પટેલ, એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,
કોમર્સ કોલેજ, મહેસાણા

પ્રા. એ. પી. દોશી, એમ. કોમ.,
એસ. એસ. મહેતા આર્ટ્સ એન્ડ
એમ. એમ. પટેલ કોમર્સ કોલેજ, સિંમતનગર

પ્રા. એમ. આર. નિનામા, એમ.કોમ.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, ઈડર

પ્રા. આર. ડી. વરસાત, એમ.કોમ.,
આર. આર. મહેતા કોલેજ ઓફ સાયન્સ એન્ડ
સી. એલ. પરીખ કોમર્સ કોલેજ, પાલનપુર

પ્રા. કે. જી. જુડાલ, એમ. કોમ.,
શેઠ સી. એન. પટેલ કોમર્સ કોલેજ, વિસનગર

પ્રિ. ડૉ. એચ. બી. પટેલ, એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, વડનગર

પ્રિ. વીરેન્દ્ર એસ. દલાલ, એમ. કોમ., નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ,
એચ. એલ. કોલેજ ઓફ કોમર્સ, અમદાવાદ

પ્રિ. ડૉ. સી. એમ. ઠક્કર, એમ. કોમ. પીએચ.ડી.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, રાધનપુર

પ્રા. પી. જે. સુધાર,

એમ.કોમ., એમ.કિલ., જીસેટ.,

શ્રીમતી ટી. એસ. આર. કોમર્સ કોલેજ, પાટણ

પ્રા. ડૉ. એમ. કે. પટેલ, એમ. કોમ., પીએચ.ડી., સી.એ.,
શ્રી એચ. એસ. શાહ કોલેજ ઓફ કોમર્સ, મોડાસા

પ્રા. કે. એમ. પટેલ, એમ. કોમ.,
ડી. એન. પી. આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ,
ડીસા

પ્રા. દયરથકુમાર કે. પટેલ, એમ. કોમ.,

શ્રી બી. પી. બી. કોમર્સ કોલેજ, ઊંઝા

પ્રિ. ડૉ. એચ. બી. પટેલ, એમ. કોમ., પીએચ.ડી.,
કોમર્સ કોલેજ, અંબાજી

પ્રા. રવિ એન. રંગવાણી,

એમ. કોમ., એમ.કિલ., સી.એ. ઈન્ટર, જીસેટ.,

સી. એન. આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, કડી

Don't Change With The Change – Change Before Change

બી. એસ. શાહ પ્રકાશન – અમદાવાદ

Educational Publishers – Generation To Generation

■ Network ■

Surat-Rajkot-Vadodara-Mumbai-Pune-Bengaluru-Hyderabad-Tiruvanthpuram-Chennai
Kochi-Jalgaon-Nagpur-Jaipur-Indore-Bhopal-New Delhi-Chandigarh-Kolkata

પ્રકાશક :

મેસર્સ બી. એસ. શાહ વતી

શ્રી એસ. બી. શાહ

સેલ્સ ડીપો :

સિલ્વર ઓક્સ બિલ્ડિંગ, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, ઓફિસ નં. ૩-૪,
મહાલક્ષ્મી ચાર રસ્તા, પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭

☎ (૦૭૯) ૨૬૫ ૮૬ ૧૨૫, FAX : (૦૭૯) ૨૬૫ ૮૦ ૪૭૦

ISBN No. 81-8416-018-6

☐ લેસર કમ્પોઝ ☐

ટાઈપોગ્રાફિક્સ, અમદાવાદ

☐ મુદ્રક ☐

ગાયત્રી ઓફસેટ, અમદાવાદ

☐ કિંમત ☐ રૂ. ૪૨૫=૦૦

આવૃત્તિઓ :

પ્રથમ	: ૧૯૮૮-'૮૯	આઠમી	: ૧૯૯૯-'૦૦
બીજી	: ૧૯૮૯-'૯૦	નવમી	: ૨૦૦૨-'૦૩
ત્રીજી	: ૧૯૯૧-'૯૨	પુનઃમુદ્રિત	: ૨૦૦૪-'૦૫
ચોથી	: ૧૯૯૨-'૯૩	દસમી	: ૨૦૦૫-'૦૬
પુનઃમુદ્રિત	: ૧૯૯૩-'૯૪	અગિયારમી	: ૨૦૦૮-'૦૯
પાંચમી	: ૧૯૯૪-'૯૫	બારમી	: ૨૦૧૦-'૧૧
પુનઃ મુદ્રિત	: ૧૯૯૫-'૯૬	તેરમી	: ૨૦૧૩-'૧૪
છઠ્ઠી	: ૧૯૯૬-'૯૭	ચૌદમી	: ૨૦૧૫-'૧૬
સાતમી	: ૧૯૯૮-'૯૯	પંદરમી	: ૨૦૧૯-'૨૦

યુ.જી.સી. દ્વારા સૂચિત જૂન, ૨૦૨૨થી અમલમાં આવેલા નવા અભ્યાસક્રમ અનુસાર

સોળમી આવૃત્તિ : 2022-2023

Warning

■ All rights reserved with the publishers. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise without the prior written permission of the publisher. ■

(2U)

BOOK

1

Dr. M.F. Patel | Dr. K.G. Judal
Dr. Dharmesh Rana | Dr. Rahul Dhruv

INNOVATION AND REVOLUTION IN COMMERCE

Published by :

MARK PUBLISHERS

C-390, 1st Floor, Amrapali Circle,

Vaishali Nagar,

Jaipur - 302021.

Ph. : 9413678649

E-mail : markpublishers94@gmail.com

ISBN : 978-93-5638-127-8

Rs. 2995/-

Edition, 2023

CONTENTS

1. A Study of Mobile Banking in India
— *Dr. C.M. Thakkar* 1
2. E-Commerce in India
— *Dr. Kirtilal G. Judal* 13
3. E-Banking in India
— *Dr. Dharmeshkumar N. Rana* 25
4. Comparative Study on Profitability and Liquidity of Sandesh Ltd. and D B Corp Ltd.
— *Ramilaben Bhanjibhai Majirana & Dr. Ashokkumar D. Parmar* 33
5. A Study of Impact and Challenges of GST on Various Constituents of Indian Economy
— *Pratik J. Suthar* 43
6. Emerging Trends of E-Commerce in India: An Empirical Study
— *Sureshkumar P. Prajapati* 50
7. Study on Financial Performance of O.N.G.C. and Oil India Ltd in Terms of Profitability and Liquidity in India
— *Nisarg A. Khamar & Dr. Dharini Patel* 61
8. ✓ Study Financial Performance of Selected Textile Companies
— *Dr. Dashrathkumar Keshabhai Patel Sanjaykumar Narayandas Luhana* 68
9. A Study on Profitability Performance of Selected Steel Companies in India
— *Kamubhai J. Chaudhary & Dr. A. M. Patel* 74
10. A Study on Fundamental Analysis of Selected Indian Automobile Companies
— *Narendrakumar R. Gulani & Dr. H. M. Korant* 85

યુ.જી.સી. દ્વારા સૂચિત શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટીના
જૂન, ૨૦૨૨થી અમલમાં આવેલા નવા અભ્યાસક્રમ મુજબ

સી.બી.સી.એસ. અનુસાર ટી. વાય. બી. કોમ. સેમેસ્ટર - V માટે

STATE LEVEL - NATIONAL TOUCH

વ્યવહારમાં માર્કેટિંગ સંચાલન

સંપાદક : પ્રિ. ટી. જે. રાણા

છઠ્ઠી આવૃત્તિ : 2022-2023

: લેખકો :

પ્રિ. સ્વ. ટી. જે. રાણા,
એમ. કોમ., A.C.M.A.

નિવૃત્ત પ્રિન્સિપાલ, સિટી કોમર્સ કોલેજ, અમદાવાદ
પ્રા. ડૉ. કે. સી. મોદી, એમ.કોમ., પીએચ.ડી.,
વી. આર. પટેલ કોલેજ ઓફ કોમર્સ,
મહેસાણા

પ્રા. ડૉ. રાજેશકુમાર એ. શ્રીમાળી,
એમ.કોમ., પીએચ.ડી.,
શ્રી એચ. એસ. શાહ કોમર્સ કોલેજ, મોડાસા
પ્રા. કે. એમ. પટેલ, એમ.કોમ.,
ડી. એન. પી. આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ,
ડીસા

પ્રા. સુનીતાબેન પટેલ, એમ.કોમ.,
બી. પી. બી. આર્ટ્સ એન્ડ
શ્રી એમ. એચ. જી. કોમર્સ કોલેજ, ઊંજા

પ્રા. દિનેશ એમ. પટેલ, એમ.કોમ.,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, પ્રાંતિજ

પ્રિ. ડૉ. એચ. એસ. વીરમગામી,
એમ.કોમ., પીએચ.ડી.,
શ્રીમતી ટી. એસ. આર. કોમર્સ કોલેજ, પાટણ
ડૉ. જે. બી. પટેલ, એમ.કોમ., પીએચ.ડી.,
એસ. એસ. મહેતા આર્ટ્સ એન્ડ
એમ. એમ. પટેલ કોમર્સ કોલેજ, હિંમતનગર
પ્રા. ડૉ. આર. જી. શર્મા,
એમ.કોમ., પીએચ.ડી.,
પી. એન. પટેલ કોમર્સ કોલેજ, ઈડર
પ્રા. આર. ડી. વરસાત, એમ.કોમ.,
આર. આર. મહેતા કોલેજ ઓફ સાયન્સ
સી. એલ. પરીખ કોમર્સ કોલેજ, પાલનપુર
પ્રા. દેવેન્દ્રસિંહ ડી. ઝાલા, એમ.કોમ., બી.એડ્.,
કાંકરેજ આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ,
થરા

બી. એસ. શાહ પ્રકાશન - અમદાવાદ

Educational Publishers - Generation To Generation

■ Network ■ Surat-Rajkot-Vadodara-Mumbai-Pune-Bengaluru-Hyderabad-Tiruvanthpuram-
Chennai Kochi-Jalgaon-Nagpur-Jaipur-Indore-Bhopal-New Delhi-Chandigarh-Kolkata

(1)

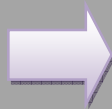
Ideal Research

An International Multidisciplinary e-Journal (ISSN- 2454-857X)

(Peer Reviewed Journal) Impact Factor: 1.785 (I2OR)

**Volume-8, Issue-3,
February-2023**

Website

www.idealresearch.in

Editor - In - Chief

Dr. Dinesh B. Chaudhari

Deptt. of English,

Smt. C. C. Mahila Arts & Sheth C. N. Commerce College, Visnagar, Gujarat.

Mobile: 09909291526

Email Address – admin@idealresearch.in

Index

Vol. 08, Issue -03, February- 2023

No.	Name of The Topic	Author	Subject	Page No.
01	Reappraisal of the Writers of Indian Fijian Diaspora	Dr. Mahesh Jani	English	01 to 05
02	An Analysis of Consumer Preferences for Cosmetic Products with Special Reference to Working in North Gujarat	Raval Hinaben Kanjibhai & Dr. C.M. Thakkar	Commerce	06 to 13
03	A Study of Changed Method of Buying Mobiles in Selected Cities of Gujarat during the Pandemic period	Shah Nilam Dalchandra & Dr. Suresh P. Machhar	Commerce	14 to 22
04	Cultural Nationalism in India	Dr. Sajjanben K. Chaudhari	Home-Science	23 to 27
05	ભારતમાં બજેટપ્રાવધાન અને વ્યવસ્થાપન	Dr. Narendrakumar B. Patel	Economics	28 to 33
06	ટ્રાન્સજેન્ડર વ્યક્તિઓ (અધિકારોનું રક્ષણ) અધિનિયમ, ૨૦૧૯: એક વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ	મોઢ શેફાલીબહેન ચંદ્રકાંત	Law	34 to 42
07	નીતિશતકમ્ ગ્રન્થમાં નિરૂપિત જીવનની ગુણવત્તાનો વિમર્શ	ડૉ. હર્ષાબા બી. જાડેજા	Sanskrit	43 to 48
08	'વસંતવિલાસ' ફાગુ કાવ્યમાં પ્રકૃતિવર્ણન	પૃથ્વીજી. એસ. ઠાકોર	Gujarati	49 to 52
09	ગુજરાતી ગઝલની આજ	પ્રો.અબ્બાસઅલી એચ. સુથાર	Gujarati	53 to 56
10	કેળવણી અંગે ગાંધીજી	ડૉ. કુસુમ એમ. પરદેશી	Gujarati	57 to 61

Reappraisal of the Writers of Indian Fijian Diaspora

Dr. Mahesh Jani

Shri B.P.B. Arts and M.H.G. Comm. College, Unjha

Introduction:

The history of Indo-Fijian literature is a new phenomenon in the contemporary literature. The Indo-Fijian literature is around forty years old, which mainly constitute poetry, fiction, essays, and short stories. When Fiji became an independent nation, it gave birth to the rapid increase of written literature. Dislocation and displacement has forced these writers to emphasize a sense of fragmentation and nostalgia in their writings. In this sense, we can say that Indians have enriched the literature of the South Pacific region by their pen and pathos. Sudesh Mishra calls this category of writers “a subaltern knowledge category”¹ which grows out of the indenture past.

Girmit Literature:

The third generation or descendants of these Girmitiyas have written the records and chronicles of their anguished ancestors, emphasizing their different ‘origins’. Their literary masterpieces gave rise to their rebellious spirit, their suffering, and above all feeling of exile and nostalgia. There is a class or group of writers, who are the fateful descendants of the girmitiya legacy and though living outside India, they not only remember their motherland after a span of years but also expresses their feeling through words. Some new generation diasporic writers effectively expressed the tragedies of their ancestors, making it as the central narrative of their works. The great writers who expressed the deaths and lives of their forgotten fathers are; Totaram Sanadhya, Subramani, Sudesh Mishra, Raymond Pillai, Dr. Vijay Mishra, Dr. Satendra Nandan, Ahmed Ali, Brij Lal, Prof. Vijay Naidu. The Indo-Fijian literature is full of varieties; short stories, essays, novel, and poems were written in plenty by the prominent Indo-Fijian writers, using English or Fiji Hindi as their medium. Exile, nostalgia, and twice-banishment are the general theme of these writers. Dr. Vijay Mishra uses the phrase, ‘Girmit ideology’ to suggest the expressions and descriptions of the histories by the Indo-Fijian writers. In this way, the term girmit ideology suggests the self-consciousness of Indo-Fijian writers of their indenture past.

Indo-Fijian Writers:

All the Indo-Fijian writers make their narratives on their past girmity history. Their ancestors' horrible experiences force them to make haunting expressions in which we confronts heart-tormenting episodes of exile, displacement, gullible tricks and temptations of recruiting agents, pangs of separation through crossing *kalapani*, savage life in dark lines/*bhut* lane, barbarity and cruelties of the Overseers etc. The deracinating Indian Indenture experience first received its formal expression in Totaram Sanadhya (1876-1947)'s work *My Twenty One Years in Fiji*. In this autobiographical book, Totaram who was himself a girmitya, reveals realistically, the pathetic and deplorable conditions of the Indian Girmityas in Fiji, working there under the Indian Indenture system. This book can be called an epoch-making event in the history of the Indo-Fijian literature. The struggle for expression in Fiji produced many notable Indian writers. Dr. Vijay Mishra, Dr. Satendra Nandan, Subramani, Dr. Brij.V. Lal, Ahemad Ali, Vijay Naidu, Sudesh Mishra and Raymond Pillai are the best known and established writers of Fiji. Kamlesh Sharma, Mohit Prasad, Kavita Nandan, Anurag Subramani, Shalini Akil, Sunil Bhan and Satish Rai are among the emerging writers of Fiji.

Three predominant writers Raymond Pillai, Subramani and Satendra Nandan can be called three pillars of Indo-Fijian diasporic literature. Raymond Pillai and Subramani's short stories in English can be considered the first published works in Fiji, in early 1970s. These writers not only provided the theme of exile and suffering but also gave voice to the exilic experiences of the Indians. They also realistically presented the contemporary Fijian political and social life. In this sense, they can be called the moral monitors of the age.

Raymond Pillai (30 August, 1942-18 October, 2007) was Fiji's most well-known and prominent writers. He can be considered the pioneer artist not only in Fiji but also in the literary field of South Pacific. In 1980, he published his first short story collection named, *The Celebration*. He becomes a major voice with a sheer talent of telling stories with realism. His finest masterpiece, *Adhura Sapna* became the first literary work written in Fiji Hindi, which exquisitely describes the age-old relations of Indians and Fijians. Later he migrated to New Zealand in 1993. *The End of the Line* is his second volume of short stories. According to Brij V. Lal:

Raymond Pillai was Fiji's greatest writer of short fiction, capturing in his inimitable style the inner lived experience of the Indo-Fijian community with great humour and sensitivity...it is people like Raymond Pillai who planted the idea in us that our world was worth writing about and that if we did not do it, no one would. Raymond was a pioneer in the true sense of the word.²

Subramani (1943) another prominent writer of Fiji, wrote his masterpiece, *Dauka Puran* in Fiji Hindi. His contribution includes novel, short stories, drama and essays. His proficiency and skill lies in the fact that he has written works both in English and in Fiji Hindi. In 1978, he won an international prize for his short story collection, *Marigolds*. It established him as a prominent and acclaimed writer. *The Fantasy Eaters* published in 1988, is his marvellous collection of short stories. *Dauka Puran*, published in 2001 is an epic novel and magnum opus of Subramani. The novel written in Fiji Hindi, is a sheer achievement, established him as an innovator and intellectual writer of Fiji. The novel is divided into *Purans* (ancient legends) which can be read at several levels. His critical works, essays and addresses are published under the title, *Altering Imagination* (1997). He also edited two volumes; *Shifting Locations* (2009) and *The Indo-Fijian Experience* (1979).

Sudesh Mishra is poet, playwright, and short fiction writer. He gained universal recognition when he received Harri Jones Memorial Prize for poetry in 1988 for his first book of poems, *Rahu* (1987). His other works are: *Confessions of a Would Be Brahmin*, *Grain*, *The Black Pagoda*, *Konark*, *The Rowers*, *The Loving Song of R.J. Tangaya*. *Diaspora and the Difficult Art of Dying* (2002), *Memoirs of a Reluctant Traavller*, *Tandav* (1992). *Diaspora Criticism* (2006) and *Preparing Faces: Modernism and Indian Poetry in English* (1995), are the works based on Diaspora criticism.

Dr. Vijay Mishra is also a renowned academic and writer. His major works are: *The Literature of the Indian Diaspora: Theorizing the Diasporic Imaginary* (2007), *Bollywood Cinema: Temples of Desire, Devotional Poetics and the Indian Sublime*, *The Gothic Sublime*, *Dark Side of the Dream: Australian Literature and the Postcolonial Mind*, *Rama's Banishment: A Centenary Tribute to the Fiji Indians 1879-1979*.

Brij V. Lal is a well-known academic and historian. His autobiography, *Mr Tulsi's Store: A Fijian Journey* (2001), won the Kiriyaama Prize in 2002. He is also the author of *Chalo Jahaji : On a Journey through Indenture in Fiji* (2000) is a history of the trials and triumphs of the Indo-Fijian community. At present, he is the Editor of the *Journal of Pacific History* and the Founding Editor of the literary journal, *Conversations*. His major works are: *Bittersweet: The Indo-Fijian Experience* (2004), *Power and Prejudice: The Making of the Fiji Crisis*, *Broken Waves: A history of the Fiji Islands in the 20th century*, *A Vision for Change: AD Patel and the Politics of Fiji*, *Chalo Jahaji: On a Journey of Indenture through Fiji* (2000), *Pacific Islands: An Encyclopedia* (ed), *Pacific Places*, *Pacific Histories* (ed). His two books *Girmitiyas: The Origins of the Fiji Indians* (2004) and *The Encyclopedia of Indian Diaspora* (ed.) can be called mammoth works, making the documentation of the Indian Indenture labourers in Fiji and Indian Diaspora across the world. “He can be called the current authority on the history of Fiji Indians.”³

Among the emerging writers, mention must be made to Anurag Subramani, Mohit Prasad, Satish Rai, and Kavita Nandan. Anurag Subramani is noted for his *Towards a New Pacific Historiography Re-Imagining History as A Literary Artefact* (2010). Mohit Prasad is also a writer of some beautiful works like; *Eyes of the Mask*, and *Eating Mangoes* (2001). His poetry collection *The Eyes of the Mask* is a reflection on neo-colonialism, political Fijian life. Kavita Nandan, daughter of Dr. Satendra Nandan wrote some of the glimpses of the saga of Indo-Fijian indenture experience in her *Stolen Words: Fiji Indian Fragments*. Satish Rai is an Indo-Fijian writer and film director. He started *Milaap-Discover Your Indian Roots* Project and visited India several times to make documentary films on this subject.

Fiji Hindi also became an important language for the expression of the indenture past. Many Indian writers of Fiji wrote their best works in Fiji Hindi. Many linguists also contributed in the Indo-Fijian literature. “Roadney Moag analyzed Fiji Hindi grammar in his book *Fiji Hindi: A Basic Course and References* (1977). Another writer Jeff Siegel, in his book *Plantation languages in Fiji* (1985) recorded the development of Fiji Hindi. Urmila Prasad translated the Gospels of *Bible* in Fiji Hindi.”⁴

Conclusion:

This Girit literature and literature written by the Indo-Fijians possesses a strong sense of Indianness and echoes of the Indian classical literature. It also developed as the folk tradition of Fiji where many Indians settled and flourished. This literature developed with the growth of Indian community in Fiji. It also became an excellent mixture of Fiji-Hindi dialects. It was a blend developed from the confluence of two cultures.

REFERENCES:

1. Sudesh, Mishra. 'Time and Girit', *Social Text* Vol. 23, No. 1, Spring: Duke University Press, 2005, p.15.
2. <http://www.raivision.com.au/page-14.htm>. Accessed on 10/1/2012.
3. Vijay, Mishra. *Literature of the Indian Diaspora: Theorizing The Diasporic Imaginary*. New York: Routledge, 2007, p.28.
4. http://www.en.wikipedia.org/wiki/Fiji_Hindi Accessed on 15/02/2019.

**ROLE OF
NATIONAL EDUCATION POLICY**

NEP-2020

**IN DEVELOPMENT OF
EDUCATIONAL INSTITUTE OF INDIA**

Dr. G.D. Tripathi

Dr. C.D. Dhandhukiya

Dr. Hukmaram Devilal Pawar

Dr. Priyang D. Raval

**ROLE OF
NATIONAL EDUCATION POLICY
NEP-2020
IN DEVELOPMENT OF
EDUCATIONAL INSTITUTE OF
INDIA**

Editors

**Dr. G.D. Tripathi
Dr. C.D. Dhandhukiya
Dr. Hukmaram Devilal Pawar
Dr. Priyang D. Raval**

**MARK PUBLISHERS
JAIPUR (INDIA)**

CONTENTS

1. **राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020 : नव भारत का उदय**
- प्रोफेसर रमाशंकर दूबे 1
2. National Education Policy: A Futuristic and Holistic Approaches of Indian Education System— A Critical Analysis
— *Dr. Ganeshkumar D Tripathi* 5
3. English Language for the Vocational Courses: Need Based Language Teaching
— *Dr. Chirag D. Dhandhukiya* 11
4. घोरण आठ ना विद्यार्थीओना अंग्रेजि विषयमां व्याकरणना बंधारण संबधी प्रतिभावानो अभ्यास
— दिवान अलकाजेन प्रहलादभाई 19
5. NEP 2020: Features of NEP and Role of Teacher
— *Pro. Aminbhai F Khalifa* 25
6. नवी शिक्षणनीति— 2020मां डिजिटल शिक्षण पर भार
— राहोड आशाबहेन रामजोभाई 32
7. राष्ट्रीय शिक्षा नीति— 2020ना संदर्भमां Information And Communication Technology (ICT) नो विनियोग
— *Brijeshkumar B. Chaudhari* 38
8. Implications of Information and Communication Technology (ICT) in Education
— *Dr. Chintan Vaghela* 48
9. Role of New Education Policy 2020 in Higher Education Institutions
— *Dharmisthaben Ramanbhai Chauhan* 58
10. राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020 अंतर्गत शिक्षण प्रणालीना पडकारो अने तकी
— *Dr. Dhavalbhai P. Rana* 67

11. ઉચ્ચ શિક્ષણ સંસ્થાઓની રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિ — 2020 માં ભૂમિકા અને પડકાર
— ડૉ. દિવ્યાબેન પટેલ 74
12. Challenges and Issues in Implementation of National Education Policy in India
— Dr. Ashok M. Shroff 78
13. New National Education Policy: Pros and Cons
— Dr. Nazima R. Shaikh 84
14. આઝાદી પૂર્વે અને આઝાદી બાદની ભારતીય શિક્ષણ વ્યવસ્થા
— ડૉ. રોનકકુમાર આર. પરમાર 90
15. Quality Enhancement in Higher Education— Role of Teacher
— Dr. Ankitkumar Pareshkumar Rami 101
16. નવી શિક્ષણ નીતિ વિશે થોડો વિચાર — પ્રો. ડૉ. જે એમ ચાવડા 108
17. An Impact of National Education Policy 2020 on Higher Education
— Dr. Jagdishbhai K. Patel, Dr. Kalpeshkumar Trikamlal Patel 115
18. નવી શિક્ષણ નીતિ— ૨૦૨૦' અંગે શિક્ષકોના મંતવ્યો. (માણસ તાલુકાના સંદર્ભમાં)
— ડૉ. જીજ્ઞેશકુમાર આર. પુરબીયા 124
19. एनईपी- 2020 के सफल क्रियान्वयन में स्कूल- कॉलेज के शिक्षकों की भूमिका
— Dr. Kailasgiri K. Goswami 133
20. National Education Policy— 2020: Issues and Challenge
— Dr. Kishorkumar V. Bhesaniya 139
21. The Role of NEP— 2022 in Shaping Higher Education
— Dr. Mahesh Jani 145
22. Role of Teachers in Successful Implementation of NEP 2020
— Dr. Maheshkumar D. Makwana 149
23. नई शिक्षा नीति का विद्यार्थी – शिक्षण पर असर
— प्रो.डॉ.निरुबेन हरसुखभाई बोरिसानिया, प्रो.डॉ. मेरगसिंह ए. यादव 153
24. Transformation of Negative Emotions Through Yoga
— Dr. Mihir M. Dave 157
25. Integration of Information Technology and Digital Education under New Education Policy 2020
— Dr. Priyang D. Raval 167
26. In The Insight of NEP— 2020
— Dr. Shaswat A. Doshi 170
27. A Study on Right to Education Special Reference to Education Policy in Ancient India
— Dr. Shital V. Chaudhari 180

THE ROLE OF NEP-2022 IN SHAPING HIGHER EDUCATION

— Dr. Mahesh Jani

Abstract:

In the age of globalization, modernization and privatization, we cannot ignore the importance and significance of education. National Education Policy announced on 29th July, 2020 by the Government of India with a view to make educational system more flexible, multi-disciplinary, practical, and accessible to all, implementing many novel reforms and changes to make nationwide institutional framework more effective and dynamic. This present paper aims to study and review its implications on various segments of higher education.

This paper highlights the major features of NEP 2020 and how it suggests vital and important changes in the higher education of India. The NEP-2020 suggests key reforms in both school and higher education that will not only prepare the next generation to compete and conquer the advanced and technical world but also will make a student an ideal citizen of India. The present policy focuses on key issues like; value education, Universalisation of Education, conceptual understanding, critical thinking, ethical Values multidisciplinary, digital literacy, logical reasoning, and vocational exposure in the document.

Introduction :

In the present age of globalization and knowledge, Education is an integral part in a nation's development. Education is a foundation stone for a nation. Education helps to improve living, widens the horizons of knowledge and provides employability. In our ancient scriptures, education remained one of the most important aspects of human development. Since time immemorial, education remains the prime concern and priority of Indian civilization.

India's Ministry of Human Resource Development formed an important and crucial Committee for preparing the National Education Policy under

the chairmanship of Dr K. Kasturirangan and twelve distinguished committee members. The Committee was constituted in June 2017. The Committee submitted its final report on May 31, 2019. The National Policy on Education encompasses elementary and university education in urban as well as rural India. It is very important to note that the very first policy on education was promulgated in 1968 with the second one following in 1986. The first NPE was based on the recommendations of the Education Commission (1964-66). This policy suggested a 'radical restructuring' of India's educational system and providing equal opportunities for education for all, to accomplish national integration and better economic and cultural development. It also aimed at providing enhanced training and improving teachers' qualifications. This paper is an effort to analyse the recommendations of NEP-20 on higher education and examine how it will be instrumental in universalize and standardise modern Indian education system.

The NEP 2020 envisioned and took up a mammoth endeavour to double the GER in higher education from 26.3 per cent (2018) to 50 per cent by 2035 and for that it will require quality improvisation of HEIs (Higher Education Institutions). The policy also aims to make India a global player in the field of Education and knowledge. The chief focus will be on providing inclusive and flexible curriculum framework through an interdisciplinary approach, creating multiple exit points in what would be a four-year undergraduate programme, generating research attitude, improving faculty outreach and promoting internationalisation. One of the paradigmatic shifts will be the setting up of the Higher Education Commission of India (HECI) for the entire higher education segment which will be a single regulator functioning simultaneously for accreditation, funding and academic standard setting. This independent and sole authority will replace the other regulatory bodies like the University Grants Commission (UGC) or the All India Council for Technical Education (AICTE).

The major recommendations of NEP-2020 for higher education are:

- Integration of vocational education within higher education. At least 50 per cent learners to have exposure to vocational education by 2025. 08 Reputed international universities to be encouraged to set up Indian campuses
- Enhanced equity and inclusion - Establishing high-quality HEIs in aspirational districts and Special Education Zones. At least one large multidisciplinary HEI in or near every district by 2030
- Career progression pathways for faculty based on teaching, research, and service for faculty and institutional leadership

- Move towards multidisciplinary and integrated teacher education programmes and a Four-year B.Ed. programme. Four-year integrated B.Ed. to become the minimum qualification by 2030.
- Flexible curricular structure that will offer multiple entry and exit points to create new possibilities for lifelong learning
- Greater institutional autonomy through independent Board of Governor (BoG); affiliating college system to be phased out. All standalone professional educational institutions to become multidisciplinary by 2030.
- Greater focus on online education and Open Distance Learning (ODL) as a key means to improve access, equity, inclusion
- Conversion of existing stand-alone professional institutions to multidisciplinary HEIs by 2030. All HEIs to be multidisciplinary with student strength > 3000
- National Research Foundation to coordinate research funding and direct it to outstanding peer-reviewed research
- Three-tiered institutional architecture. Tier i - Research Universities, Tier ii - Teaching Universities, Tier iii - Autonomous colleges. All colleges to be accredited and become autonomous degree granting colleges by 2035
- Single regulator (HECI) for all of higher education, separation of functional roles - National Higher Education Regulatory Authority (NHERA), National Accreditation Agency (NAA), General Education Council (GEC), Higher Education Grants Council (HEGC)
- Focus on increasing scale of HEIs and promoting multidisciplinary education
- Greater disclosure of information for public oversight and accountability
- Formation of National Research Foundation
- Collaboration with foreign universities

The present NEP 2020 mainly focuses on five distinct pillars of education system: Affordability, Accessibility, Quality, Equity, and Accountability - to ensure continual learning. To promote the concept of 'education for all' the NEP-20 will implement several steps. It will be the effort of the policy to upgrade the Gross Enrolment Ratio (GER) from the current 26 percent to 50 percent by 2030 in the higher education. By widening and strengthening the infrastructure for distant and open learning, increasing the use of information technology in education, the policy will gradually transform educational pattern to develop overall personality of the student and

teachers. Research and innovation are also a prime concern for higher education. To cop the problems pertaining to research and innovation, NEP-20 has suggested to form the National Research Foundation (NRF) which will not only promote research among students and teachers but develop research environment in education. For timely and outcome-based accreditation process, new National Accreditation Council (NAC) envisaged as a single regulator for higher education institutions across the country. The Higher Education Council of India (HECI) will be the supreme institute which will carry out multiple tasks. The policy has taken care of progression and placement of students of higher education. For that cause, National Recruitment Agency will be single body for all government recruitment exams, and a Common Eligibility Test (CET) for various recruitment exams of the same level.

REFERENCE:

1. National Education Policy - 2020 : Government of India
<https://www.education.gov.in/en/nep-new>
-